

MARTE SPANGEN

EDELMETALLDEPOTENE I NORD-NORGE

KOMPLEKSE IDENTITETER I VIKINGTID
OG TIDLIG MIDDELALDER

VÅR 2005

HOVEDFAGSOPPGAVE, INSTITUTT FOR ARKEOLOGI
UNIVERSITETET I TROMSØ

**Trykkeriet, SV-fakultetet,
Universitetet i Tromsø**

E-POST: trykk@sv.uit.no

MARTE SPANGEN

EDELMETALLDEPOTENE I NORD-NORGE

KOMPLEKSE IDENTITETER I VIKINGTID
OG TIDLIG MIDDELALDER

VÅR 2005

HOVEDFAGSOPPGAVE, INSTITUTT FOR ARKEOLOGI
UNIVERSITETET I TROMSØ

FORORD

Om jeg ikke har satt himmel og jord i bevegelse, har jeg ihvertfall satt hele folket i arbeid med denne oppgaven. Det er mange som skal takkes for at den endelig er klar for et liv på egenhånd. Herved går det ut en takk til hver især, slik at ingen skal være glemt. Enkelte må allikevel nevnes spesielt. Først og fremst vil jeg rette en stor takk til min veileder Bjørnar Olsen som introduserte meg for materialet og satte meg på sporet av en mulig problemstilling. Han har fulgt opp med tålmodig og inspirerende veiledning, noe jeg har satt stor pris på.

Studenter og ansatte på alle nivåer ved IAR står også høyt på takkelista. De har gjort årene i Tromsø utrolig givende både faglig og sosialt. Visse har gjort en mer konkret innsats i forhold til denne oppgaven: Takk til Åsne Dolve Meyer for å ha skaffet tilveie kartmateriale, til Bjørn Berg for bilder og beskrivelse av funnstedet på Røst og til Jørn Henriksen for all hjelp og spesielt for organiseringen av befaringen på Haukøya. Takk også til alle som har hjulpet meg å gjennomskue fremmedspråklige uforståeligheter. På datasiden har Geir Davidsen har kommet med tusen praktiske tips i årenes løp. Diverse medstudenter og andre har bidratt med support i kritiske øyeblikk. Uten Geir Sørums og Cicilie Larsens telefonstøtte ville det ikke blitt hverken kart eller tabeller, hjertelig takk for hjelpen til dem. En stor takk til Verena Schall for en oppklarende samtale om økonomisk antropologi og hjelp til struktureringen av et gjenstridig kapittel, til Anine Andersen og Julie Karina Øhre Askjem for deres gjennomlesninger og tilbakemeldinger angående henholdsvis religion og ”sølvskatter” og til Kristine Orestad Sørgård og Turid Lindi for rask korrekturlesing i siste fase. Takk også til Jan Magne Gjerde for lån av bærbar datamaskin og andre praktiske hjelpsomheter. Alle de ansatte ved Tromsø Museum som tilrettela for materialstudiene mine fortjener en takk, likeså de ansatte ved Alta Museum, Nordlandsmuseet, Árran Lulesamiske senter, Aalesunds Museum, Bergen Museum og Kulturhistorisk museum i Oslo som har bidratt med dokumentasjon av funn og funnsteder jeg ikke kunne skaffe selv. Jeg vil også takke de usynlige hjelperne på UB som har kopiert utallige artikler for meg og sendt kopier og bøker sørover i den perioden jeg arbeidet i Løten. I am very grateful to everyone who have answered my questions on e-mail, phone or in person, especially James Graham-Campbell, Anne Stalsberg and Birgitta Hårdh, whom have also supplied me with articles/back-prints of their work. Takk også til

forståelsesfulle sjefer og medarbeidere her i Varangerbotn i denne aller siste innspurtsfasen.

Gjestfriheten, interessen og samarbeidsviljen til fag- og lekfolk jeg har møtt på befaringsreisene mine i Nordland, Troms og Finnmark har vært en stor opplevelse. Takk til dem og til venner og familie, og families venner og venners familie, som har vært involvert i å gjøre disse reisene gjennomførbare. Hovedfagsmidler fra SV-fakultetet og støtte fra Norsk Arkeologisk Selskap har vært økonomiske bidrag til befaringene. Jeg har dessuten mottatt støtte i hovedfagsarbeidets siste fase fra Løten kommunes *Legat for ungdom under utdanning* og fra Lise og Arnfinn Hejes fond.

En spesiell takk til alle gode venner fra nord til sør som har heiet og oppmuntret. Og sist, men ikke minst, en stor, stor takk til min fantastiske og generøse familie: Til tante Tine og tante Berthe for imponerende rask og grundig korrekturlesning og for deres generelle gjestfrihet og gavmildhet, til bror Ola for all oppmuntring og alle positive innspill, og aller mest til mamma Katrine og pappa Dag for deres tro på og støtte til alle mine prosjekter, sånn økonomisk og på alle andre måter.

Med så mange gode hjelpere har jeg selvfølgelig det fulle ansvar for de feil og mangler som fremdeles måtte finnes i denne hovedfagsoppgaven.

Marte Spangen
Varangerbotn 25.04.2005

INNHold

FORORD	v
INNHold	vii
FIGURLISTE	ix
KAPITTEL 1: INNLEDNING.....	11
1.1. Innledning	11
1.2. Avgrensning av funngruppen	13
1.3. Funngruppens geografiske utbredelse	16
1.4. Avgrensning av oppgaven	17
1.5. Problemstillinger.....	18
KAPITTEL 2: FORSKNINGSHISTORIE	20
2.1. Innledning	20
2.2. Tolkninger knyttet til økonomi og handel	21
2.3. Tolkninger av deponeringen.....	26
2.4. Tolkninger av depotene som rituelle nedleggelse	28
KAPITTEL 3: MATERIALSTUDIET - METODE OG KONTEKSTUALISERING.....	37
3.1. Bakgrunn for gjenstandsstudiet	37
3.2. Halsringer – proveniens, datering og kontekst.....	38
3.2.1. Geografisk variasjon.....	38
3.2.2. Datering	41
3.2.3. Kontekst.....	42
3.3. Andre gjenstandstyper og deres kontekst	43
KAPITTEL 4: MATERIALET.....	47
4.1. Innledning	47
4.2. De nordnorske edelmetalldepotene	48
1. Neiden, Sør-Varanger (Ts.4331-4332).....	48
2. Vestre Eikvik, Lebesby (Laksefjord) (AaM 1828 a-h).....	49
3. Lathari, Alta (Ts. 4024)	50
4. Lille Borras, Alta (Ts. 11090).....	51
5. Haukøy, Skjervøy (tapt).....	51
6. Uspesifisert, Skjervøy (B. 4526 a-b)	53
7. Indreidet, Nordreisa (Ts. 4400 a-d)	54
8. Flatvollen, Lyngen (Ts. 730-734).....	55
9. Fagerlivegen, Tromsøya (Ts. 5479).....	57
10. Botnhamn, Lenvik (Ts. 1649-1652)	57
11. Øvergården, Bjarkøy (Ts. 2416-2418?).....	59
12. Vinje, Øksnes (tapt)	60
13. Grytting, Sortland (C. 9992-3).....	60
14. Skagen, Hadsel (Ts. 1933).....	61
15. Skau, Røst (Ts. 3738)	61
16. Bøstrand, Ballangen (Ts. 3482 a-o).....	62

17. Kjøpsvik, Tysfjord (Ts. 2714 og 2789).....	64
18. Musken, Tysfjord (Ts. 7657 a-f).....	66
19. Skottestad, Hamarøy (C. 2555-2557).....	67
20. Slettnes, Fauske (Ts. 2223-2224).....	68
21. Rønvika, Bodø (Ts. 2556-2569).....	68
22. Skar, Skjerstad (Ts. 5708 a-l).....	70
23. Vågenga, Rødøy (Ts. 4378 a-c).....	72
24. Sandnessjøen, Alstadhaug (T. 3501-3502).....	72
25. Herten, Alstahaug (Videnskabselskabets Myntsamling, Trondheim).....	73
26. Offersøya, Alstahaug (tapt).....	74
27. Mindnes, Alstahaug (tapt).....	74
28. Skarsås, Brønnøy (tapt).....	74
4.3. Andre mulige depotfunn.....	75
4.4. Funn fra nærliggende områder.....	75
4.5. Datering av edelmetalldepotene i Nord-Norge.....	78
KAPITTEL 5: LANDSKAPSMATERIALET: METODE, TEORI OG SLUTNINGER...	85
5.1. Innledning.....	85
5.2. Regional funndistribusjon.....	85
5.3. Utgangspunkt for undersøkelsene på mikronivå.....	89
5.4. Vurdering av landskapsmaterialet.....	93
KAPITTEL 6: TING, GUDER OG MENNESKER: LIVSLØP OG IDENTITETER.....	99
6.1. Innledning.....	99
6.2. Halsringdepotenes virkningshistorie – offerpraksis over tid.....	99
6.3. Edelmetalldepotene og økonomisk antropologi.....	107
6.4. Økonomiske sfærer.....	108
6.5. Tingenes skiftende identitet.....	110
6.6. Sirkulasjon og deponering av edelmetall i vestlige og norrøne områder.....	113
6.6.1. Sølv og gull i vikingtid og tidlig middelalder.....	114
6.6.2. Byttesfærer i vikingtid og tidlig middelalder.....	116
6.6.3. Deponering av edelmetall.....	118
6.6.4. Sammenhengen mellom jord og metall – depotets påvirkning av stedet.....	121
6.7. Sirkulasjon og deponering av sølv i østlige og samiske områder.....	123
6.7.1. Sølv i øst i tidlig middelalder.....	123
6.7.2. Ulike metaller i samisk sammenheng.....	125
6.7.3. Sølv-gjenstandenes innvirkning på samisk samfunnsstruktur.....	128
6.7.4. Østlig sølv i depotene.....	129
6.8. Edelmetalldepotene og kulturell identitet i Nord-Norge.....	130
6.8.1. Dikotomien samisk/ norsk i tidligere forskning.....	131
6.8.2. Kreolisering, hybridisering, ”in-between”, lokal kultur.....	132
6.8.3. Kreoliserte uttrykk – hybride identiteter?.....	135
6.8.4. Trosskiftet og etnisk identitet.....	137
6.8.5. Mentalitetsendring og videreføring.....	138
6.8.6. Avslutningsvis.....	139
LITTERATUR.....	141
Hjemmesider:.....	162
Personlige meddelelser:.....	162
Forkortelser:.....	164

FIGURER

Figur 3.1: Typeinndeling av ringkropper	39
Figur 3.2: Typeinndeling av endeplater.....	39
Figur 3.3: Typeinndeling av låser.....	40
Figur 4.1: Halsringen og armringen fra Neiden, Sør-Varanger.....	48
Figur 4.2: Distribusjon av edelmetalldepoter fra vikingtid og tidlig middelalder i Nord-Norge	49
Figur 4.3: Halsringen fra Lathari, Alta	50
Figur 4.4: Halsringen fra Lille Borras, Alta	51
Figur 4.5: Gjenstander fra Haukøy-depotet.....	52
Figur 4.6: Det sannsynlige funnstedet på Haukøya, Skjervøy, med veistien (?) i forgrunnen.....	53
Figur 4.7: Halsring B. 4526 a fra Skjervøy.....	54
Figur 4.8: Det økseformede anhenget fra Indreidet, Nordreisa.....	54
Figur 4.9: Funnstedet ved Indreidet, Nordreisa.....	55
Figur 4.10: Depotet fra Flatvollen, Lyngen.....	56
Figur 4.11: Området der Flatvollendepotet ble funnet.....	56
Figur 4.12: Halsringen som ble funnet på Tromsøya, Tromsø.....	57
Figur 4.13: Anhengene fra Botnhamn, Lenvik.....	58
Figur 4.14: Funnstedet i Botnhamn ligger i dag på grensen mellom to villahager.....	58
Figur 4.15: Halsring C. 9992 fra Grytting, Sortland	60
Figur 4.16: Halsring C. 9993 fra Grytting, Sortland	61
Figur 4.17: Kuleringspennen fra Skagen, Hadsel.....	61
Figur 4.18: Funnstedet på Skau, Røst.....	62
Figur 4.19: Depotet fra Bøstrand, Ballangen.....	62
Figur 4.20: Funnstedet på Bøstrand, Ballangen.....	64
Figur 4.21: Relikviekorset fra Kjølsvik, Tysfjord	64
Figur 4.22: Kalksteinsbruddet på Pesatoppen, Kjølsvik	65
Figur 4.23: Depotet fra Musken, Tysfjord.....	66
Figur 4.24: Funnstedet i Musken, Tysfjord. Arkeolog Lars Børge Myklevold forteller om funnet.....	66
Figur 4.25: Depotet fra Skottestad, Hamarøy.....	67
Figur 4.26: De bevarte gjenstandene fra Slettnes, Fauske.....	68
Figur 4.27: Gjenstander fra Rønvikadepotet, Bodø.....	68
Figur 4.28: Likjbrattind i Brattskaret, Rønvika, Bodø	69
Figur 4.29: Depotet fra Skar, Skjerstad	71
Figur 4.30: Depotet fra Vågenga, Rødøy	72
Figur 4.31: Skrenten ovenfor funnstedet, Vågenga, Rødøy.....	72
Figur 4.32: Funnstedet ved broen over Hertelva, Alstahaug.....	73
Figur 4.33: Det sannsynlige funnstedet på Mindnes, Alstahaug	74
Figur 4.34: Distribusjon av edelmetalldepoter med ulike dateringer i Nord-Norge.	84
Figur 6.1: Endestykket fra Botnhamn. Graffittien tolkes som en kvinnefigur	104
Figur 6.2: Skisse av graffittien på halsringen fra Botnhamn. Stempeldekoren i form av trekanter fortsetter langs ytterkanten av endeplaten.....	105

KAPITTEL 1: INNLEDNING

1.1. Innledning

Solen glitrer i det blankpussede messingskrinet. Samfunnets aller øverste leder holder det et øyeblikk i ro foran seg, slik at alle de tilstedeværende kan se det. De vet hva det inneholder. Noen mynter, noen andre mer forgjengelige gjenstander. Så senkes skrinet ned i betongfundamentet, og grunnsteinen til det nye operahuset i Bjørvika er lagt¹.

Det har blitt hevdet at tidligere tiders deponering er ritualer som er fremmede for vår religiøse forestillingsverden (Hedeager 1990:43-44). Selv om vår kultur i stor grad er preget av kristendommen, og et kristent verdenssyn, ses religionen gjerne som en adskilt sfære. Mens den norrøne troen og kulten var en inkorporert del av folks dagligliv, og den kristne religionen senere gjennomsyret samfunnslivet i flere århundrer, har tro i dag blitt en privatsak. For mange inngår ikke religiøse ritualer i hverdagen, og deponering er i liten grad en del av den kristne kulten. Allikevel er deponering fremdeles en del av vår måte å forholde oss til verden på, men i andre sammenhenger enn de åpenbart religiøse. Vårt (kristne) verdensbilde preges blant annet av en lineær tidsopfatning, en bevissthet rundt tidens gang, en interesse for fortiden og historien, og et ønske om å bli en del av denne historien. Det er viktig å leve videre i andres bevissthet når vi fysisk er borte - selv om man også higer etter å være fysisk tilstede så lenge som mulig. Det kan tolkes som et ønske om å sette spor, om å bli sett av de som kommer etter oss, av noen utenfor oss selv. Våre dagers deponeringer er i stor grad knyttet til disse ønskene. Hvordan skal man ellers forklare den absurde ideen å sende en romsonde til Mars med en CD-rom med informasjon om Jorden på 26 språk? Er det mer underlig å legge ned en neverpakke med sølvsmykker i ei ur enn å grave ned tomme colabokser i en tidskapsel i Borggården på Akershus Festning? Et messingskrin med dagens avis under grunnsteinen for en ny bygning kan vanskelig gis en rasjonell økonomisk eller funksjonalistisk forklaring. Handlingen må forstås ut fra sin kontekst, ut fra de samtidige menneskenes forestillingsverden. Hva som gjør akkurat den avisen spesiell, eller akkurat det smykket særegent, og derfor egnet til å inngå i slike sammenhenger, kan kanskje forklares ut fra noen universelle taktikker mennesket tar i bruk i møtet med det overveldende mangfoldet av ting i omverdenen. Hvilke utslag disse taktikkene får må nødvendigvis avhenge av kulturelle og historiske forutsetninger som varierer i tid og rom.

¹ Jf. Aftenpostens nettutgave 04.09.2004.

Mitt hovedfagsprosjekt har hatt som mål å analysere edelmetalldepotene i Nord-Norge fra vikingtid og tidlig middelalder. Som for våre dagers depoter, ser jeg det som selvfølgelig at disse også må forstås ut fra sin spesifikke samfunnsmessige kontekst, i forhold til den aktuelle tiden og det aktuelle stedet. Denne konteksten er etter min mening et resultat både av geografisk utbredte sosiale strukturer og av varierte lokale forutsetninger. Som en del av utforskningen av depotenes plass i de samtidige verdensbildene har jeg også ønsket å si noe om hvilke prosesser som har påvirket gjenstandene i løpet av deres liv fram til, og i sammenheng med, deponeringen av dem.

I dette første kapittelet vil jeg gi en introduksjon til funntypen og dens distribusjon, siden utbredelse og regional variasjon vil være sentralt i diskusjonen. Jeg vil også definere noen sentrale begreper, og avgrense de empiriske rammene og problemstillingene i oppgaven. I kapittel 2 vil jeg presentere forskningshistorien rundt edelmetalldepoter fra den aktuelle perioden, med særlig vekt på de innfallsvinklene som er mest relevante for min forståelse av depotene. I kapittel 3 beskrives metodene som er brukt i forbindelse med gjenstandsstudiene, og de mest diagnostiske gjenstandstypene i de nordnorske depotene beskrives og kontekstualiseres. Jeg har lagt særlig vekt på halsringene, som er en ledetype for edelmetalldepotene i et stort område. I kapittel 4 presenteres de enkelte depotene og funnstedene, og jeg gir en kort introduksjon til depotmaterialet i nærliggende og spesielt relevante områder. Jeg revurderer også de tradisjonelle dateringene av de nordnorske depotene. Kapittel 5 omhandler hvilken tilnærming jeg har hatt til funnstedene som informasjonskilde. Jeg diskuterer funndistribusjonen i Nord-Norge, den lokale topografiske plasseringen og hvilken betydning disse to faktorene kan ha. Kapittel 6 inneholder en presentasjon av halsringdepotenes virkningshistorie fra bronsealderen fram til vikingtid/tidlig middelalder. Deretter diskuteres gjenstandenes tilknytning til økonomi i henhold til økonomisk-antropologiske teorier, samt hvordan edelmetall sirkulerte i vikingtid og tidlig middelalder, gjenstandstypenes sosiale historie i et kortere tidsperspektiv og gjenstandenes livsløp til og med deponeringen. Til slutt i kapittelet tar jeg opp sammenhengen mellom de nordnorske edelmetalldepotene og menneskenes identitet i lys av den kulturelle/etniske dikotomien i området. I appendiks 1 finner leseren en katalog over funn og funnsteder i Nord-Norge og tabellene jeg refererer til i teksten. I appendiks 2 finnes en kortfattet oversikt over funn fra nærliggende områder. I appendiks 3 finnes ytterligere kartmateriale.

1.2. Avgrensning av funngruppen

”Edelmetalldepoter” tilsvarer i denne sammenheng det som i Skandinavia tradisjonelt har blitt kalt ”sølvskatter” eller ”skattefunn” (for eksempel Grieg 1929, Olsen 2000:38ff, Reymert 1980:89ff). Den tradisjonelle betegnelsen gir assosiasjoner til gjemte verdier. I de senere år har de mer nøytrale betegnelsene ”edelmetalldepoter” og ”depotfunn” blitt brukt. Betegnelsen beskriver i større grad funngruppen, og ikke de samtidige omstendighetene rundt deponeringen eller de nåtidige funnomstendighetene (jf. Hårdh 1976a:7, Zachrisson 1998). Dette er i tråd med Berta Stjernquists definering av ”depot” som alle intensjonelle nedleggelse av to eller flere gjenstander uten tilknytning til graver, og uavhengig av motiv og funnomstendigheter (Stjernquist 1963:19). Birgitta Hårdh har i sin analyse av de sørsvenske depotfunnene utvidet begrepet til også å omfatte enkeltgjenstander (Hårdh 1976a:25). ”Depot” vil bli anvendt på sistnevnte måte i denne oppgaven, selv om det er vanskeligere å fastslå med sikkerhet om enkeltgjenstander er intensjonelt nedlagt, mistet eller rester etter forstyrrede graver. Etter min mening bør funn av enkeltgjenstander vurderes som depot når det dreier seg om spesielle gjenstandstyper som også inngår i sammensatte depotfunn. Dette gjelder særlig større typer som opptrer systematisk i depotfunnene (for eksempel halsringer), og som det er mindre sannsynlig at har blitt mistet ved en tilfeldighet. De tilfellene der enkeltfunn av visse gjenstandstyper er utbredt i større områder støtter antagelsen om at gjenstandene har blitt nedlagt med vitende og vilje (dette gjelder for eksempel flettede og tvunnede gullringer, se kapittel 3.3., og nr. 15. Skau, Røst). Indisier på eventuell tilknytning til grav må nødvendigvis vurderes i hvert enkelt tilfelle. Bestemmelsen av enkeltfunn som depot er derfor en vurdering gjort på bakgrunn av de ovennevnte kriteriene.

Depotfunn fra vikingtid og tidlig middelalder skilles ut som en egen gruppe edelmetalldepoter på bakgrunn av kronologiske og innholdsmessige kriterier. Deponering av metallgjenstander er en nesten uavbrutt tradisjon tilbake til bronsealder, selv om antallet depotfunn fra de enkelte periodene varierer. Fra folkevandringstiden kjenner vi en mengde depoter av gull, men i århundrene etterpå synes ikke deponering å ha hatt noen sentral betydning (Hedeager 1985:57, Hedeager 1990:205). I vikingtid og tidlig middelalder (ca. 800 til ca. 1150) deponeres det til gjengjeld enormt mye sølv i visse deler av Nord-Europa. Depotene består av smykker, mynter, hakkesølv², barrer, skåler og andre gjenstander. I kontrast til i folkevandringstid, utgjør gull en marginal del av depotene. Deponeringen av

² Hakkesølv vil si smykker, mynter eller andre sølvgjenstander som har blitt delt opp i mindre biter.

sølv videreføres i middelalder, men innholdet består da oftest av mynter. Som jeg skal komme tilbake til må disse ses i en annen sammenheng enn depotene i de forutgående periodene. En del av middelalderdepotene inkluderes likevel ofte i samme funngruppe som depotene fra vikingtid og tidlig middelalder på bakgrunn av kontinuitet i de gjenstandstypene de inneholder. Særlig sølvhalsringer er en ledeartefakt i så måte (Hårdh 1996:65-72) (se kapittel 3.2.). I Finland finner vi halsringer i depoter med dateringer så sent som 1300-tallet (Stenberger 1958:85). Forekomsten av hakkesølv har også blitt tillagt stor vekt. Dette er imidlertid et særtrekk ved sølvdepotene innenfor et avgrenset område og en avgrenset periode, av Birgitta Hårdh kalt henholdsvis ”hakkesølvområdet” og ”hakkesølvperioden” (Hårdh 1976a:25 og fotnote 1, 1996:72). Det er også definerende for depotene fra vikingtid og tidlig middelalder at de inneholder visse særegne gjenstandstyper som sjelden eller aldri forekommer i andre sammenhenger (Sjøvold 1974:325). Dette gjelder blant annet halsringene og betalingsringer av sølv og i Nord-Norge også de store sølvblikkanhengene (se kapittel 3.3.).

James Graham-Campbell gir en generell definisjon av ”[the] Scandinavian type ’Viking’ hoards” i forbindelse med det engelske Cuerdale-depotet. ”A truly ’Viking’ hoard” er ifølge ham et depot fra 800-900-tallet med en blanding av ornamenter og hakkesølv, med eller uten barrer og/ eller mynter. Myntene er gjerne ikke lokale i forhold til deponeringsstedet (Graham-Campbell 1992:109). I Skottland velger Graham-Campbell imidlertid å skille mellom slike depoter som inneholder gjenstander av skandinavisk proveniens eller tilknytning, og depoter med gjenstander av lokal (”piktisk”) opprinnelse. Han antar i denne sammenheng at gjenstander med skandinavisk proveniens ble deponert av mennesker som snakket skandinaviske språk, eller var påvirket av skandinavisktalende grupper (Graham-Campbell 1995:1, Graham-Campbell og Batey 1998:227, se også Staecker 1997:90). Kun de depotene som regnes som skandinaviske behandles i hans bok *The Viking Age Gold and Silver of Scotland*, ifølge Graham-Campbell på bakgrunn av kronologiske og kulturelle kriterier (Graham-Campbell 1995:3). Forskjeller og likheter er ikke ytterligere diskutert. Hvorvidt inndelingen er hensiktsmessig faller utenfor rammene av denne oppgaven å diskutere, men den gjenspeiler en klar oppfatning av de ”skandinaviske” vikingtidsdepotene som én gruppe.

Birgitta Hårdh inkluderer på sin side alle vikingtids sølvdepoter innenfor et definert undersøkelsesområde i Nord-Europa (Hårdh 1996:15). Dette omfatter ikke Skottland, men innholdet i depotene varierer også innenfor det området Hårdh behandler. Ikke alle

gjenstandene har skandinavisk proveniens. Hun regner dem allikevel som én funngruppe, men med regional variasjon. Det er med andre ord en utbredt oppfatning at edelmetalldepoter fra vikingtid og tidlig middelalder utgjør en avgrenset funngruppe. Hvilke depoter som inkluderes i funngruppen varierer allikevel noe fra forfatter til forfatter. I Nord-Norge utgjør sølvfunn generelt en liten del av det arkeologiske materialet, og det er relativt uproblematisk å avgrense depoter av edelmetallgjenstander mot andre funntyper. Innad i funngruppen finnes det imidlertid en viss variasjon, som vil være sentral i den videre diskusjonen i denne oppgaven. I denne sammenhengen defineres altså depoter som alle intensjonelle nedleggelse av en eller flere edelmetallgjenstander fra vikingtid eller tidlig middelalder som ikke kan knyttes til graver.

I de nordlige områdene av Skandinavia kan en slik definisjon imidlertid også omfatte samiske offerplasser, eller samiske metalldepoter, som Inger Zachrisson har valgt å kalle dem (Zachrisson 1984:14). Zachrisson vektlegger nettopp fellestrekkene mellom disse funnene og de nordnorske edelmetalldepotene jeg behandler i denne oppgaven. Det finnes dog noen grunnleggende forskjeller mellom disse to funntypene, både med hensyn til innhold og deponeringsomstendigheter. Edelmetalldepotene har en homogen sammensetning både med hensyn til gjenstandstyper og materiale. De samme gjenstandene går igjen i de ulike depotene, og innenfor det samiske området består alle depotene fra vikingtid og tidlig middelalder av sølv. Etter alt å dømme dreier det seg om sluttede funn, der alle gjenstandene er nedlagt samtidig. I flere tilfeller er bare en enkelt gjenstand deponert.

Materialet fra de samiske offerplassene er langt mer heterogent, og gir et klart inntrykk av å være akkumulert gjennom gjentatte nedleggelse over lang tid. En rekke gjenstandstyper forekommer, og materialet spenner fra bein, horn og jern, via kobber- og tinnlegeringer til sølv. Den vanligste sølvartefakten er mynter (Serning 1956, Zachrisson 1984), noe som er nesten fraværende i edelmetalldepotene i Nord-Norge. Den metallgjenstandstypen som forekommer hyppigst på offerplassene er imidlertid anheng av tinn og bly. Også pilspisser av jern er en vanlig funntype (Schanche 2000:276). Disse gjenstandstypene er ikke-eksisterende i de nordnorske edelmetalldepotene³. Etter min mening gjør disse ulikhetene det naturlig å skille de to funntypene fra hverandre, uten at det utelukker en felles tilknytning til likeartede samisk-skandinaviske religiøse

³ Det samme gjelder bein og horn, selv om dette for såvidt kan skyldes bevaringsforholdene for organisk materiale.

forestillinger slik Odner foreslår (Odner 1983:57-59). Jeg kommer tilbake til dette senere i oppgaven.

At jeg i liten grad behandler rene myntfunn i denne oppgaven har flere årsaker. For det første har Nord-Norge få rene myntfunn fra den aktuelle perioden. De som er gjort har enten ikke nærmere stedfesting enn til Nordland fylke, eller det dreier seg om funn av enkeltmynt (se appendiks 1, nr. 29 og 30). For det andre er det en vanlig definisjon av edelmetalldepoter (sølvskatter) fra vikingtid og tidlig middelalder i Nord-Norge at de inneholder *gjenstander* av sølv og gull, altså andre gjenstander enn mynter. I de tilfellene, i denne landsdelen og i andre områder, der depotene inneholder både gjenstander og mynter, har materialet gjerne blitt studert av henholdsvis arkeologer og numismatikere (jf. Zachrisson 1998:13, og for eksempel Sjøvold 1974, Skaare 1976). I utgangspunktet tok jeg dette skillet for gitt. Senere har jeg kommet til at myntdepoter ikke nødvendigvis kan skilles fra gjenstandsdepotene utelukkende på grunn av innholdet. I stedet må datering og kulturhistorisk kontekst ses som avgjørende faktorer. Når jeg allikevel ikke tar med alle myntfunnene som er gjort i Nord-Norge i den videre presentasjonen og diskusjonen, har det sammenheng med begrenset tid og plass og mangelfulle funnopplysninger. Jeg mener at mynters rolle i deponeringstradisjonen likefullt blir tilstrekkelig belyst av de myntførende funnene som er inkludert og av den mer generelle diskusjonen rundt endringene i depottradisjonen over tid.

1.3. Funngruppens geografiske utbredelse

Som beskrevet over varierer kriteriene for hvilke depoter som inkluderes i samme funngruppe. Fastsettelsen av den geografiske utbredelsen varierer tilsvarende. Haakon Shetelig regner hakkesølvdepotene, eller depotene med ”arabiske smykker” (henspeiler på halsringene) som han kaller dem, som en ”vendisk” funngruppe. Den vestlige grensen sammenfaller ifølge ham med vendernes landområde. Han ser depotene som en stor og hovedsakelig ensartet funngruppe som strekker seg fra Mellom-Russland til Østersjølandene og Skandinavia. Utbredelsen på De britiske øyer knyttes til vikingtogene (Shetelig 1927:384). Mårten Stenberger nevner foruten funn i Norden også depoter fra området rundt Østersjøen, Polen, De britiske øyer og indre Russland. Skal funn av ”arabiske” mynter regnes med, må imidlertid utbredelsesområdet utvides til også å omfatte området øst for Elben og Russland sør til Svartehavet og Kaspiahavet (Stenberger 1971:736). Birgitta Hårdhs hakkesølvområde omfatter Skandinavia, Island, Finland, Polen,

Nord-Tyskland øst for Elben og De britiske øyer (Hårdh 1976a:25 og fotnote 1). Områdene synes umiddelbart å sammenfalle med områder med høy skandinavisk aktivitet i vikingtid i form av handel, plyndring og kolonisering. Depotene finnes imidlertid ikke i alle områder der grupper av skandinavisk opprinnelse var til stede: På kontinentet viser skrevne dokumenter og språklige kilder at vikingene hadde stor innflytelse, blant annet i Normandie, men arkeologiske undersøkelser har ikke gitt de store resultatene (Musset 1993:88-89). Dette stemmer med fastsettelsen av elvene Elben og Saale som den vestlige grensen for utbredelse av hakkesølvdepoter i Mellom-Europa (Shetelig 1927:384, 381, Stenberger 1971:736). Det finnes allikevel unntak og spor av lignende aktivitet også lenger vest på kontinentet. I Wieringen i Nederland er det gjort ett funn av et sølvdepot, med mynter, barrer, brakteater, brakteatinnfatninger, armringer og stykker av armringer. Funnet dateres til vikingtid (Besteman 1997). At det var en viss skandinavisk aktivitet også i dette området er ikke noen nyhet, blant annet er Frisland⁴ nevnt på runeinnskripsjonen på den ene halsringen fra Botnhamn, Lenvik (Olsen 1960:135). Depotfunnet fra Wieringen er imidlertid enestående for området (Besteman 1997).

1.4. Avgrensning av oppgaven

Innenfor rammene av en hovedoppgave er det umulig å vurdere hele det store materialet edelmetalldepotene utgjør. Jeg begrenser meg derfor til å se nærmere på de tre nordligste fylkene i Norge; Nordland, Troms og Finnmark. Dette er en operasjonell avgrensning. Området er ikke en naturlig geografisk enhet, og depotenes sammensetning og funnomstendigheter varierer innenfor denne avgrensningen. Variasjoner og likhetstrekk mellom geografisk spredte edelmetalldepoter er nettopp et hovedanliggende i min undersøkelse. Den særegne nordnorske kulturelle konteksten i vikingtid og tidlig middelalder gir også muligheter til å diskutere ulike årsaker til denne variasjonen. Dette gjelder ikke minst forholdet mellom samer og norrøne/ nordmenn, de to etniske hovedgruppene vi vet holdt til i landsdelen i yngre jernalder og tidlig middelalder⁵. Nord-Norge byr dermed på utfordringer og muligheter i tolkningen av depottradisjonen.

⁴ Frisland tilsvarende i grove trekk dagens Nederland og deler av det nordvestlige Tyskland (jf. Solberg 2000, figur 63).

⁵ "Norrøn" anvendes her om grupper i yngre jernalder med kulturelle trekk som viser tilknytning til befolkningen lenger sør og vest. Dette er i mange tilfelle trekk som kan sies å være felles for et større germansk kulturfellesskap. Det gjelder boform og jordbruk, byggeskikk, stil og utforming av gjenstander, draktskikk m.m. "Norsk" anvendes om grupper (oftest med norrøn historie) som ble underlagt et norsk kongerike i tidlig middelalder. "Samisk" anvendes om grupper som ikke har hatt denne norrøne/norske

Innenfor de tre nordligste fylkene er det gjort til sammen 28 depotfunn. 24 funn er tidligere datert til vikingtid, i forhold til ett funn er dateringen omdiskutert (gullskatten fra Laksefjord), tre er datert til middelalder, og to funn (Vinje, Øksnes og Offersøya, Alstahaug) har det vært vanskelig å oppdrive ytterligere opplysninger om. I tillegg kommer flere myntfunn fra Nordland uten nærmere lokalisering, og en del funn av sølvgjenstander med uklare funnopplysninger. I materialgjennomgangen (kapittel 4) tar jeg for meg alle funnene som er lokalisert til kommune/ sogn eller nærmere, men ikke alle blir like sentrale for diskusjonen.

1.5. Problemstillinger

Som forskningshistorien vil vise (se kapittel 2) har de økonomiske og handelsrelaterte assosiasjonene edelmetalldepotene vekker blitt sterkt vektlagt i tidligere diskusjoner av funngruppen. Det har ofte blitt tatt for gitt at depotene er en direkte refleksjon av økonomien i et område. Tradisjonelt har slike tolkninger ikke inkludert noen inngående diskusjon av årsaken til deponeringen eller hvordan deponeringen påvirker gjenstandenes identitet og utsagnskraft. Deponeringen har gjerne blitt behandlet som en mindre viktig bihendelse, basert på et ønske om å gjemme disse økonomiske verdiene. At de ikke er tatt opp igjen ses som et resultat av uheldige omstendigheter (for eksempel eierens død). Selv om analysene i de senere år har vært preget av større variasjon og diskusjon enn tidligere (jf. for eksempel Hårdh 1996, Thurborg 1989), mener jeg at fokuset på handelsrelasjoner og økonomi generelt har hindret mer komplekse tolkninger der nettopp den særegne funnkonteksten trekkes inn. Hvilken betydning hadde denne deponeringspraksisen, både mer allment og for gjenstandenes meningsinnhold mer spesifikt?

I neste kapittel gir jeg en introduksjon til den forskningen som danner grunnlaget for disse synspunktene. Mine problemstillinger er inspirert av flere forfattere: I likhet med Torun Zachrisson mener jeg at man ved å fokusere på hvorfor disse depotene ble liggende i jorden, kan oppnå noe kunnskap om de kulturelle tradisjonene som omga deponeringen av edelmetall. For å komme nærmere en forståelse av disse tradisjonene må man ta i betraktning de regionale ulikhetene Birgitta Hårdh har påpekt. Nord-Norge preges i perioden av andre kulturelle utfordringer enn andre områder, noe som kan ha påvirket deponeringsskikken. Forholdet mellom samer og nordmenn er en av disse utfordringene

tilknytningen, men en sterkere østlig tilknytning, og andre tilpasninger i næringsveier, boform, draktskikk, osv. Dikotomien blir diskutert senere i oppgaven, men et kulturelt skille er utvilsomt tilstede.

(jf. Olsen 2000a og b). Odner har kanskje rett i at depotene var del av et felles religiøst symbolrepertoar (Odner 1983:57-59). Samtidig antar jeg at det har ligget et eller annet tankegods til grunn for denne utbredte deponeringsskikken som var felles i hele det nordeuropeiske området der edelmetall ble nedlagt. Liksom Lotte Hedeager (1999, 2003) vil jeg også påpeke enkelte påfallende likheter med tidligere perioders deponeringsskikk, som gjerne tolkes som rituell heller enn profan. Det kan således reises spørsmål ved om ikke dette er et like relevant aspekt ved vikingtidsdepotene. Det er også mulig at en mentalitetsendring kan spores i deponeringene ved overgangen til middelalder, på grunn av innføring av myntøkonomi, religionsskiftet og andre sosiale omveltninger som markerer dette periodeskiftet (jf. blant andre von Heijne 2004:186-187, Hårdh 1996:14-15, Olsen 2000).

Depotene må også ses i sammenheng med sølvets betydning *før* deponeringen. Det må være sentralt å skape seg et bilde av tingenes identitet, og hvordan denne endres ved innlemmelse i ulike sosiale sfærer. Dessuten ønsker jeg å ta opp hvordan ikke bare *tingene* påvirkes av å flyttes mellom sfærer, men også hvordan dette påvirker deres omgivelser, og menneskene som håndterer og omgås gjenstandene. Hovedproblemstillingen blir derfor: **Hvilke kulturelle tradisjoner omga deponeringen av edelmetall i Nord-Norge i vikingtid og tidlig middelalder?** I forbindelse med denne problemstillingen spør jeg videre: Hvilket livsløp hadde sølvet før deponeringen? Hva kan depotene si om de kulturelle nettverkene lokalt og regionalt? Hva sier edelmetalldepotene i Nord-Norge om lokale identiteter?

KAPITTEL 2: FORSKNINGSHISTORIE

2.1. Innledning

Depoter har vært en sentral kildekategori for arkeologisk forskning helt siden konsolideringen av faget i siste halvdel av 1800-tallet (se Müller 1886, Petersen 1890, Worsaae 1865, 1866, jf. også Müller-Wille 2002:135, Trigger 1996:62ff), og edelmetalldepotene i vikingtid og tidlig middelalder har vært hyppig diskutert. Det er ikke mulig å gi en omfattende oversikt over forskningshistorien her. Jeg nøyer meg derfor med å gjengi noen hovedtrekk, med vekt på forskningen som tar utgangspunkt i det norske og nordnorske materialet, men også med sentrale eksempler fra andre land.

Oluf Rygh var den første som satte opp en samlet oversikt over edelmetalldepotene i Norge. Han var kjent med 34 funn, hvorav to fra Nord-Norge (her nr. 28. Skarsås, Brønnøy og nr.19. Skottestad, Hamarøy) (Rygh 1877:132ff og fotnote 3). Noen og tretti år senere ble de norske funnene igjen samlet i en enhetlig analyse, denne gangen av Sigurd Grieg. På dette tidspunktet var 118 funn fra 900- og 1000-tallet kjent, foruten to-tre funn datert til 800-tallet og en større mengde rene myntfunn som Grieg ikke tar med i diskusjonen (Grieg 1929). 14 av de 118 funnene er fra de tre nordligste fylkene (ibid.:202). Etter Griegs sammenfattende arbeid har edelmetalldepotene i Norge bare blitt diskutert enkeltvis eller innenfor geografiske eller tematiske rammer. Antallet registrerte funn har økt i løpet av 1900-tallet, i Nord-Norge fra 14 til minst 25⁶. Det finnes ingen samlet oversikt over hvor mange funn av edelmetalldepoter som er gjort i Norge siden 1929⁷.

Tradisjonelt har edelmetalldepotene vært gjenstand for tolkning ut fra et relativt begrenset sett teorier. Disse har forsåvidt utnyttet alle de sidene ved materialet som kan gi oss informasjon i dag; enkeltgjenstandene, gjenstandskombinasjonene, funnomstendigheter, beliggenhet og distribusjonsmønster. Allikevel har noen truismer gjort at konklusjonene ofte har fulgt de samme gamle spor og sjelden svingt inn på ukjente stier. Dette gjelder kanskje særlig depotenes tilknytning til ulike aspekter av datidens økonomiske forhold.

⁶ Tallet inkluderer ikke rene myntfunn. Det avhenger også av hva man velger å definere som et edelmetalldepot. For min definisjon og avgrensning, se kapittel 1.2.

⁷ Med unntak av katalogen i Bengta Rystes kommende hovedoppgave, som omfatter depotfunnene som er publisert i trykte tilvekster (Ryste under utarb.).

2.2. Tolkninger knyttet til økonomi og handel

Det er en svært vanlig oppfatning at gjenstandene i edelmetalldepotene fra vikingtid og tidlig middelalder representerer økonomiske verdier i forstand av byttemidler eller penger (for eksempel Brøgger 1928, Gjessing 1939, Hårdh 1976a, 1996, Marstrander 1953, Nicolaisen 1920c, Stenberger 1958). Et nesten ensidig økonomisk fokus har preget tolkningene fra 1950-tallet inntil i dag (Staecker 1997:96, Zachrisson 1998:12, 18). I denne perioden har depotene helst blitt oppfattet som en beholdning av økonomiske verdier, og de har gjerne blitt beskrevet som ”skatter” eller en enkeltperson eller families formue (for eksempel Hårdh 1996:73, selv om hun også åpner for andre tolkninger). Som Oluf Rygh beskriver det i *Om den yngre jernalder i Norge*: ”Det har vistnok ogsaa været Ønsket om at have saameget af sin løse Eiendom i en saadan Form, at den let kunde bringes i Sikkerhed paa denne Maade, og ikke blot Glimrelyst, som har bevæget Befolkningen i hin Tid til at lægge en saa betydelig Del af sin Formue i smykker eller andre Sager af ædelt Metal.” (Rygh 1877:38). Diskusjonene har vært knyttet til hva materialet forteller om ”pengebruk” og lokal og regional handel.

Dette indikerer at depotene er byttemidler i ”hvilemodus”, en urealisert kapital. Som jeg skal komme tilbake til i kapittel 6, påpeker Igor Kopytoff og Arjun Appadurai at en gjenstand kun er et byttemiddel eller en økonomisk verdi idet den faktisk byttes, og at den både før, i og etter denne situasjonen også kan ha en eller flere andre statuser og identiteter (Appadurai 1986, Kopytoff 1986, 2000). Denne flertydigheten er ikke alltid like eksplisitt i tidligere behandlinger av edelmetalldepotene, men den kan være underforstått. Særlig når det gjelder smykker synes det å være en til dels uuttalt enighet om at disse har fungert som både betalingsmidler og personlige ornamenter. En så sentral kategori som halsringene eksemplifiserer gjenstandenes tvetydige status: Er de, som Birgitta Hårdh spør, smykker, betalingsmidler, symboler, statusobjekter? (Hårdh 1996:16). Til tross for at hun åpner for en slik mangesidig tolkning, vektlegger Hårdh halsringenes økonomiske betydning. Hun konkluderer med at halsringenes regionale variasjon viser at de hadde ulik økonomisk betydning innenfor ulike områder, og følgelig at ulike økonomiske systemer var i virksomhet innenfor disse (ibid.:82). Halsringenes tvetydige meningsinnhold antas med andre ord å være geografisk betinget heller enn situasjonsbetinget. Jeg kommer tilbake til Hårdhs synspunkter senere i kapittelet.

Også sammensetningen av depotene har i stor grad blitt knyttet til økonomiske aspekter. Knud Friis-Johansen har brukt innhold og sammensetning som argument for en

differensiert tolkning av edelmetalldepoter: De som kun inneholder hakkesølv og mynter ser han som verdibeholdninger, mens smykker må ses på en annen måte, særlig der de samme kombinasjonene finnes igjen flere ganger (Friis-Johansen 1912 i Grieg 1929:287). Sverre Marstrander ser sammensetningen av sølv og gull i depotfunnet fra Vollan i Hemnskjel, Sør-Trøndelag, som en refleksjon av ”karakteristiske trekk i yngre vikingetids handel og samferdsel” (Marstrander 1953:6). Birgitta Hårdh uttaler at et av hennes utgangspunkt er at sammensetningen av et depot gjenspeiler det økonomiske systemet på det tidspunktet depotet ble nedlagt (Hårdh 1996:83).

Hvor selve edelmetallet kom fra har vært et spørsmål i en del fremstillinger (for eksempel Grieg 1929:181, Marstrander 1953:14-15, Skaare 1976:40). Det er en alminnelig utbredt oppfatning at sølv ble brakt til Norden i form av mynter (for eksempel Grieg 1929:177ff, Marstrander 1953:17⁸). Mer diskusjon har vært knyttet til hvordan slike verdier ble ervervet, ved handel eller plyndring (jf. Zachrisson 1998:14). Grieg mener det er påvist en klar sammenheng mellom ”vikingetogene” og myntinnførselen til Norge (Grieg 1929:178). ”Vikingetogene” betegner imidlertid ikke et ensidig handlingsmønster: Brøgger beskriver det å være i viking som en ”besynderlig blanding av handel, plyndring og rov som har bestemte lover og regler” (Brøgger 1928:30, også Marstrander 1953:16). Særlig i løpet av de siste tiårene har det blitt fokusert mer spesifikt på denne ”besynderlige blandingen” som tidstypisk, imotsetning til vår moderne avgrensning av økonomi og handel mot andre sosiale sfærer og handlinger (for eksempel Samson 1991, Staecker 1997:95, Thurborg 1988, jf. også Zachrisson 1998:84). Jeg kommer tilbake til dette samspillet mellom økonomiske og andre sosiale betydninger i kapittel 6.

Grieg skiller, i likhet med en rekke andre, mellom vikingenes aktiviteter i øst og i vest (Grieg 1929:177ff). Den vestlige aktiviteten har blitt beskrevet som preget av angrep og tvang, inkludert løsepengekrav både i Frankerriket og England (i form av såkalt ”danegeld”) (Brøgger 1928:31, Grieg 1929:180, Zachrisson 1998:15-16, også Staecker 1997:89). Aktiviteten i øst blir derimot beskrevet som overveiende fredelig og dominert av (bytte-)handel (Grieg 1929:178-179, Hårdh 1996:21, Zachrisson 1998:16). Dette er blant annet begrunnet med at forholdene for plyndring var mer risikable i øst, der man måtte trekke skip over land i visse strekninger, seile i fosser og stryk og ta seg gjennom øde skogstrakter (Noonan 1994 i Zachrisson 1998:16, også Stalsberg 2005). I alle tilfelle er det

⁸ Marstrander sier her at nordboerne mottok ”umyntet sølv” i bytte for sine varer, men da han samtidig beskriver strømmen av mynter til Norden (Marstrander 1953:17, 33), antar jeg at dette er en skrivefeil, og at det skulle stått ”utmyntet sølv”.

enighet om at edelmetall ble brakt til Skandinavia på grunn av utbredt handels- og plyndringsvirksomhet både i øst og vest, og at depotene reflekterer denne aktiviteten.

Også depotenes beliggenhet og distribusjonsmønster har blitt knyttet til reiser og handelsvirksomhet. Sverre Marstrander påpeker at distribusjonen i Trøndelag følger den indre skipsleia (Marstrander 1953:37). Han refererer til Roar Skovmand, som argumenterer for at depotene er resultat av nedleggelse i forbindelse med krig og ufred. Skovmand mener at ”rekker” av depoter ikke markerer handelsveier, slik mange har hevdet også i Danmark, men hærveier (Skovmand 1942:198-199). Marstrander ser forøvrigt ikke et motsetningsforhold mellom at depotene er nedlagt i ufredstid, og at de markerer handelsveier. Han mener at både handel og hærflytting kan ha foregått langs de samme rutene, og at det langs handelsruter ville være samlet større verdier som ble lagt ned ved krigsfare (Marstrander 1953:38). Thorleif Sjøvold tar også opp denne tråden i sin korte diskusjon av de nordnorske depotene og følger opp handelsvei-teorien. Ifølge Sjøvold er denne gyldig ihvertfall i Norge. Han mener at depotene også nordover til Bodø følger skipsleia. Nord for Bodø ligger de også langs kysten, men da gjerne i tilknytning til dype fjorder. Sjøvold ser denne beliggenheten i sammenheng med handelsruter innover i fjordene og videre østover til Sverige. På bakgrunn av blant annet norske mynter i samiske offerfunn i Sverige foreslår han at depotene ligger i krysningspunkter mellom kystruten nord-sør, og ruter fra vest til samenes områder og videre østover (Sjøvold 1974:332-333).

Fra begynnelsen av 1980-tallet har edelmetalldepotene vært trukket inn i tolkninger med andre hovedfoki enn handel og økonomi. Allikevel kom det så sent som for åtte-ni år siden flere større arbeider med sterkt fokus på de økonomiske aspektene ved materialet. Jörn Staecker (Staecker 1997) har kritisert det ensidige økonomiske fokuset fremsatt i tre arbeider på 1990-tallet, nemlig James Graham-Campbells arbeid om det skotske materialet (1995), Ralf Wiechmanns avhandling om materialet fra Schleswig-Holstein (1996) og Birgitta Hårdhs sammenlignende studie av materiale fra et avgrenset område i Nord-Europa (1996). Jeg vil her bare gi en introduksjon til Birgitta Hårdhs arbeide siden dette er mest relevant for min oppgave, ikke minst med hensyn til informasjon om halsringene og det øvrige materialet i ulike regioner av hennes undersøkelsesområde.

Birgitta Hårdhs hovedanliggende i boken *Silver in the Viking Age* (1996) er å vise at sølv ble brukt på ulike måter i vikingtiden, spesielt med hensyn til i hvilken grad edelmetall ble brukt som betalingsmiddel. Hun anser at disse ulikhetene var nært knyttet til grunnleggende trekk ved de fortidige samfunnene i ulike regioner av undersøkelsesområdet

(1996:14). Hun ønsker også å finne spor etter en utvikling av det monetære systemet i disse regionene, slik hun mener å ha påvist i Sør-Sverige (Hårdh 1976, 1996:15). Halsringer og hakkesølv er de to gjenstandsgruppene som behandles grundigst. Halsringene ses som et mål på i hvilken grad sølv ble brukt som råmateriale for store ornamenter i enkelte områder, imotsetning til betalingsmiddel i andre (Hårdh 1996:16). Når det gjelder hakkesølv, tar hun utgangspunkt i at fragmenteringen har sammenheng med bruken av sølv som betalingsmiddel (ibid.:17). Etter Hårdhs mening reflekterer den kronologiske og geografiske variasjonen i sølvdepotene ulike holdninger til sølv, og hun nevner at dette nok hadde sammenheng med hvem som håndterte sølv, og til hvilke formål. Allikevel ses funksjonen som betalingsmiddel som grunnleggende (Hårdh 1996:14). Hårdh refererer til dels til polsk forskning, som knytter forekomsten av depoter og sammensetningen i depotene til det aktuelle områdets økonomi. Forekomsten av depoter kan ikke knyttes til mengden penger som har vært i omløp, da det viser seg at det er færre depoter i de områdene der mynter ble slått⁹. Men sammensetningen og innholdet blir allikevel sett som kilder til informasjon om betalingssystemet i den aktuelle regionen på deponeringstidspunktet (Hårdh 1996:24, 84). Når det gjelder bakgrunnen for deponeringen nevnes de tradisjonelle forklaringene med krig og ufred, vikinger som døde utenlands og deponering i henhold til Odins lov.

Hårdh foretrekker imidlertid en forklaring som også er basert på det økonomiske systemet. Det synes underforstått at depotene var ”skatter” i betydningen gjemte verdier. Den økonomiske forklaringen på deponeringen støtter seg på teorier satt fram av Mats P. Malmer og Svend Nielsen. Malmer omtaler et misforhold mellom konseptet mynter og bruken av dem, noe som skal ha ført til deponering av mynter som aldri ble ført tilbake i sirkulasjon (Malmer 1973 i Hårdh 1996:26). Nielsen behandler romerske denarer, og hevder at depotene kan skyldes at sølv kunne ha verdi, men en marginal praktisk bruk, og at dette ville føre til at deponeringer rett og slett ble glemt (Nielsen 1987 i Hårdh 1996:26). Hårdh mener at dette er en sannsynlig hypotese som kan overføres til vikingtidsdepotene (Hårdh 1996:26), til tross for at ikke alle områder med få depoter kan påstås å ha hatt en ”høyt utviklet” økonomi (det forutsettes altså en evolusjonistisk tankegang), og at også andre omstendigheter må ha spilt en rolle (ibid.:26-27).

Det økonomiske systemet skal med andre ord være årsak til både innholdet i depotene, og det faktum at de er ”glemt” i jorden. Argumentasjonen er imidlertid ikke helt

⁹ Det synes å være snakk om myntdepoter (Hårdh 1996:24). Som Cecilia von Heijne har vist er situasjonen en annen i Sør-Skandinavia (von Heijne 2004:189-190) (se under).

overbevisende. Hårdh tar ikke høyde for sin egen informasjon om at hakkesølv utgjør en stor andel av depotmaterialet i regioner som Danmark (Hårdh 1996:91). Hakkesølv påstås å reflektere sterk sirkulasjon av sølv i hverdagslige transaksjoner, og å være ett steg unna en fullt utviklet monetær økonomi (Hårdh 1996:84-86). Samtidig hevdes det at hakkesølvdepotene reflekterer en sviktende forståelse av bruken av sølv som betalingsmidler, og at sølvet i dem skal være glemt i jorden på grunn av sin begrensede praktiske betydning (ibid.:26). Teoriene lar seg med andre ord vanskelig kombinere. Som Staecker påpeker inntar Hårdh også et dualistisk syn på depotene, der innhold og deponering nødvendigvis må reflektere samme sfære. Dersom innholdet tolkes som betalingsmidler, ses deponeringen automatisk som profan. Dersom innholdet derimot tolkes til å ha en mer spesiell anvendelse, tolkes deponeringen som sakral (Staecker 1997:94).

Til tross for disse innvendingene, er Hårdhs arbeid sentralt også for denne oppgaven. En viktig konklusjon i hennes analyse er at materialet synes å ha regionale særtrekk. Hun nevner at dette må ha bakgrunn i den enkelte regionens historie, samt eksterne kontakter, og de lokale, sosiale og politiske forhold som har vært med og formet denne regionale bakgrunnen. Det sterke fokuset på økonomi (Hårdh 1996:165ff) kommer dessverre til å skygge for en ytterligere diskusjon av disse aspektene. Hårdh vier liten oppmerksomhet til betydningen av selve deponeringen, for gjenstandenes og omgivelsenes meningsinnhold. Depotene kan være en kilde til kunnskap om vikingtidens betalingssystemer, men det begrenser tolkningsmulighetene hvis utgangspunktet er at sølv først og fremst representerer betalingsmidler. Selv om Hårdh selv nevner det sannsynligvis tette forholdet i vikingtid mellom det vi i dag oppfatter som den økonomiske sfære og andre sosiale relasjoner (Hårdh 1996:14, 165, og for eksempel Gaimster 1991, Samson 1991, Thurborg 1988, Vestergaard 1991), gjenspeiler også hennes analyse en noe anakronistisk holdning til økonomi som en adskilt del av samfunnslivet.

Märit Thurborg er en av dem som påpeker forbindelsen mellom økonomiske og sosiale forhold i forbindelse med edelmetalldepoter. Hun anser at innholdet i depotene på Öland reflekterer økonomien på øya, og at mynter, barrer, hakkesølv og hals- og armringer har vært brukt til ulike typer transaksjoner i ulike økonomiske sfærer (Thurborg 1988, 1989). Deponeringen er ikke diskutert, utover at hun påpeker at akkumulasjonen av hals- og armringer må ses på som et urealisert sosialt så vel som økonomisk potensiale, og at depotene derfor kan ha sammenheng med konflikt og endring i samfunnet (Thurborg

1988:320). Utgangspunktet er fremdeles en økonomisk forståelse, men den tar i større grad hensyn til vikingtidens sosiale setting der økonomi ikke kan forstås som en enhetlig separat sfære.

Også Birgitta Hårdh nevner implikasjonene ved endringer i samfunnet, nærmere bestemt innføringen av et monetært system. Et slikt system forutsetter en forståelse for myntverdien uavhengig av metallvekt, en forståelse som har stor innvirkning på brukerne og samfunnet som helhet. Hårdh refererer til den finske filosofen Fredrik Lång, som setter innføringen av det monetære systemet i Lille-Asia i sammenheng med utviklingen av rasjonell tenkning, fordi det å forstå penger innebærer å tenke abstrakt (Lång 1982 i Hårdh 1996:14-15). Cecilia von Heijne (2004) er blant de som kritiserer en ellers utbredte teori om en mentalitetsendring i forhold til mynter i Skandinavia omkring år 1000. Hun fokuserer på regionale likheter og ulikheter og bakgrunnen for disse i sin doktoravhandling om sørskandinaviske myntfunn. Etter von Heijnes mening er de klare regionale variasjonene i deponeringsfrekvensen en svakhet ved mentalitetsendringsteorien, fordi en slik endring burde avspeiles samtidig i et større område (von Heijne 2004:186-187). Selv setter hun depotøkningen i sammenheng med introduksjonen av utmyntning i de ulike områdene. Deponeringen settes i sammenheng med en skepsis til det nye myntsystemet (ibid.:189-190).

At økningen av myntdepoter kan relateres til lokal utmyntning er interessant, og behøver etter min mening ikke å stå imotsetning til teorien om en mentalitetsendring. Det er flere argumenter for at depotene i et område endrer karakter og meningsinnhold i sammenheng med omveltningene ved overgangen til middelalder, uten at disse omveltningene nødvendigvis har blitt aktualisert på samme tidspunkt over hele det tidligere sølvdeponerende området.

2.3. Tolkninger av deponeringen

Når man skal forklare hvorfor edelmetallet ble deponert i jorden, går som nevnt krig og ufred igjen som hyppige teorier. Etter Sture Bolins introduksjon av tesen (Bolin 1926), er kanskje Roar Skovmand (1943) den som bruker mest plass på å argumentere for dette synet, men også blant andre Sigurd Grieg ser dette som en sannsynlig forklaring. Han underbygger teorien med en lang rekke eksempler på deponering av mynter og andre gjenstander i situasjoner preget av krig, uro og fare fra midten av 1300-tallet og frem til 18-1900-tallet (Grieg 1929:292ff, også Stenberger 1958:313, 1971:738). Griegs eksempler

omfatter også verdier som har blitt gjemt unna for å unngå tyveri eller ødeleggelse. En utbredt oppfatning har vært at jorden var datidens ”bankboks” eller ”skattkammer”, slik den var for mange opp mot forrige århundreskifte og noen steder enda lenger (for eksempel Grieg 1929:293, Nielssen 1990:173, Rygh 1877:137-138, jf. også Zachrisson 1998:20). Fra nyere tid brukes ofte eksempler på at samer har gjemt sitt sølv i jorden (for eksempel Rygh 1877:138, fotnote 1, Staecker 1997:95, Zachrisson 1984:105-106). Sagn om ”samesølv” er ennå kjent i mange områder, blant annet i Salten og Beiarn (Werner 1987:79), og jeg har også fått gjenfortalt et i Misvær-dalen. Det er dessuten kjent sagn og historier om skatter i Nord-Norge uten at de er knyttet til samer. Et slikt sagn har jeg blant annet fått høre i Hadsel i Vesterålen.

Denne forklaringen på deponering kan virke tilforlatelig, under forutsetning av at det åpenbart er snakk om gjenstander av verdi, og tatt i betraktning at man har så mange analogier til lignende handlingsmønstre i senere perioder. Det kan imidlertid være problematisk å forklare hvorfor så mange edelmetalldepoter har blitt liggende i jorden, hvorfor disse gjemte skattene aldri ble tatt opp igjen. Dette har vært et stadig tilbakevendende tema (Hårdh 1996:26). Det har blitt forsøkt forklart med at eierne døde før de fikk hentet opp skattene igjen (for eksempel Thunmark-Nylén 1986:33-34, Östergren 1989:235, jf. også Zachrisson 1998:24). Der argumentasjonen hevder at krig har vært årsaken til deponeringen, blir eierens død også en sannsynlig forklaring på hvorfor depotene ble liggende (Skovmand 1942:183-184). Birgit Arrhenius tar opp sammenhengen mellom edelmetall og giftermål i sin artikkel *Smycken som diplomati* (1992). Hun tar hovedsakelig for seg folkevandringstid, men kommer også inn på senere perioder. På bakgrunn av lovttekster og andre skriftlige kilder, samt forekomsten av edelmetall i blant annet kvinnegraver og depoter, argumenterer hun for at edelmetallet var kvinnenens medgift og eiendom. Død i barselseng oppgis som en mulig grunn til at mye av verdiene ble liggende i jorden (Arrhenius 1992:23).

Lena Thunmark-Nylén prøver også å forklare depotfunnene på Gotland med eiernes død. Gotland er i en særstilling med sine enormt mange depotfunn på et svært begrenset areale. Ifølge Thunmark-Nylén kan antallet ”glemte” skatter forklares med ”ett rimligt antal epidemier och olycksfall samt, för att tilfredsställa krigshypotetikern, kanske också något fältslag” (Thunmark-Nylén 1986:34). I en studie av myntførende depoter på Gotland, tilbakeviser Mats P. Malmer krigshypotesen med at øya i så fall måtte være 300 ganger så mye herjet av krig i perioden 800-1000 enn for eksempel England, selv om

England var utsatt for vikingangrep i samme tidsrom (Malmer 1973 i von Heijne 2004:286). Selv om Malmers utregninger gjelder de myntførende depotene, er det liten grunn til å tro at dødsfallsforklaringen skulle ha større gyldighet for gjenstandsdepotene.

En alternativ og like populær teori om hvorfor depotene har blitt liggende, er at de ble gjemt for å komme eierne til gode i etterlivet. Skriftlige og etnografiske kilder viser at det både i eldre og nyere tid har vært utbredt i flere områder å gjemme deler av den rikdommen man hadde til bruk i et liv etter døden. I et avsnitt i *Ynglinge-saga* sier Odin at man får nyte i Valhall den rikdom man selv har gravd ned i jorden (*Snorres kongesagaer* 1999:17-18). På bakgrunn av dette ”sitatet” har skikken blitt omtalt som Odins lov (se for eksempel Brøgger 1928:28, Grieg 1929:290ff, Zachrisson 1984:105, jf. også Zachrisson 1998:20-21).

2.4. Tolkninger av depotene som rituelle nedleggelser

I de senere årene har det blitt presentert en del teorier rundt edelmetalldepotene som stiller andre spørsmål til depotene og deponeringene enn tidligere. Nytenkningen må ses i sammenheng med den generelle trenden innen skandinavisk arkeologi fra 70-tallet og fram til i dag, med introduksjon av prosessuell og etter hvert post-prosessuell arkeologi. Disse retningene førte til omveltninger i faget. Det gjaldt både hvilke metoder man brukte, og hvilke spørsmål man stilte. De fleste arbeidene jeg refererer til under føyer seg inn i den post-prosessuelle forskningstrenden. Post-prosessualisme er et samlebegrep for en rekke teoretiske retninger innen arkeologi (Hodder 1985, 1991), som sterkt forenklet har det til felles at de har kritisert og gått utover det teoretiske rammeverket den prosessuelle arkeologien jobbet innenfor. Som forskningen jeg presenterer her er eksempler på, har post-prosessuelle arkeologer blant annet hatt fokus på forskerens subjektivitet og tilstedeværelse i tolkningene, på forskningens nåtidige politiske betydning, på materiell kulturs symbolske meningsinnhold og på sammenhenger mellom kognitiv strukturering og materiell kultur.

En av de første mer postprosessuelle tolkningene av edelmetalldepotene presenteres av Knut Odner i *Finner og terfinner* (1983), et arbeid som for øvrig tar for seg utviklingen av samisk etnisitet med utgangspunkt i sosialantropologiske modeller. Han bruker depotfunn, i form av skattefunn (edelmetalldepoter) fra Nord-Norge og offerfunn (samiske metalldepoter) fra Sverige, til å eksemplifisere muligheter og begrensninger ved å anvende arkeologi i rekonstruksjonen av samisk identitet. Hans vurdering av edelmetalldepotene

bygger blant annet på Per Kyrre Reymerts magisteravhandling fra 1980, *Arkeologi og etnisitet*, der de nordnorske depotfunnene inngikk i en undersøkelse av hvilken etnisk utsagnskraft ulike typer arkeologisk materiale kan ha (Reymert 1980:5-6). Reymert gir ingen egentlig tolkning av depotene, men konstaterer at de ”kan gi viktig informasjon om kommunikasjon, handel og kulturkontakt. I tillegg kan skattefunnene trekkes inn i etnisitetsdebatten.” (ibid.:102).

Etter Odners mening har de svenske offerfunnene blitt betegnet som samiske på grunnlag av kriterier som også kunne gjelde for de norske skattefunnene i samisk område. Han ser de ulike betegnelsene i de to landene som eksempel på at forskerne tilskriver fenomener kulturell forskjell gjennom sin navnfesting. Hans tolkningsforslag for skattefunnene og offerfunnene er at begge disse kategoriene er refleksjoner av felles samisk-skandinaviske religiøse ideer. Dette underbygges med at samisk religion i flere henseender er influert av germansk mytologi. Han viser også til historiske kilder som vitner om omfattende samarbeid mellom samer og norrøne i vikingtid, og uttaler at det ikke er overraskende at man i en slik situasjon utvikler et felles religiøst symbolrepertoar (Odner 1983:57-59). Hans vinkling mot felles samisk-skandinaviske religiøse symboler er interessant, men selv om han også nevner at de nordnorske depotfunnene ikke avviker fra depotene i resten av Norden på noen avgjørende måte (Odner 1983:58), diskuterer han dessverre ikke dette forholdet nærmere.

Inger Zachrisson sammenligner også de nordnorske depotfunnene med de svenske offerfunnene i sin doktoravhandling *De samiska metalldepåerna år 1000-1350* (1984). I likhet med Odner mener hun at sammenfallende karakteristika i de to funngruppene kan være uttrykk for samhandling mellom samer og skandinaver. Hun legger imidlertid til at likhetene også kan skyldes at enkelte av depotfunnene ble eid og deponert av samer (Zachrisson 1984:98). Hennes konklusjon er at 18 depotfunn av den nordnorske typen (i Nord-Norge og Nord-Finland) må regnes som samiske. Dette er i korte trekk bygget på at de ligger innenfor det samiske området, at de inneholder lignende gjenstander som de svenske offerfunnene, samt gjenstander av østlig opphav, at de ligner beviselig samiske funn og at funnene avspeiler et visst kontaktmønster. Hun ser samiske edelmetalldepoter som et tegn på den rikdommen som var samlet på samisk område i dette tidsrommet, og knytter velstanden til pelshandel og forbedret klima (Zachrisson 1984:103-104). Som hos Odner preges diskusjonen av at materialet inngår som en mindre del av et større arbeid som hovedsakelig fokuserer på et annet tema og materiale. Også i Zachrissons fremstilling

er forbindelsen mellom de nordnorske depotene og depotmaterialet i resten av Nord-Europa nevnt, men den utforskes ikke nærmere (Zachrisson 1984:98ff). Depotene i de samiske områdene av Nord-Norge, Nord-Sverige og Nord-Finland skilles ut som en egen gruppe, og det legges vekt på forskjellene mellom disse og edelmetalldepoter i resten av Europa. Fremhevingen av den samiske tilknytningen er sterk, men argumentene for den fremføres bare i korte trekk, og uten diskusjon eller motargumenter. Etter min mening blir det ikke sannsynliggjort at depotene *må* regnes som samiske, men Zachrissons argumentasjon viser at depotene i dette området heller ikke kan regnes som knyttet til den norrøne/ skandinaviske befolkningen uten ytterligere diskusjon. Både Odner og Zachrisson fremhever likhetstrekkene mellom de samiske offerstedene og edelmetalldepotene, men som beskrevet i kapittel 1.2. finnes det også noen avgjørende forskjeller mellom disse.

Mot slutten av 1990-tallet kom det flere tolkninger av edelmetalldepotene som for alvor fraviker den seiglivede økonomitrenden. I 1998 kom Torun Zachrissons doktogradsavhandling *Gård, gräns, gravfält. Sammanhang kring ädelmetalldepåer och runstenar från vikingatid och tidigmedeltid i Uppland och Gästrikland*. I likhet med Staecker kritiserer hun den tidligere sterke vektleggingen av økonomiske aspekter og forestillingen om at depoter har blitt liggende i jorden fordi de er ”glemt” (Zachrisson 1998:12, 24-25). Hennes mål med avhandlingen er å finne svar på nettopp hvorfor depotene aldri ble tatt opp igjen, og derigjennom danne seg et bilde av de kulturelle tradisjonene som omga deponeringen av edelmetall i hennes undersøkelsesområde. Tilnærmingen til materialet går via flere kilder, blant annet bruker Zachrisson runesteinene fra sen vikingtid som tolkningsramme (ibid.:26). Gjennom hele avhandlingen fokuseres det på mentaliteten rundt metallet og rundt deponeringen. Zachrisson diskuterer konnotasjoner knyttet til sølv og gull på deponeringstidspunktet ut fra blant annet hvilke kjenninger (poetiske omskrivninger) som ble brukt for disse metallene i samtidig skaldediktning. Det viser seg at gull har flere mytiske omskrivninger, mens sølv har mer jordnære assosiasjoner (ibid.:30ff). Mentaliteten rundt det å gjemme og ta opp igjen en skatt studeres på bakgrunn av sagnmateriale (ibid.:40ff). Det finnes en rik flora av nyere og eldre skattesagn, som Zachrisson mener har en dypere struktur som kan si noe om reelle skattenedleggelse. Som nevnt er slike skattesagn utbredt i Nord-Norge også. Moralen er oftest at man ikke kan tiltvinge seg en skatt uten å rammes av ulykke eller av dyret som gjerne vokter den. Skatten er altså forbeholdt eieren eller den som kjenner løsningsordene til skattens

besvergelse. Samtidig fortelles det at skattens beliggenhet kunne være kjent, gjerne på grunn av et lysskjær som sto opp fra den i mørket. Det vil si at man vet hvor i landskapet det ligger en skatt, uten at den dermed er oppnåelig (ibid.:46, 53). Zachrisson setter disse strenge normene i sammenheng med forestillingen i middelalder og nyere tid om lykke som en begrenset størrelse, som noen hadde og andre kunne forsøke å tilegne seg. Edelmetall var dessuten ensbetydende med lykke og velstand. Å stjele en annens gull og sølv, var ikke bare å stjele dennes rikdom, men samtidig å tiltvinge seg hans eller hennes lykke og fremgang (ibid.:54). Det var som å tilrøve seg en del av vedkommendes personlighet (jf. også Thurborg 1989:95).

For øvrig fokuserer Zachrisson på funnstedenes beliggenhet og distribusjon. Hun vurderer hvor i landskapet depotene i hennes undersøkelsesområde ligger, i forhold til bebyggelse, gravfelt, og vann eller våtmark (ibid.:93ff). En oversikt viser at sølvdepotene kan knyttes til gravfelt, gård i form av hus og gårdsplass, og eiendomsgrenser (ibid.:118). En av Zachrissons argumenter for å knytte depotene til eiendomsgrenser, er kilden *Svarfdølasaga*. Her beskrives hvordan jord ble tatt i besittelse under landnámet på Island blant annet ved deponering av sølv (*Islendinga Sögur* 1830 i Zachrisson 1998:199). Flere andre forskere har benyttet seg av denne referansen i behandlingen av edelmetalldepotene (for eksempel Hedeager 1999:246-247, 2003:159, Olsen 2000a:40, se under). Zachrisson diskuterer også runesteinenes symbolikk (Zachrisson 1998, kap. VI), og hvor de er plassert i gårdslandskapet (ibid., kap. VII). Konklusjonen er at både depoter og runesteiner kan ses som en måte å definere stedets identitet på, eller som hun sier: "...att skapa sin gårds landskap" (ibid.:218). De var et middel for å beherske og stadig gjenskape dette landskapet, verne sin eiendom, og vise omsorg for og verne minnet etter sine døde (ibid.).

Torun Zachrissons avhandling tar altså for seg et variert materiale knyttet til depotene, og hun bruker også kildematerialet på en annen måte enn i tidligere forskning. Det økonomiske aspektet ved edelmetall er ikke fraværende, men det er svært nedtonet. I stedet settes søkelyset på edelmetall som bærer av lykke og velstand, og på de vernende egenskapene metallene ble tillagt. Jeg oppfatter at fokus er på menneskenes mentalitet og deres behov for trygghet heller enn deres behov for økonomisk vekst. Dette er for øvrig ikke gjensidig utelukkende behov, tvert imot er det en naturlig sammenheng mellom materielle goder og trygghet. Imotsetning til en rekke tidligere forskere unngår imidlertid Zachrisson de markedsøkonomiske anakronismene i sin diskusjon av velstand, og forståelsen av edelmetalldepotene blir dermed mer nyansert. Tidligere forskere har også

vært inne på aspekter som ”sølvets magiske kraft” (Grieg 1929:303), men dette har ikke resultert i noen utradisjonelle forklaringer av innholdet eller deponeringen (jf. Grieg som strengt tatt ikke kommer til noen ensidig konklusjon, *ibid.*:307). Zachrissons forklaring av tilknytningen til eiendomsgrenser og slutningene om deponeringen som en meningsfylt handling i seg selv, representerer ukonvensjonelle tolkninger.

Lotte Hedeagers artikkel *Sacred topography. Deposition of wealth in the cultural landscape* (1999) er i utgangspunktet et tilsvarende til teorier Charlotte Fabech har fremsatt om endringer i deponeringsskikken på 500-tallet (blant andre Fabech 1991, 1994 a-b, 1997, 1999). Endringene gjelder særlig den lokale topografien på deponeringsstedet og tilknytningen til boplasser. Ifølge Fabech er tendensen i denne perioden at depotene går fra å være deponert i våtmarksområder i marginale strøk til å bli deponert på tørt land og i tilknytning til sentrale bosetninger (Fabech 1991 og 1999, Hedeager 1999:229-230). I artikkelen tester Hedeager teorien opp mot det danske depotmaterialet fra jernalder og middelalder. Hun påpeker at depotfunnene fra folkevandringstid inneholder de samme gjenstandstypene som depotene fra vikingtid, bare med den forskjellen at de i hovedsak er av gull i stedet for sølv. Dersom man godtar tolkningen av folkevandringstidsdepotene som ”rituelle investeringer”, altså depoter basert på rituelle motiver, må man derfor også sette spørsmålsteget ved den vanlige rasjonelle forklaringen av vikingtidsdepotene som skatter av avhendelige (”alienable”) gjenstander (*ibid.*:237), det vil si forklaringer der deres økonomiske aspekt – eller vareaspektet – er det sentrale. For å underbygge denne spørsmålssettingen undersøker Hedeager funnomstendighetene for de danske depotfunnene gjengitt hos Skovmand (1943) (*ibid.*), og legger vekt på hvor mange funn som har blitt gjort i forbindelse med vann og våtmark. Imotsetning til Fabechs teori, som hevder at få depoter er nedlagt i slike områder etter ca. 500, viser Hedeager at det faktisk kan knyttes minst like mange depoter til våtmark i perioden 800-1016. Likhetsstrekkene mellom depoter fra folkevandringstid og vikingtid er etter hennes mening så mange at vikingtidsdepotene ikke kan utelukkes fra en lignende sosioideologisk, geografisk og politisk analyse som den folkevandringsdepotene gjøres til gjenstand for. Hedeager påpeker at vikingtidsdepotene sannsynligvis har fått en enkel forklaring som skjulte skatter på basis av en forståelig, men anakronistisk og feilaktig sammenligning med depoter fra middelalderen. I stedet mener Hedeager å se en drastisk endring i deponeringsskikken rundt år 1000 både med hensyn til innhold og deponeringssted (*ibid.*:238-239, 244, 248, fig. 4).

I likhet med Torun Zachrisson velger Hedeager å fokusere på at plasseringen av depotene i landskapet ikke bare er et resultat av økonomi, økologi og kommunikasjon, men et uttrykk for mentale strukturer og datidens diskursive kunnskap (altså deres måte å forklare hvordan verden henger sammen på) (Hedeager 1999:241-242). Med referanse til Torun Zachrisson (1998) og til *Svarfdølasaga* gir Hedeager en tolkning av deponeringene i folkevandringstid og vikingtid som knyttet til situasjoner der nytt land skulle tas i besittelse. Dette gjelder ikke bare rent praktisk besittelse og bruk. Hedeager påpeker at landskapet også måtte domestiseres og redefineres i folks mentale kart over det aktuelle området. Hun ser topografiske grenser som elver, vann og våtmark som naturlige skiller mellom innmark og utmark og sammenligner disse konseptualiserte grensene med konseptualiseringen av grensene mellom Midgard, Åsgard og Utgard i kosmologien (ibid.:246). Hun har senere videreutviklet diskusjonen om sammenhengen mellom depotenes plassering i landskapet og de kosmologiske konseptene (se under).

Endringen i deponeringsomstendighetene rundt år 1000 og likhetene mellom folkevandringstidsdepotene og vikingtidsdepotene, er kanskje de mest interessante observasjonene i Hedeagers artikkel. De viser at vikingtidens depoter ikke uten videre kan skilles fra den eldre deponeringsskikken og gis profane økonomiske og funksjonalistiske forklaringer. Det er i mine øyne noe problematisk at Hedeager knytter deponering i våtmark til den rituelle sfære uten ytterligere spørsmål (jf. også Hedeager 1990:44-46). Dette er en slutning som for så vidt har lange tradisjoner, men det har også vært en tidsvis heftig debatt om hvorvidt de umiddelbare topografiske omstendighetene gir grunnlag for å skille mellom profant og rituelt motiverte deponeringer (se kapittel 5.3.). Det kan også ses som et problem at Hedeager deler funnene i ulike kategorier, hvorav alle funn som er gjort i tilknytning til vann og våtmark samles i en gruppe (ibid.:238). Selv om Hedeager selv antyder at alle deponeringer i en periode ikke nødvendigvis har samme meningsinnhold (ibid.:245) diskuterer hun ikke muligheten for at depoter ved for eksempel sjø og i myr kan ha hatt ulike betydninger. Nok et spørsmålstegn kan settes ved representativiteten: Selv om alle disse funnomstendighetene samles i en bås, og antas å ha samme meningsinnhold, er tallet på funn gjort i slike omgivelser bare 55 % i perioden 800-900 og 40 % i perioden 900-1016. Dette utgjør gjennomsnittlig bare 47,5 % av funnene fra vikingtid (ibid., fig. 4). Når under halvparten av funnene er gjort i omgivelser knyttet til vann og våtmark burde også de resterende funnene og deres funnomstendigheter diskuteres for å kunne gi et riktig bilde av endringer og konstanter i deponeringsskikken fra folkevandringstid til vikingtid.

Hedeager har uansett et svært viktig poeng, nemlig at funnomstendighetene og innholdet i vikingtidsdepotene ikke *umiddelbart* skiller dem fra tidligere nedlagte depoter, slik Fabech har hevdet. De bør derfor vurderes ut fra de samme kriteriene som de eldre depotfunnene. Til tross for den ikke helt overveldende prosentandelen våtmarksdeponeringer i vikingtid, er det et mer markert fall i slike deponeringer ved overgangen til middelalder til 15 % i perioden 1016-1150 (ibid., fig. 4). Hedeager synes dermed å ha rett i at deponeringsskikken gjennomgår en form for endring rundt år 1000, noe som kan underbygges med det vi ellers vet om samfunnsendringene i denne perioden. Dette er for øvrig også i tråd med teorier om en mentalitetsendring i overgangen til en ny tid. Torun Zachrisson anser at deponeringene var knyttet til en mentalitet i det gamle samfunnet som endret seg som følge av kristningen. Som resultat av denne prosessen sluttet man å deponere edelmetallet på de enkelte gårdene og lot det heller komme Kristus og de mange kirkene tilgode (Zachrisson 1998:216-217).

Synspunktene Hedeager fremmer videreutvikles i artikkelen *Kognitiv topografi: Edelmetalldepoter i landskapet* (2003). Her opprettholdes kritikken av Fabechs tese om at deponeringsaktiviteten fra omkring 500 e. Kr. flyttes fra marginale strøk til sentralplasser. Hedeager holder også fast ved sitt syn på vikingtidens depoter som et uttrykk for samme deponeringstradisjon som depotene i folkevandringstidder. Hun påpeker blant annet at funnomstendighetene varierer sterkt også for de ulike funngruppene i depotene fra folkevandringstid, hvorav mange ikke er funnet i våtmarksområder (Hedeager 2003:153). Dette er nok et likhetstrekk med funnene fra vikingtid. Begge funngruppene ses som rituelle investeringer i en kontinuert offertradisjon (ibid.:153-154). Tolkningen underbygges ytterligere ved å vise til at heller ikke deponering av våpen og såkalte fruktbarhetsofre tar slutt i folkevandringstid slik Fabech har hevdet. Tvert imot finnes det et rikt materiale av våpen, verktøy, smykker og dyre- og menneskeknokler fra funnkontekster som gjør at de kan tolkes som ofringer (ibid.:156, jf. også Behrend 1970). Hedeager viser også til religionshistorikeren Olof Sundqvist som har konkludert med at skriftlige kilder (samt stedsnavn) ikke støtter en teori om dramatisk nedgang i fruktbarhetskulten i den siste før-kristne perioden (Hedeager 2003:156, Sundqvist 1996:71-72).

Hedeagers artikkel tar også opp tolkningen av det kognitive landskapet som en refleksjon av kosmologien. Hedeager kritiserer her en forenklet direkte overføring av mytenes kosmologi til konkret landskapsforståelse. I stedet fremmer hun *konseptet*

”grenser” som et overordnet strukturerende prinsipp, uten at dette utelukker et opphav i før-kristen kosmologi. Selv om grensene som ble markert med edelmetalldepoter til en viss grad følger fysiske grenser i landskapet, vektlegger Hedeager at det var de kognitive grensene som strukturerte landskap og bebyggelse (ibid.:158ff).

Bjørnar Olsen har tatt opp de nordnorske edelmetalldepotene i forbindelse med forholdet mellom samer og nordmenn omkring år 1000 (Hansen og Olsen 2004:82ff, Olsen 2000a, 2000b). Han bygger videre på Torun Zachrisson og Lotte Hedeagers tolkninger av depotene som grensemarkører mellom innmark og utmark. Olsen foreslår at depotene kan ha fått en noe annen funksjon i Nord-Norge som del av en rituell grenseoppgang mellom samiske og norske områder i en situasjon med økende press på de gamle kognitive grensene (Hansen og Olsen 2004:86, Olsen 2000a:40, 2000b:37). Denne markeringen av grenser omfatter etter Olsens mening også en utbredelse av andre uttrykk, blant andre bjørnegraver og urgraver. De kan også ses i sammenheng med tilkomsten av nye uttrykk i perioden, så som samiske offerplasser og rekkeplasserte hustuffer og ildsteder i innlandet (Olsen 2000b:40). Olsen antyder med andre ord en nordnorsk lokal variasjon i meningsinnholdet i depotene, i samspill med andre kulturelle uttrykk. Det virker sannsynlig at lokale forhold påvirket både innhold og uttrykk i skikker eller ritualer som var utbredt over et stort geografisk område.

Forskningshistorien synes å vise en variasjon i tolkningene som gjenspeiler både forhold i forskernes samtid og utviklingen i arkeologifaget. Begynnelsen av forrige århundre var preget av en fascinasjon for vikingenes verden, og edelmetalldepotene ble tolket som utbyttet av deres handel og plyndring. I løpet av 1900-tallet har det generelt blitt fokusert sterkt på edelmetallets økonomisk betydning, spesielt fra 1950-tallet og fram til i dag. Depotene har ofte blitt forklart som gjemte skatter som ikke har blitt hentet fram igjen av ulike grunner. Dette har blitt knyttet til krig og uro, men også til den såkalte Odins lov. Innholdet har i alle tilfelle hovedsakelig blitt tolket som økonomiske verdier. Fra 80-tallet og framover presenteres stadig flere alternative tolkninger av deponeringene, i tråd med samfunnsendringer og endringer i det teoretiske grunnlaget for arkeologien. I de senere år har flere studier av andre aspekter ved sølv og gulls meningsinnhold utover det økonomiske aspektet, åpnet for andre forståelser av gjenstandene og deponeringene. Deponeringsstedets betydning for dette meningsinnholdet har også blitt studert nærmere i henhold til en ny forståelse av landskap som noe mer enn en fysisk ramme. Dessuten har

det blitt fokusert stadig mer på regional og lokal variasjon, med en anerkjennelse av at samme type materiale kan ha inngått i ulike kontekster på ulike steder – og til ulike tider.

KAPITTEL 3: MATERIALSTUDIET – METODE OG KONTEKSTUALISERING

3.1. Bakgrunn for gjenstandsstudiet

Det konkrete arbeidet med gjenstandsmaterialet gjennomførte jeg hovedsakelig våren 2003, da jeg beskrev og fotograferte de gjenstandene som oppbevares på Tromsø Museum. Disse fikk jeg anledning til å ta ut av magasin og montre, og studere på nært hold. I tillegg har jeg besøkt Alta Museum, Vitenskapsmuseet i Trondheim og Historisk Museum i Oslo for å studere de nordnorske gjenstandene som oppbevares der. To av funnene, fra Laksefjord og Skjervøy, oppbevares på henholdsvis Aalesunds og Bergen Museum. Disse har jeg dessverre ikke hatt anledning til å se selv. I tillegg til egne observasjoner av materialet, har jeg basert min datagjennomgang på diverse opplysninger fra litteraturen.

Målet med disse undersøkelsene var i første omgang å bli kjent med det materialet som danner grunnlaget for denne oppgaven. Materialstudiene har også vært viktige for min forståelse av andre beskrivelser av edelmetalldepoter og enkeltgjenstander. I utgangspunktet ønsket jeg også å etterspore eventuelle anomalier og mønstre i gjenstandenes utforming, dekor og sammensetning. Dette resulterte delvis i ny informasjon, og undersøkelsene la et godt grunnlag for de sammenligningene jeg har gjort med annet materiale i etterkant. Disse sammenligningene er sentrale i oppgaven, da de underbygger de dateringene og bestemmelsene av proveniens jeg går ut fra i min argumentasjon. Sammenligningene innebærer en typebestemmelse, og som jeg skal komme tilbake til er slike typeinndelinger et omdiskutert tema på grunn av det uunngåelig subjektive i vurderingen av likheter og forskjeller mellom gjenstandene (se kapittel 4.5.). I forbindelse med denne oppgaven har jeg ikke utarbeidet egne formelle typeinndelinger, men i stor grad støttet meg på tidligere arbeider der et større materiale er undersøkt.

I det følgende vil jeg gi en oversikt over de momentene som har hatt betydning for datering, bestemmelse av proveniens og tolkning med hensyn til de mest sentrale gjenstandstypene i de nordnorske depotene.

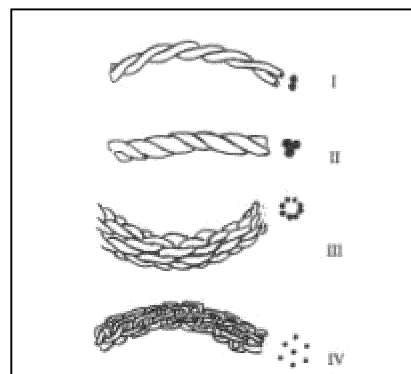
3.2. Halsringer – proveniens, datering og kontekst

Halsringen er den artefakten som opptrer i flest depotfunn fra vikingtid og tidlig middelalder i Nord-Norge. Det er også en klar ledetype for de samtidige edelmetalldepotene i resten av Nord-Europa (Hårdh 1996:65ff). Det er en gjenstandstype med stor tidsdybde (se kapittel 6.2.), men med en helt særegen utforming i den aktuelle perioden. Dessuten er halsringer et av de elementene i depotfunnene som har vært underlagt mest omfattende typologisk gjennomgang. Jeg vil derfor vektlegge denne gjenstandstypen videre i oppgaven. Mårten Stenberger diskuterer den tekniske utformingen av halsringene i detalj i forbindelse med sin analyse av det gotlandske materialet (Stenberger 1958). Jeg tar imidlertid utgangspunkt i Birgitta Hårdhs sammenlignende studie av et stort antall halsringer fra Skandinavia og Østersjøområdet (1996), siden hennes typeinndeling er bedre egnet til å vurdere datering og proveniens for de enkelte halsringene i de nordnorske depotene. Jeg følger Hårdhs definisjon av en halsring som en ring på minst 10 cm. i diameter. Hårdh avgrensner også materialet ved kun å inkludere halsringer som er flettet eller tvunnet av to eller flere stenger, og som har en lås bestående av hekker, løkker eller hull (Hårdh 1996:41-42). Jeg følger ikke denne siste avgrensningen, men inkluderer alle ringer på minimum 10 cm. som ikke åpenbart har hatt annen bruk (slik som for eksempel ringspinner uten nål).

3.2.1. Geografisk variasjon

Hårdh typeinndeler henholdsvis ringkroppen, formen på endeplatene, dekoren på endeplatene, låsmekanismene og festet av endeplatene til ringkroppen (se tabell 3, appendiks 1). Disse momentene synes å ha en påviselig geografisk variasjon (Hårdh 1996:42). De fleste ringkroppene i Nord-Norge (13 stykker) er utformet ved at sølvstenger er tvunnet sammen to og to, og deretter med hverandre (to eller flere) (Hårdhs type III). Dette er den vanligste formen for ringkropp i Hårdhs undersøkelsesområde (1996:55). Typen er ofte hul. Bevart treverk i hulrommet av en ringkropp fra Rantue i Sordavala, Karelen, antyder at de opprinnelig kan ha vært tvunnet rundt en form av tre (ibid.). Det kan være interessant å merke seg at denne typen ringkropp ikke forekommer sør for Vesterålen i det nordnorske materialet. Blant de sørligere funnene finner vi derimot fire av de fem eksemplene på ringkropper av type II, der tre eller flere enkeltstenger er tvunnet sammen. Formen er vanlig i Norge og Vest-Sverige (ibid.:56). Det må imidlertid tas høyde for at de fem sørligste funnene av halsringer i Nordland ikke er beskrevet slik at de kan

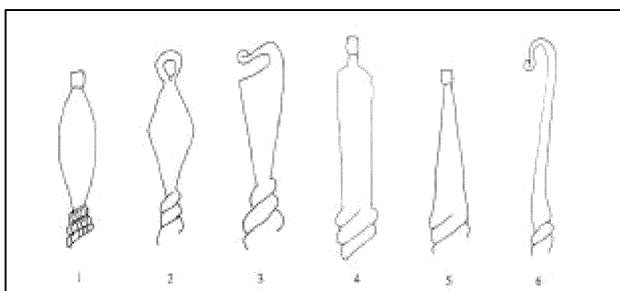
typebestemmes. Lenger sør, fra Trøndelag, opptrer igjen halsringer med ringkropp av Hårdhs type III (jf. Marstrander 1953). I to tilfeller i Nord-Norge (nr. 6, uspesifisert, Skjervøy, og nr. 7, Indreidet, Nordreisa) finner vi halsringer som ikke er tvunnet, men flettet (Hårdhs type IV). Flettede halsringer utgjør høyest prosentandel på Gotland og i Sør-Sverige, men er også sterkt representert i Russland og Ukraina (Hårdh 1996:56, tab. 7). De nordnorske depotene inneholder også tre eksempler på halsringer av en enkelt stang. Denne enkle formen er uvanlig (ibid.:41), men opptrer i noen få tilfeller i Norge (Hårdh 1976a:47 og fotnote 5).

Figur 3.1: Typeinndeling av ringkropper (Hårdh 1996).

Mårten Stenberger antar at ringformen kommer

fra sørøst, men at den har fått særpreget med de relativt store dekorerte endeplatene i Norden (Stenberger 1958:90). Endeplatene på halsringene har imidlertid distinkte geografiske variasjoner (Hårdh 1996:45). Dessverre er en del av halsringene i Nord-Norge utformet uten endeplater (de som er laget av enkle stenger), og enkelte er fragmenterte, eller har ikke spor etter gjenkjennelige endestykker. For de seks tapte halsringene som er inkludert i denne oppgaven, mangler ofte opplysninger om hvilken form endeplatene hadde. Av 29 kjente halsringer fra de tre nordligste fylkene er det mulig å typebestemme

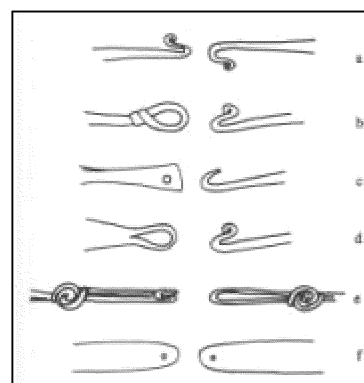
Figur 3.2: Typeinndeling av endeplater (Hårdh 1996).

endeplatene på 17 ringer. Av disse har 13 plater av Hårdhs type 3, som er en triangulær type med størst bredde ved låsen ytterst på platen. For øvrig er dette en variert type (ibid.:47). Den opptrer svært hyppig i det særlig homogene materiale i Vest-, Midt- og sørlige Nord-Norge (ibid.:42). Endeplatene her er

triangulære med et kantete omriss. Ringene i disse regionene er også tunge og godt utført, og derfor er endeplatene større enn på mindre ringer i andre områder (ibid.:47, 79). Flere av de triangulære endeplatene har forhøyet midtstykke, og Hårdh mener mener dette trekket har et klart tyngdepunkt i Vest- og Nord-Norge. Trekket er gjerne forbundet med store og velutformede halsringer (ibid.:53). Triangulære endeplater forekommer også med et avrundet omriss, et trekk som kan knyttes til Finland, Karelen og Estland (ibid.:47, 48).

Fra Lyngen og nordøstover opptrer en gruppe halsringer der endeplatene er festet til ringkroppen ved å forme en sokkel (se under platefeste i tabell 3, appendiks 1). Dette er også et trekk som er vanligst i Finland og Estland, foruten i Nord-Norge og Nord-Sverige (Hårdh 1996:48, 57, 80). De nordnorske endeplatene med sokkelfeste er triangulære, med ett unntak (se nr. 1, Neiden, Sør-Varanger).

I tillegg til de triangulære endeplatene, finnes det innslag av romboide endeplater (Hårdhs type 2) i det nordnorske materialet. Disse opptrer, i likhet med ovale endeplater, ofte i Sør-Sverige og på Bornholm, og er dessuten nesten enerådende i det vestslavonske området. De er også å finne i Øst-Sverige (Hårdh 1996:45-46). Dekoren på endeplatene består overveiende av stempelornamentikk, noe som er et fellestrekk for hele det området Hårdh studerer (Hårdh 1996:53), altså Skandinavia og Østersjøområdet. Låsene på de nordnorske halsringene føyer seg hovedsakelig inn i en vest- og nordskandinavisk tradisjon, med to hekter (Hårdhs type a) som den vanligste låsmekanismen (jf. Hårdh 1996:50-51).

Figur 3.3: Typeinndeling av låser (Hårdh 1996).

Det er visse tegn på en regional variasjon i halsringenes vekt. Generelt kan man si at halsringene i Sør-Skandinavia er mindre og lettere enn i Norge. Ringer i Øst-Norge er middels tunge, mens man finner en del svært tunge ringer på Vestlandet og i Trøndelag (Hårdh 1996:62-64). Det samme gjelder halsringene i Nord-Norge. Her er det i det nordligste området fra Botnhamn, Senja, og nordover at vi finner de tyngste ringene. De aller fleste veier mer enn 150 g., enkelte opp mot 300 g., mens halsringen fra Lathari, Alta, er den tyngste med 409,2 g. Sør for Botnhamn veier de bevarte halsringene mellom 50 og 100 g. (for hver enkelt halsrings vekt, se appendiks 1). Hårdh setter variasjonen i vekt i sammenheng med i hvilken grad sølv ble brukt som betalingsmiddel. Lette halsringer er oftere kombinert med hakkesølv, og dette antas å skyldes hyppigere sirkulasjon av sølv som betalingsmiddel (Hårdh 1996:64). De tunge halsringene i Norge antas i stedet å være "fortune former or preserver, or to confer status and the like" (ibid.:65). En gjentatt kombinasjon i ulike depoter av tunge halsringer, ringspinner, samt armringer av gull, kan, ifølge Hårdh, reflektere en spesiell underliggende tanke, og hun utelukker ikke at det kan være snakk om en gruppe depoter som er nedlagt som offer (ibid.). Hennes konklusjon er

at de regionale variasjonene antyder at halsringene er lokalt produserte, og indikerer ulike måter å anvende sølv på i ulike områder (ibid.).

3.2.2. Datering

Ifølge Birgitta Hårdh er det vanskelig å datere halsringene ut fra morfologi, fordi hele halsringer svært ofte er funnet alene eller sammen med andre sølvgjenstander, men sjelden sammen med mynter. I myntdaterte hakkesølvdepoter inngår for det meste fragmenterte halsringer som Hårdh antar har vært i sirkulasjon over lengre tid. Hun setter imidlertid en bakre grense for halsringene i Skandinavia til ca. 900. Dette baserer hun på myntfunn, siden importen av sølvmynter var en forutsetning for produksjon av sølvgjenstander i regionen (Hårdh 1996:65). Sølv ble ikke utvunnet i noen av de nordiske landene i vikingtid (Falck-Muus 1970:16-17, Graham-Campbell og Batey 1998:226, Rasmusson 1970:264). Mårten Stenberger mener det er belegg for å datere den første forekomsten av flettede og tvunnede halsringer i Norden til andre halvdel av 800-tallet eller ca. 900. Det eldste myntdaterte funnet av en del av en halsring er fra Sør-Schlesvig og dateres til 864 (Hårdh 1996:65, Stenberger 1958:87). Her må det innvendes at et funn ikke kan dateres direkte etter yngste mynt, da mynter også kan ha vært i sirkulasjon over lang tid før deponeringen. Myntene angir allikevel en omtrentlig datering, og en sikker bakre grense.

Ut fra myntdateringer anslår Stenberger at halsringer forekommer i Sverige fra ca. 900 til slutten av 1000-tallet (Stenberger 1958:89). Også i resten av Skandinavia opptrer halsringene inntil slutten av 1000-tallet (Stenberger 1958:90). Halsringer i Norge dateres som regel generelt til vikingtid (altså mellom 900 og ca. 1050) (for eksempel Hårdh 1996, Rygh 1999, Stenberger 1958). I Finland er det faktisk funnet halsringer i kontekster som er datert til så sent som 1300-tallet (Bäcksbäck 1975:85-86, Stenberger 1958:85). Det er imidlertid vanlig å datere de finske halsringfunnene til mellom 1050 og 1150 (Kivikoski 1964:289, Sarvas 1986:136, jf. også Hårdh 1996:68). Halsringene i Ninguniemi-funnet fra 2003 lå på et stykke never som har blitt C₁₄-datert til 855±35 BP (Hela- 746)/ 810±40 BP (Hela- 747) (jf. pers. med. M. Torvinen, 03.06.2004). Dette tilsvarer kalibrerte dateringer mellom 1120 og 1280 (pers. med. J. Henriksen, 13.04.2005). Halsringene hadde triangulære endeplater med et avrundet omriss, som sagt et typisk østlig trekk. Hvilke implikasjoner disse dateringene har for de nordnorske depotene, diskuteres i kapittel 4.5. Mange steder nedlegges edelmetalldepoter med denne typen halsringer gjennom flere

århundrer, men det synes å være en forskyvning mot yngre dateringer jo lenger øst man beveger seg (Hårdh 1996:71, Stenberger 1958:316-317, Zachrisson 1998:81).

Blant de halsringene som er funnet sammen med mynter, er altså dateringene mer relatert til geografisk kontekst enn til typen halsring (Hårdh 1996:65). I Norge er halsringer funnet sammen med mynter fra 900-tallet, flere fra første halvdel, men svært få kan dateres på denne måten (ibid.:66). De norske halsringene av store og tunge ringer med triangulære endeplater har gjentatte ganger blitt funnet i kombinasjon med ringspinner med kuler (se for eksempel ringspinneren fra Rønvika, Bodø, Ts. 2556, eller Skagen, Hadsel, Ts. 1933 (Rygh 680)). Kuleringspennene dateres til 900-tallet av Jan Petersen (1928, jf. Hårdh 1996:67), selv om det finnes eksempler fra 800-tallet. Petersens typologier fra 1928 har delvis blitt kritisert for ikke å basere seg på pålitelige opplysninger om funnkontekst. Senere studier har imidlertid ikke ført til omfattende redigeringer (Heyerdahl-Larsen 1981:128-129). James Graham-Campbell slutter seg til Petersens datering av de norske kuleringspennene til 900-tallet. Nærmere bestemt mener han at de først ble introdusert i Norge på slutten av 800-tallet, eller rundt 900 (Graham-Campbell 1995:240). Hårdh slutter at også de tunge, store halsringene antagelig bør dateres til 900-tallet (Hårdh 1996:67, 69). Dette underbygges av ett konkret myntdatert funn (ibid.:66-67), og forsåvidt også av andre myntdateringer av hele halsringer av ulike typer til 900- og 1000-tallet (ibid.:65). Enkelte av de tunge halsringene i Nord-Norge har imidlertid også sokkelfeste. Som jeg har antydnet over, må dette østlige trekket antagelig gis en senere datering (se også kapittel 4.5.).

3.2.3. Kontekst

Halsringenes livsløp fram til deponering, og deres rolle i offersammenheng, diskuteres nærmere i kapittel 6. Generelt kan det fastslås at de i funnsammenheng har en altoverveiende tilknytning til depoter. I Skandinavia har halsringer av sølv utelukkende blitt funnet i depotsammenheng (enten depotet består av én eller flere gjenstander), og det er ikke mulig å påvise at halsringer har vært en del av draktskikken gjennom arkeologiske kilder. I vestslavonske områder er det derimot funnet halsringer av sølv i graver, i en slik kontekst at det sannsynliggjør bruk av dem som smykker (Hårdh 1996:41). Dette gjelder også russiske gravfunn (for eksempel Makarov 1997, figur 99:1, 101:1). I tillegg tyder skriftlige kilder på at halsringer var i bruk som smykker, eller personlige ornamenter, også i Skandinavia (blant annet *Snorres Kongesagaer* 1999:26).

3.3. Andre gjenstandstyper og deres kontekst

I likhet med halsringene synes også flere av de andre gjenstandstypene i edelmetalldepotene å være spesielt knyttet til depoter. Blant annet er det forskjell på hvilke typer armringer som opptrer i graver og i depotfunn: Ryghs type (R) 721, en båndformet armring med innstemplet bølgemønster, er ifølge Petersen den vanligste typen armring i Norge i vikingtid, men er kjent fra svært få depotfunn¹⁰ (Petersen 1928:153, 159). Ifølge Petersen er derimot den typen armring som er vanligst i depotfunnene, R 714, en flettet eller tvunnet ring, bare funnet i én gravkontekst (Petersen 1928:158-159). Petersen spesifiserer ikke hvilket funn det er snakk om, så det kan dreie seg om det uklare grav-/depotfunnet fra Øvergården, Bjarkøy. Dette er den eneste av de tvunnede ringene fra Nord-Norge som kan kalles armring i tråd med Hårdhs kriterier for definering av en halsring (hun forutsetter en diameter på minimum 10 cm. (Hårdh 1996:42)). I Bjarkøy-funnet ser det dessuten ut til å være en modifisert halsring det er snakk om, og ikke en opprinnelig armring (se nr. 11, Øvergården, Bjarkøy).

Skillet mellom typer armringer i graver og depoter kan skyldes at ulike typer innebar ulike assosiasjoner, og kanskje sirkulerte i ulike sfærer. Hvorvidt begge ble brukt som smykker i samme grad er vanskelig å avgjøre, men ved nedleggelse er det tydelig at de var innlemmet i ulike sosiale sammenhenger. I denne sammenheng er det interessant at det også går et skille mellom ulike metaller: Armringer/ armbånd av sølv stammer med få unntak fra depoter, mens armringer i graver hovedsakelig er av bronse (Sjøvold 1974:231-232, Stenberger 1958:99).

I folkevandringstid er finger링er den vanligste gullgjenstanden i depotene, sammen med spiralringer (Solberg 2000:142-143). Fingerring er også den vanligste gullgjenstanden i depoter fra 900- og 1000-tallet i Norge (Grieg 1929:283). Fingerring av sølv er derimot sjeldne (ibid.:280). I de nordnorske vikingtidsdepotene finnes bare ett eksempel på en finger링 av sølv i et depot, en spirallagt rund sølvten fra Vågenga, Rødøy (se nr. 23, Vågenga, Rødøy). For øvrig er gullringen fra Røst (nr. 15, Skau, Røst) det eneste nordnorske eksempelet på en finger링 som kan dateres til sen vikingtid/tidlig middelalder (jf. Graham-Campbell 1995:55-56, Stenberger 1958:137). Depotet fra Skar, Skjerstad (se nr. 22, Skar, Skjerstad) inneholder til sammen fem finger링er, men dette

¹⁰ På Petersens tid bare fra ett, men per i dag inneholder to funn bare i Nord-Norge denne typen, så antallet har sannsynligvis steget også i resten av landet.

funnet må dateres senere på bakgrunn av signetringen, som antagelig er fra 12-1300-tallet (jf. Hammervold 1997:42).

Fingerringe er ikke vanlige i det øvrige vikingtidsmaterialet (graver og løsfunn). Jan Petersen setter den lave frekvensen i sammenheng med at de er små og skjøre, og derfor ikke har blitt funnet og bevart i like stor grad som for eksempel armringer (Petersen 1928:159-160). Man kan allikevel ikke overse en påfallende motsetning mellom depotfunn og gravfunn. Imotsetning til i depotene er sølv det vanligste materialet for fingerringe i graver, mens gull er minst vanlig (ibid.:160). I likhet med armringtypene over, kan det dermed se ut til at disse materialene har tilhørt ulike sfærer, og at gjenstandene i depoter og graver ikke var bruksgjenstander i samme forstand, men inspirerte ulike assosiasjoner. På Petersens tid var fingerringe for øvrig nesten utelukkende funnet i kvinnegraver, i de tilfellene der kjønn kunne bestemmes (ibid.:160).

Ringspenner er et vanlig innslag i depotfunn fra vikingtiden. Da Sigurd Grieg laget sin oversikt over norske edelmetalldepoter fra perioden, var det funnet til sammen 20 ringspenner i depoter (til sammenligning var det funnet 42 halsringer) (Grieg 1929:280). Av disse var et overveldende flertall, 16 stykker, av "kuletypen" (jf. Petersen 1928:174), altså som R 680. Av de resterende typene var tre funnet i Nord-Norge. To var av typen R 677 (østlig hesteskotype), og en av typen R 687. I tillegg var det gjort funn av ringspennen R 686 i Rendalen, Hedmark¹¹. At de avvikende typene ringspenner er funnet på Østlandet (Østerdalen) og i Nord-Norge stemmer overens med den generelle utbredelsen av østlige importgjenstander (Gjessing 1928). I de nordnorske depotfunnene fra vikingtid er det per i dag to ringspenner av typen R 680, to R 677 og en R 686. I tillegg inneholdt også middelalderfunnet fra Skar tre små ringspenner (se nr. 22 Skar, Skjerstad). De førstnevnte typene finnes også i graver, men her er de oftest av bronse (dog også av jern eller sølv). Ringspennene fra depotene er av sølv, og større enn de som er funnet i graver (Petersen 1928:174-175).

Bøstrandfunnet (se nr. 16, Bøstrand, Ballangen) inneholder minst ett eksemplar av det som kalles "betalingsringer" (jf. Graham-Campbell og Batey 1998:235, Graham-Campbell 1995:38-39, Fig. 20, Grieg 1929, 272). Slike "armringer" er svært vanlige i Skottland, men sjeldne i Skandinavia. James Graham-Campbell trekker fram Bøstrand-

¹¹ Tabellen synes imidlertid å være noe mangelfull, da Grieg har utelatt den ene ringspennen fra Rønvika, som er av typen R 686. Den sistnevnte er riktignok uten nål (se nr. 21 Rønvika, Bodø). Det er også uklart hvilket funn Grieg mener inneholder en "ringnål" av typen R 687, så dette kan skyldes en trykkfeil (se Grieg 1929:280).

funnet og et depot fra Grimestad, Stokke, Vestfold, som to unntak. Grimestad-funnet inneholder i likhet med Bøstrandfunnet hovedsakelig armringer og betalingsringer, blant annet ringer av ”Hiberno-Viking”-typen (Graham-Campbell og Batey 1998:235, 238, Graham-Campbell 1995:58-59). Muligens må betalingsringer regnes som en hovedsakelig skotsk type, men det er allikevel påfallende at denne enkle formen som gjerne knyttes til en økonomisk sfære, er nesten fraværende i de norske depotene. Nå kan på sett og vis alle ringene i edelmetalldepotene kalles betalingsringer i den grad de har vært involvert i transaksjoner, men dette er i så fall knyttet til deres funksjon i bytteøyeblikket, og ikke til morfologi.

De store økseformede og kors-/ firkløverformede sølvblikkanhengene finnes også hovedsakelig i depotsammenheng i Nord-Norge, Nord-Sverige, Nord-Finland og Russland. I Sør-Finland er ett eksemplar funnet i en grav på Kjuloholmen, Kjulo (Zachrisson 1984:100, jf. Cleve 1978). I Estland er slike anheng funnet i sammenheng med fast bosetning (Kivikoski 1970:90-91). Økseformede, eller triangulære, anheng i mindre utgaver er funnet blant annet i et gravfunn fra gården Verdalen i Inderøy, Nord-Trøndelag (C. 5453-64). Funnet inneholder blant annet en bronsering med fem triangulære anheng og rester av slike (Gjessing 1928:36, Zachrisson 1997:208). Lignende anheng er funnet i flere av de andre samiske metalldepotene (offerplassene), både i sølv- og bronseblikk og i tinnlegeringer (”tennliknande metall” (Serning 1956:59)). Størrelse og kvalitet varierer (ibid.). Økseformede sølvblikkanheng ble senest funnet ved Ninguniemi, Enare, Finland, i september 2003 (Ojanlatva 2003). Her var tre økseformede anheng festet direkte til ringkroppen på en tvunnet halsring, en helt unik sammenstilling.

Særlig to trekk kan være interessante å bemerke i forhold til de gjenstandstypene vi finner i depotene. For det første er det tilsynelatende ikke tilfeldige verdigjenstander som deponeres. Innholdet i depotene gir ikke inntrykk av å være sammenrasket i en nødsituasjon. De gjenspeiler heller ikke hele det utvalget av edelmetallsmykker som var i bruk. Både legering og form skiller seg fra gjenstander i andre funnkontekster. Dette indikerer at depotene representerte en avgrenset sfære, som var relatert til visse gjenstandstyper og metaller. En enkel forklaring kan være at de var knyttet til en økonomisk sfære. Som beskrevet i det foregående finnes det imidlertid mange spørsmål rundt depotene og deponeringen som ikke klargjøres av en slik forståelse. Dette gjelder for eksempel at så mange depoter aldri ble tatt opp igjen, og den gjentatte depotsammensetningen halsring, ringspenne og gullarmring (Hårdh 1996:65).

Sammensetningen antyder at dette ikke var tilfeldige ”innskudd i banken”, men mer komplekse sosiale handlinger som ble utført etter prinsipper som i større eller mindre grad var felles for hele det edelmetalldeponerende området. Jeg ser det som sannsynlig at disse prinsippene også påvirket de enkelte gjenstandene i depotene, slik at lignende ikke-deponerte gjenstander også innebar visse konnotasjoner.

For det andre kan det være verdt å merke seg at både halsringer og sølvblikkanheng var brukssmykker i det østlige Østersjøområdet. Begge gjenstandstypene er karakteristiske for depotsammenhengen i områder lenger nord og vest. Som sagt ser jeg det som sannsynlig at noen grunnleggende prinsipper bak deponering av edelmetall var felles for hele det aktuelle området, men disse ulikhetene tyder på en regional/ lokal artikulering av denne skikken, med bakgrunn i det aktuelle samfunnets sosiale og kulturelle særegenheter.

KAPITTEL 4: MATERIALET

4.1. Innledning

I dette kapitlet presenteres de nordnorske edelmetalldepotene fra vikingtid og tidlig middelalder i korte trekk. Den nedenforstående oversikten omfatter de funnene jeg mener faller innunder kapittel 1.2.s definisjon av et edelmetalldepot fra vikingtid/tidlig middelalder. I tillegg er enkelte diskuterte funn inkludert, enten fordi de tidligere har vært diskutert som edelmetalldepoter fra denne perioden, eller fordi jeg mener det er overveiende sannsynlig at de faller innunder definisjonen av edelmetalldepot. Der ikke annet er spesifisert, er gjenstandene av sølv.

Forutsetningene for dateringene og proveniensbestemmelsen er delvis gjort rede for i forrige kapittel, og blir også diskutert i kapittel 4.5. Når det gjelder proveniensen vil jeg imidlertid komme med en spesifisering: I mange tilfeller har jeg brukt begrepene ”østlig” og ”vestlig”, uten nærmere konkretisering. Østlig henspeiler her på alle områder øst for funnstedet, blant annet Nord-Sverige, Finland og Russland. I tillegg har jeg regnet gotlandske typer og typer fra sør og øst for Østersjøen som ”østlige”. Gjenstander som kan sammenlignes med funn fra områder vest for dette, regnes som ”vestlige”. Dette gjelder altså blant annet svenske, danske og norske typer.

I dette kapitlet oppsummeres også de mest sentrale opplysningene om de respektive funnstedene og funnomstendighetene. Disse diskuteres nærmere i kapittel 5. Jeg har befart funnstedene der ikke annet fremgår av teksten.

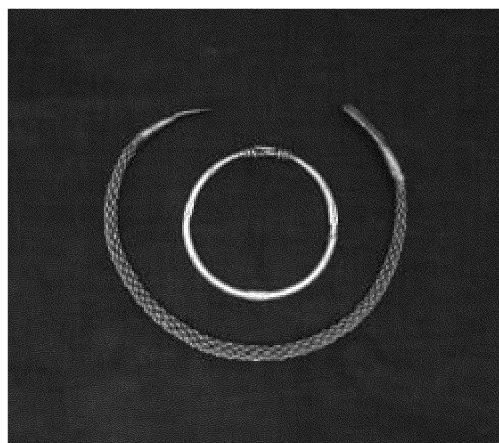
Funnene er gjengitt i geografisk rekkefølge fra nordøst til sørvest. En mer omfattende katalog er å finne i appendiks 1. Der oppgis også mål og vekt for gjenstandene. I kapittel 4.4. oppsummeres noen funn fra Nord-Norges nærområder. Disse er også beskrevet med flere detaljer i appendiks 2, men ikke med samme detaljnivå som for de nordnorske depotene. Kartmateriale utover det som presenteres her er å finne i appendiks 3.

4.2. De nordnorske edelmetalldepotene

1. Neiden, Sør-Varanger (Ts.4331-4332)

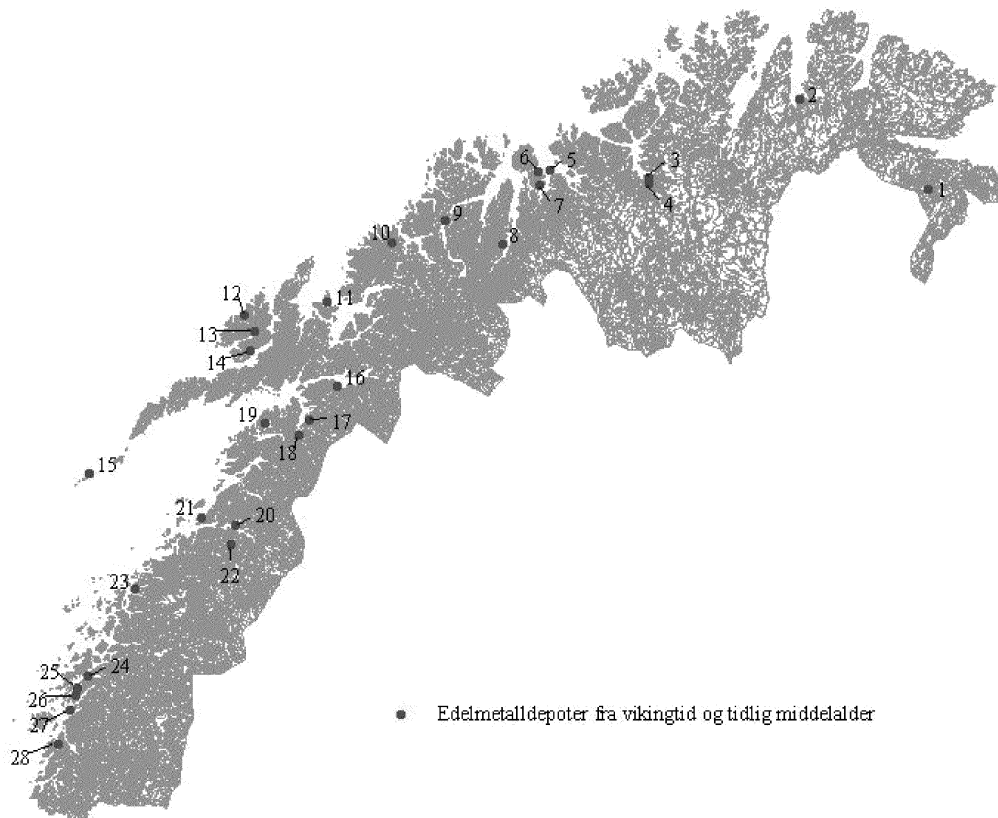
Innhold: Halsring og armring.

Datering og proveniens: Den kobberblandede legeringen i halsringen (figur 4.1), de sannsynligvis rombformede endestykkene og måten å feste disse til ringkroppen på ved hjelp av sokler, er alle trekk som peker østover (Hårdh 1996:45-46, 57, Stenberger 1958:85, Zachrisson 1984:82, 105). Halsringer dateres vanligvis til vikingtid i Norge (for eksempel Hårdh 1996, Rygh 1999, Stenberger 1958), mens finske funn normalt dateres til mellom 1050 og 1150 (Kivikoski 1964:289, Sarvas 1986:136, jf. også Hårdh 1996:68). Østlige ringer med sokkelfeste har imidlertid blitt gitt dateringer fra 1030 og helt opp til 1300-tallet (Bäcksbäcka 1975:85-86, Stenberger 1958:85, 87, Abb. 48) (se også kapittel 3.3.2.). Jeg har ikke funnet direkte paralleller til armringen (figur 4.1), den er helt særegen med de dekorerte partiene med firkantet tverrsnitt. Lignende helt glatte armringer er imidlertid vanlig i Norge og resten av Norden i vikingtid (Petersen 1928:155, Stenberger 1958:96, 99f).

Figur 4.1: Halsringen og armingen fra Neiden, Sør-Varanger. Foto: Marte Spangen

Funnsted og funnomstendigheter: I katalogen oppgis funnstedet bare som ”nær fossen og skolteboplassen” (kat. TMU). Skolteboplassen er en liten slette ved Neidenfossen, som i dag kalles ”Skoltebyen”. Det er noe uklart om gjenstandene ble funnet sammen, men jeg tar utgangspunkt i at det var tilfelle. De ble innlevert sammen til Universitetets etnografiske museum i Oslo. På 40-tallet ble de overført til Tromsø Museum. Det er mulig at funnet ble gjort i forbindelse med den omfattende letingen etter samiske skjeletter som fysiske antropologer drev i området ved århundreskiftet og fram til ca. 1930. De kan også ha blitt funnet ved gravearbeid på kirkegården som lå rundt det russisk-ortodokse kapellet på området, eller eventuelt ved veiarbeide (B. Olsen, pers. med. 18.12.2003).

Figur 4.2: Distribusjon av edelmetalldepoter fra vikingtid og tidlig middelalder i Nord-Norge.

2. Vestre Eikvik, Lebesby (Laksefjord) (AaM 1828 a-h)

Innhold: En stor og fire små betalingsringer av gull, en flat armring av gull, en armring av sølv.

Datering og proveniens: Dette er et vanskelig funn å datere og bestemme proveniens til: Betalingsringene er typiske for norske depoter fra siste halvdel av folkevandringstid (Munch 1956:113, Nilsen 2002:13-14, Solberg 2000:135-136). Sølvringen kan høre hjemme i vikingtid/tidlig middelalder (Kivikoski 1973:99-100, Abb. 727). Gjessing sammenligner den imidlertid med en type som er påvist tilbake til 600-tallet (Gjessing 1973:99-100) og på Gotland (Stenberger 1958:273). Den flate, dekorerte gullringen er heller ikke lett å plassere. Den synes å være unik i Skandinavia, men kan muligens sammenlignes med kjente sølvsmykker, og/eller med russisk materiale (Brøgger 1931:44, Gjessing 1939:41-42, Sjøvold 1974:328). De holdepunktene som finnes i funnet, synes dermed å peke østover. Dateringen har vært debattert (Brøgger 1931:44, Gjessing 1939:41, Reymert 1980:91, Sjøvold 1974:328). På grunn av sølvringen bør funnet antagelig ikke dateres tidligere enn 600. Noen mulige paralleller til den dekorerte gullringen er datert til

vikingtid, men det er uklart om disse er helt sammenlignbare (Reymert 1980:95). Laksefjordfunnet er ikke enestående: Et funn fra Djugårdsäng i Skara, Sverige, er tvetydig på samme måte. Her er det funnet en rekke gullgjenstander av diagnostisk karakter som peker mot en datering til folkevandringstid, men også 61 sølvringer og ti sølvbarrer, noe som kan tyde på en senere nedleggelse (Wiker 2000:65). Det antas at sølv ble innført til Norge i hovedsak i form av arabiske mynter, og den eldste arabiske mynten som er funnet her i landet er datert til 714 (Holst 1943:57-58). I Estland finner vi imidlertid depoter av sølvsmykker tilbake til 600-tallet (Hårdh 1996:37). Dersom Gjessings vurdering av sølvringen som en østbaltisk type er riktig (se over), kan en datering av Laksefjordfunnet til 600-tallet være rimelig, også med tanke på hvor lenge folkevandringsformene har vært i omløp¹².

Funnsted og funnomstendigheter: Funnet ble gjort i 1929 i Vestre Eikvik i Laksefjorden. Ringene kom opp ved nyploying av potetland. De ble solgt til en skipper fra Møre, og endte derfor opp på Aalesunds Museum. Det verserer flere ulike beskrivelser av funnomstendighetene, men jeg baserer meg på opplysningene jeg har fått av en lokal informant som har studert funnet og omstendighetene rundt det inngående. Han oppgir at funnet ble gjort under en helle, delvis nede i torvlaget. Han kunne dessverre ikke påvise det nøyaktige funnstedet i Vestre Eikvik.

3. Lathari, Alta (Ts. 4024)

Innhold: Halsring.

Figur 4.3: Halsringen fra Lathari, Alta.
Foto: Bjørnar Johansen, Alta Museum

Datering og proveniens: Halsringen (figur 4.3) er uvanlig stor (22,1 cm. i diameter). Endeplatene er triangulære med forhøyet midtstykke, noe som er særlig vanlig i Norge, helst på store, forseggjorte halsringer. Halsringer av denne typen dateres generelt til vikingtid, i Norge oftest til 900-tallet (for eksempel Hårdh 1996:48, 66-68, Marstrander 1953:6, Rygh 1999, Stenberger 1958, se også kapittel 3.3.2.).

Funnsted og funnomstendigheter: Halsringen ble

¹² Det finnes imidlertid andre eksempler på at gull fra folkevandringstiden dukker opp i mye yngre depoter, blant annet i myntdepotet fra Årstad, Egersund, Rogaland, datert til 1000-tallet, som innholdt en gullbrakteat fra folkevandringstid (Grieg 1929:218).

funnet på Latharimoen rundt 1920. Finneren var i ferd med å grave ut tomt for et våningshus. Huset er i dag revet, og det ligger et veikryss der det sto. Halsringen ble funnet ganske dypt i sandjorden, sammen med noen fururøtter. Den ble levert til Tromsø Museum noen år senere, men er nå utstilt på Alta Museum.

4. Lille Borras, Alta (Ts. 11090)

Innhold: Halsring.

Datering og proveniens: Halsringen har bare én bevart endeplate (se forsidebildet). Den andre ser ut til å være kappet av mens sølvet ennå var mykt (altså før deponering) (C. Nordby, pers.med. 04.02.04). Den bevarte endeplaten er ganske smal, men faller innunder gruppen triangulære endeplater, som er bredest i ytterste tredjedel av platen. Dette er en variert type, og den vanligste endeplaten på halsringer i Norge (Hårdh 1996:47 og Tab. 1). Triangulære endeplater forekommer også i øst (Hårdh 1996:47), og halsringen har sokkelfester for endeplatene, en østlig teknikk (ibid.:57, se kapittel 3.3.1.). Slike ringer har blitt datert fra 1030 og helt opp til 1300-tallet (Bäcksbacka 1975:85-86, Stenberger 1958:85, 87, Abb. 48, se også kapittel 3.3.2. og nr. 1, Neiden, Sør-Varanger), mens finske funn normalt dateres til mellom 1050 og 1150 (Kivikoski 1964:289, Sarvas 1986:136 jf. også Hårdh 1996:68).

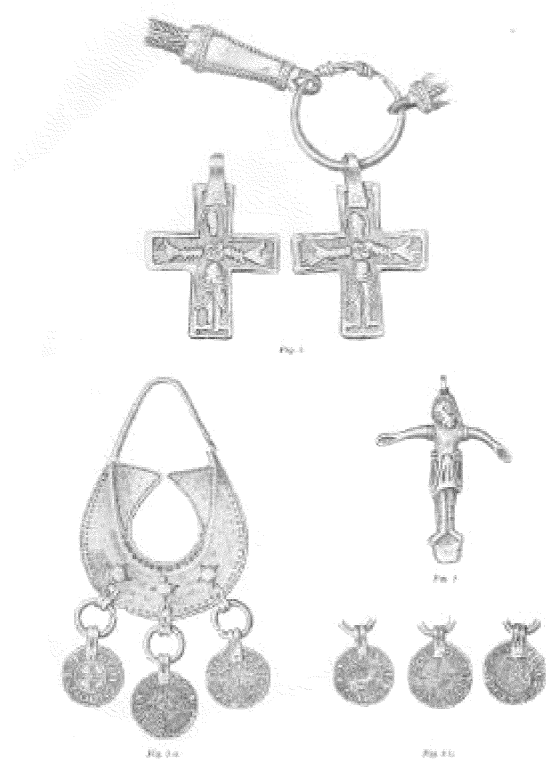

Figur 4.4: Halsringen fra Lille Borras, Alta. Foto: Bjørnar Johansen, Alta Museum

Funnsted og funnomstendigheter: Halsringen ble funnet i 1995 på fjellet Lille Borras. Finneren satte opp en levegg ved en stor flyttblokk. Halsringen lå under en mindre stein innunder flyttblokken. Stedet ble etterundersøkt av arkeologer fra Tromsø Museum, men ingen flere funn ble gjort. Ringen oppbevares på Tromsø Museum. Den er foreløpig ikke konserveret, noe som gjør den ganske unik i ”sølvskatt”-sammenheng. De fleste tidligere funn har raskt blitt pusset opp, og til dels også justert og ”rettet opp”. Forhåpentligvis vil det på et senere tidspunkt bli anledning til å gjennomføre analyser blant annet av legeringen og korroderingen på Lille Borras-ringen.

5. Haukøy, Skjervøy (tapt)

Innhold: Halsring, ringspenne, øring/ tinningring/fingerring, krusifiks med kjede, to øreringer, kristusfigur.

Figur 4.5: Gjenstander fra Haukøydepotet. III.: Henrik Mathisen (Brøgger 1928)

Datering og proveniens: Hele dette funnet er tapt, og bare enkelte av gjenstandene er tegnet. Alle er imidlertid beskrevet i Tromsø Museums katalog, og av Anton Wilhelm Brøgger i hans artikkel *Håløygenes Bjarmelandsferder* (1928). Der er også tegningene til Henrik Mathisen gjengitt (ibid., fig. 1-3b, her figur 4.4). Halsringen er ikke tegnet. Den hadde sokkelfeste, et østlig trekk (se kapittel 3.3.1.), som dateres til mellom 1030 og 1300-tallet (Bäcksbacka 1975:85-86, Stenberger 1958:85, 87, Abb. 48, se også kapittel 3.3.2. og 4.2.1.).

Ringspennen er ikke tegnet, men tilsvarte typen R 677. Dette er en

hesteskoformet åpen ringspenne med fasettert ring og opprullede ender (Brøgger 1928:27). Typen er vanlig i blant annet Finland og Baltikum (Gjessing 1927:24, Petersen 1928:189, Stenberger 1958:68 og fotnote 3). De er også kjent fra de samiske offerfunnene i Nord-Sverige (Serning 1956:136, Pl. 36:6 og 9). De dateres til 1000-tallet (Kivikoski 1973:95, Abb. 692). Angående den lille massive ringen, som heller ikke er tegnet, har det vært diskutert hvorvidt slike lignende ringer er fingerringer, øreringer eller tinningringer (Stenberger 1958:153). Stenberger regner dem som tinningringer (Stenberger 1947, Abb. 217:2, 228:2, 262:1, 268:1). De er relativt hyppige i svenske depotfunn med dateringer mellom 1035 og 1047 (Stenberger 1958:152-153 og fotnote 1). Arne har argumentert for tinningringenes slaviske opphav, på bakgrunn av utbredelsesområdet. Han regner de svenske funnene som østlig import, og daterer dem til 900-tallet (Arne 1927:448). Krusifikset er tegnet (Brøgger 1928, fig. 1). Det er av Staeckers type 2.1.2. (Staecker 1999:127-134). Typen har et ganske stort utbredelsesområde, og inkluderer funn rundt Østersjøen, i Russland, ved Svartehavet og i Sørøst-Europa (ibid.:128, Karte 21).

Krusifiksene dateres til 1000-tallet (ibid.:133). Fletteteknikken som er brukt på kjedet det henger på, er av østlig, ”orientalsk” opprinnelse. Bruken av denne teknikken i *kjeder* begrenser seg derimot til Skandinavia og

Finland (Serning 1956:60-61).

Øreringene er veskeformede, med henholdsvis tre og to angelsaksiske mynter festet i hver. Øreringen med tre mynter er tegnet (Brøgger 1928, fig. 3 a og b). Øreringen med to mynter hadde også feste til et tredje anheng. Nicolaj A.

Makarov kaller disse smykkene ”måneformede øreringer”, type I (Makarov 1991:60). De er mest sannsynlig utviklet i de østlige delene av

Figur 4.6: Det sannsynlige funnstedet på Haukøya, Skjervøy, med veistien (?) i forgrunnen. Foto: Marte Spangen

Finland, under påvirkning av Volga-bulgarske smykkemedler (ibid.). En rekke funn er gjort i Nord-Russland, fra Ladoga-området og østover. Dateringene her spenner fra første halvdel av 1000-tallet til midten av 1100-tallet, med et tyngdepunkt i andre halvdel av 1000-tallet (ibid.:63 og figur 3). De angelsaksiske myntene dateres til ca. 997/1003- ca. 1029/35 (Skaare 1976:175, nr. 179). Kristusfiguren er tegnet (Brøgger 1928, fig. 2). Den er fremstilt i korsfestet stilling, men uten kors. Jeg har ikke funnet paralleller til denne formen.

Funnsted og funnomstendigheter: Funnet ble gjort i 1886, i Finnvika på Haukøya, ifølge Brøgger av en syv år gammel samejente som gikk og plukket blomster (1928:27). Funnet ble gjort under noe jord og småstein i en ur. Til tross for en beskrivelse ved Olaus Nicolaisen, som fikk påvist stedet i 1889 (Nicolaisen 1890), var funnstedet vanskelig å finne tilbake til ved befaringen, men jeg mener det mest sannsynlige stedet er i en steinete, bratt skråning 80-100 m nord-nordøst for rullesteinsstranden i Finnvika.

6. Uspesifisert, Skjervøy (B. 4526 a-b)

Innhold: To halsringer.

Datering og proveniens: Halsring a har triangulære endeplater festet direkte til ringkroppen, den vanligste typen i Norge (Hårdh 1996:47 og Tab. 1, se også kapittel 3.3.1.). Norske halsringer dateres generelt til vikingtid, i Norge oftest til 900-tallet (se kapittel 3.3.2. og nr. 3, Lathari, Alta). Den er tvunnet av bare to stenger, noe som er

vanligst i Sør-Skandinavia, men også forekommer i Vest-Norge (Hårdh 1996, tab. 7). Halsring b er flettet av ”fem eller seks” stenger og tvunnede sølvtråder, og har triangulære

Figur 4.7: Halsring B. 4526 a fra Skjervøy.
Foto: Svein Skare - Bergen Museum UiB ©

endeplater med sokkelfester. Flettede halsringer utgjør høyest prosentandel på Gotland og i Sør-Sverige, men er også sterkt representert i Russland og Ukraina (Hårdh 1996:56, tab. 7). Hårdh vurderer ikke kronologi for ulike typer ringkropper. Halsringer med sokkelfeste har lenger øst blitt datert til mellom 1030 og 1300-tallet (Bäcksbäcka 1975:85-86, Stenberger 1958:85, 87, Abb. 48). Finske funn dateres

normalt til mellom 1050 og 1150 (Kivikoski 1964:289, Sarvas 1986:136 jf. også Hårdh 1996:68, se også kapittel 3.3.2. og nr. 1, Neiden, Sør-Varanger).

Funnsted og funnomstendigheter: Funnet skal være gjort på Skjervøy rundt 1880. De nærmere funnomstendighetene er ikke kjent.

7. Indreidet, Nordreisa (Ts. 4400 a-d)

Innhold: Tre halsringer og et økseformet anheng med kjede.

Datering og proveniens: Halsring b har triangulære endeplater med sokkelfeste. Sokkelfestet antyder østlig proveniens (Hårdh 1996:57, se kapittel 3.3.1.), der halsringer dateres mellom 1030 og 1300-tallet (se kapittel 3.3.2. og nr. 1, Neiden, Sør-Varanger). Halsring c har triangulære endeplatene festet direkte på ringkroppen, det vanligste i resten av Norge (Hårdh 1996:47 og tab. 1). Norske halsringer dateres til vikingtid/ 900-tallet (se kapittel 3.3.2. og nr. 3, Lathari, Alta). Halsring d er flettet av syv sølvstenger. Flettede halsringer forekommer oftest i østlige områder (Hårdh 1996:56, tab. 7, se nr. 6, uspesifisert, Skjervøy). Den har bare en endeplate, som er fragmentert og vanskelig å typebestemme. Det økseformede anhenget (a) er en østlig type. Sammenlignbare anheng av sølv har blitt funnet i Nord-Sverige (Gråträsk), Nord- og Sør-Finland, Nord-Russland og

Figur 4.8: Det økseformede anhenget fra Indreidet, Nordreisa. Foto: Marte Spangen

Estland, foruten i Nord-Norge (Jasinski og Ovsyannikov 1998, plansje 41, Kivikoski 1964:287-288, bild 242, 1973:140, Abb. 1140, Tafel 126, Serning 1956:59, Zachrisson

Figur 4.9: Funnstedet ved Indreidet, Nordreisa. Foto: Marte Spangen.

1984:100, se også kapittel 3.3.4.). Serning mener disse ble produsert i Ladoga-området, blant annet basert på at det i nedkant av anhenget er festet fem mindre anheng som ser ut som andeføtter. Dette er en form som peker østover (Serning 1956:61, jf. også Makarov 1991:69ff). De økseformede anhengene dateres

til sent på 1000-tallet/ tidlig på 1100-tallet (Serning 1956:61, Sjøvold 1974:331). Slike anheng er senest funnet ved Ninguniemi, Enare, i 2003 (Ojanlatva 2003). Tre økseformede anheng festet direkte på en av fire halsringer som lå på et stykke never på en stein inne i en hule. Dette siste funnet har blitt C₁₄ datert til mellom 1120 og 1280 (se kapittel 3.3.). Kjedet er flettet, og av samme type som Haukøy-kjedet (se nr. 5, Haukøy, Skjervøy).

Funnsted og funnomstendigheter: Sølvgjenstandene ble funnet i 1949 ved uttak av heller fra ei ur oppunder en spesiell fjellknaus på eiendommen Berglund øst for gården Indreidet. Fjellknausen og ura består av sort skifret stein. Knausen er ca. 4 m. høy. Den er del av et belte av samme steinsort lang høydedraget Mattisrudhaugen.

8. Flatvollen, Lyngen (Ts. 730-734)

Innhold: Tre halsringer, ett kors-/ firkløverformet anheng, en skjoldbulespenne.

Datering og proveniens: Halsring 730 har triangulære endeplater med sokkelfeste. Som beskrevet over er dette et østlig trekk (Hårdh 1996:57), som dateres til mellom 1030 og 1300-tallet (Bäcksbäck 1975:85-86, Stenberger 1958:85, 87, Abb. 48). Halsring 731 har ikke endeplater eller spor etter slike. Dersom den har hatt endeplater må de ha vært av sokkeltypen, siden endene av ringkroppen ikke er smeltet eller banket til. Ringkroppen er av Hårdhs type III, som forekommer over hele Nord-Europa (Hårdh 1996:55). Halsring 732 består av en enkelt stang, nå i to deler, og har ingen endeplater eller annen

lukkemekanisme. Halsringer av bare én stang er mer uvanlig enn tvunnede og flettede halsringer (Hårdh 1996:41). Birgitta Hårdh nevner at et lite antall slike halsringer er kjent

Figur 4.10: Depotet fra Flatvollen, Lyngen. Foto: Marte Spangen

fra Norge (Hårdh 1976a:47 og fotnote 5). Det korsformede anhenget har en parallell i Botnhamnfunnet (se under, nr. 10 Botnhamn, Lenvik), men kan også sammenlignes med det økseformede anhenget fra Indreidet (se over, nr. 7, Indreidet, Nordreisa). Begge er store anheng av sølvblykk, og det kan være grunn til å tro at begge typene stammer fra det samme området (Sjøvold 1974:331). Et tilsvarende korsformet anheng er festet til en knivslire fra Miihkalinjärvi i Enare, Finland. Ifølge Kivikoski anses sliren å være av østbaltisk type (Kivikoski 1964:287, bild 241, Kivikoski 1973:147, Abb. 1228, Tafel 140). Staecker definerer formen som et kors, og har den med i sin behandling av kors og krusifikser som type 1.2.6..

Han gjengir få paralleller fra Skandinavia (Staecker 1999:103-105, Karte 11). Staecker konkluderer med at typen bygger på bysantinske forbilder fra 500-tallet, mens de i løpet av 1000-tallet blir utbredt i Nord-Skandinavia (ibid.:105). Kjedet er flettet, og av samme type som Haukøy-kjedet (se over, nr. 5 Haukøy, Skjervøy). Det er ikke funnet skjoldbulespennere i noen av de andre nordnorske edelmetall-depotene. Typen defineres av Inga Serning som finsk, siden de er vanlige i Finland i sølv, bronse og tinn (Serning 1956:19-20, bilde 1, Pl. 35:7 og 35:9). Ifølge Serning ser disse spennene ut til å ha vært populære hos samene. Hun nevner fire eksemplarer av bronse fra Nord-Norge, foruten sølvspennen fra Flatvollen (ibid.:19). To av bronsespennene er funnet i samiske urgraver. De defineres av Audhild Schanche som østfinsk import (Schanche 2000:379-380 og 394). Christina Bäcksbacka påpeker at skjoldbuleformede spennere er vanlige i de

Figur 4.11: Området der Flatvollen-depotet ble funnet. Foto: Marte Spangen

nordlige områdene i Norge og Sverige, mens de i Finland er sterkest representert i Tavastland i Sør-Finland. Hun antar derfor at dette området er opprinnelsesstedet for de finske spennene. Mynter i Aatservainen-funnet gir spennene der en tidligste datering til 1100-tallet (Bäcksbäcka 1975:80-81).

Funnsted og funnomstendigheter: Funnet ble gjort i 1886 ved graving av en dreneringsgrøft. Gjenstandene lå ca. 25 cm. nede i jorden ("1 quart under jord"), på det som i dag er en flat gresslette på et eide mellom en halvøy og fastlandet på vestsiden av Lyngenfjorden. Det ble ikke funnet andre ting sammen med smykkene. Det nøyaktige funnstedet er ikke klarlagt, men ifølge informantene på stedet har det blitt antatt å ligge omtrent midt på enga.

9. Fagerlivegen, Tromsøya (Ts. 5479)

Innhold: Halsring.

Figur 4.12: Halsringen som ble funnet på Tromsøya, Tromsø. Foto: Marte Spangen

Datering og proveniens: Halsringen er tvunnet, med forseggjorte triangulære endestykker som er festet direkte til ringkroppen. Dette er en utbredt form i Norge (Hårdh 1996:47 og Tab. 1), som vanligvis dateres til vikingtid/ 900-tallet (for eksempel Hårdh 1996, Rygh 1999, Stenberger 1958).

Funnsted og funnomstendigheter: Halsringen ble først funnet ved grøftegraving på villatomten Nytun i Fagerliveien 24. Finneren grov vel 1 ½ m. før han kom ned til fjellgrunnen. I en dump ("grube") i grunnen lå flere krutthorn, en kuletang, to russiske kobberkopek og andre nyere ting, samt sølvhalsringen. Dette er med andre ord et sekundært depot. Halsringen ble lagt på grøftekanten, men ble borte over natten (kat. TMU). Ringen ble gjenfunnet i 1956, midt på Fagerlivegen foran nr. 14 (pers. med. K.-D. Vorren 27.03.03, samt kat. TMU).

10. Botnhamn, Lenvik (Ts. 1649-1652)

Innhold: To halsringer, et krusifiks med kjede, et kors- /firkløverformet anheng med kjede og økseformede vedheng.

Datering og proveniens: Begge halsringene er tvunnet og har romboide endeplater festet direkte til ringkroppen. Halsring 1649 har en runeinnskrift inngravert på baksiden av

Figur 4.13: Anhengene fra Botnhamn, Lenvik. Foto: Marte Spangen

endeplatene. Den er tydet til: "Fórum drengja Frislands á vit ok vígs f?tum vér skiptum" (Olsen 1960:131), som ifølge Magnus Olsen og Aslak Liestøl kan oversettes til: "Vi fór til møte med Frislands 'drenger', og krigsbytte vi (mellom oss) delte" (ibid.:135) (se også kapittel 6.6.). Skrift og språk dateres til første halvdel av 1000-tallet, mens forfatterne ikke tør avgjøre et gammelt stridsspørsmål om hvorvidt runeristeren var norsk eller svensk (Olsen 1960:137-138). Romboide endeplater er særlig utbredt i det vestslavonske området, men også i Sør- og Øst-Sverige og i Danmark (Hårdh 1996:45-47). Det er mindre sannsynlig at

halsringen opprinnelig stammet fra "Frisland" (Nederland, Nordvest-Tyskland), da det bare er gjort ett depotfunn med edelmetall fra det aktuelle tidsrommet i dette området. Dette inneholdt ikke halsringer (Besteman 1997, se kap. 1.2.). Botnhamningen har en innrisset figur på forsiden av den ene endeplaten. Jeg har tolket dette som en kvinnefigur (se kapittel 6.2., figur 6.1 og 6.2). Slike innrisninger på mynter og smykker kalles "graffiti" (jf. Hårdh 2001:85). Krusifikset fra Botnhamn regnes av både Sjøvold og Brøgger som samme type som det fra Haukøy, Skjervøy (Sjøvold 1974:330, Brøgger 1928:28). Haukøy-typen dateres til 1000-tallet (Staecker 1999:133), og har et ganske stort utbredelsesområde, med funn rundt Østersjøen, i Russland, ved Svartehavet og i Sørøst-Europa (ibid.:128, Karte 21) (se nr. 5, Haukøy, Skjervøy). Kielland mener at Botnhamn-krusifikset kan dateres til første halvdel av 1000-tallet (Kielland 1927:61). Kjedet er flettet, og av samme

Figur 4.14: Funnstedet i Botnhamn ligger i dag på grensen mellom to villahager. Foto: Marte Spangen

type som Haukøy-kjedet (se over, nr. 5 Haukøy, Skjervøy). De kors- og økseformede anhengene er vurdert under nr. 5 Haukøy, Skjervøy og nr. 8 Flatvollen, Lyngen. At små økseformede sølvblikkanheng er festet til det samme kjedet som et større korsformet sølvblikkanheng, styrker antagelsen om en forbindelse mellom de to formene (jf. Sjøvold 1974:331).

Funnsted og funnomstendigheter: Funnet ble gjort i 1905, ved uttak av en helle fra ei ur i utkanten av dyrket mark, på det som i dag er grensen mellom to villaeiendommer. Det har vært spekulert i om det ble gjort lenger ned mot sjøen, på Hamneset, der det før også er funnet en gullbelagt øks fra vikingtid (Munch 1993). De lokale informantene var imidlertid godt orientert, og mente bestemt at funnet ble gjort i den nevnte ura på oversiden av veien.

11. Øvergården, Bjarkøy (Ts. 2416-2418?¹³)

Innhold: Armringsring (mulig tidligere halsring), 8 glassperler, kleberkar.

Datering og proveniens: På bildet hos Sjøvold (1974, Pl. 17 e) ser armringen ut til å være en tidligere halsring som har fått kuttet av et stykke, og deretter fått loddet på endestykket igjen. Tvinningsteknikken er den samme som i halsringene. Endestykkene er triangulære, den vanligste formen på norske halsringer (Hårdh 1996:47 og Tab. 1). Halsringer dateres generelt til vikingtid, i Norge oftest til 900-tallet (for eksempel Hårdh 1996, Rygh 1999, Stenberger 1958). Til forskjell fra halsringene, som har låser som kan åpnes og lukkes, ser det ut som om ringen fra Bjarkøy har en fast sammenføyet spiralsammenslutning. Armringsringer i samme fletteteknikk som halsringene faller innunder samme kategori dateringsmessig. Perler forekommer i mange vikingtidsfunn, særlig i kvinnegraver. De varierer i form, farge, størrelse og materiale, men glassperler i ulike utførelser er svært vanlig (Petersen 1928:162-164). Kleberkar var spesielt vanlig i vikingtid (Skjølsvold 1961:13). Det finnes eksempler på sikre depoter med kleberbeholdere, blant annet fra Måge, Ullensvang, Hordaland (Grieg 1929:223). Det er for øvrig sannsynlig at mange depoter opprinnelig ble nedlagt i en form for beholder. Spor etter never er et annet eksempel på dette (se for eksempel nr. 21, Rønvika, Bodø).

Funnsted og funnomstendigheter: Jeg har ikke befart dette funnstedet. Funnet antas av Thorleif Sjøvold å være et gravfunn, fordi gjenstandene er funnet i en røys (Sjøvold 1974:148, L 614). Det ville i så fall være et unikt eksempel på at denne typen armringsring ble nedlagt i en grav (se også kapittel 3.3.). Med tanke på at tvunnede hals- og armringsringer fra

¹³ Sjøvold (1974:148) oppgir disse Ts.-numrene, men de stemmer ikke overens med gjenstandene i Tromsø Museums tilvekstkatalog.

perioden ellers er funnet i depoter, må funnet vurderes som et mulig depot. Det finnes eksempler fra andre områder i Norden på at depoter ble nedlagt i forbindelse med eldre graver (blant annet Zachrisson 1998:95). Dette gjelder blant annet funnet som ble gjort på Slettnes i Fauske. Slettnes-depotet har ikke blitt diskutert som et gravfunn, til tross for at det ble funnet ved fjerning av en røys, og i umiddelbar nærhet til en sikker merovingertidsgrav (se nr. 20, Slettnes, Fauske). Kleberkar over 30 cm. blir ofte funnet i depoter eller enkeltvis, mens kar under 20 cm. nesten utelukkende er funnet enkeltvis (Skjølsvold 1961:20). Alt i alt er imidlertid overveiende mange kleberkar funnet i tilknytning til graver (ibid.:111).

12. Vinje, Øksnes (tapt)

Innhold: En mynt (kufisk) og sølvsaker.

Datering og proveniens: Gjenstandene er tapt, og ingen av dem er beskrevet i detalj.

Mynten skal ha vært kufisk, ifølge Nicolaissen (Hans Holst setter spørsmålsteget ved dette,

Figur 4.15: Halsring C. 9992 fra Grytting, Sortland. Foto: Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo ©

1943:99, nr. 128). Nicolaissen beskriver også de andre sølvsakene som ”smaating”, deriblant en ”fingerring av en rund liten sølvten”, der endene var knyttet sammen (Nicolaissen 1920c). Mynten var borte da Th. Winther skulle ordne de første innleverte oldsakene til museet (ibid.), og jeg har ikke klart å lokalisere de andre gjenstandene.

Funnsted og funnomstendigheter: Jeg har ikke befart dette funnstedet. Det finnes ikke nærmere opplysninger om funnstedet enn at

det var på gården Vinje i Øksnes (Nicolaissen 1920c), og heller ingen nærmere opplysninger om funnomstendighetene.

13. Grytting, Sortland (C. 9992-3)

Innhold: To halsringer.

Datering og proveniens: Begge halsringene har triangulære endeplater med forhøyede midtstykker, som er festet direkte til ringkroppen. Dette er det vanligste på norske halsringer. Forhøyede midtstykker finnes særlig på forseggjorte halsringer (Hårdh 1996:47,

Tab. 1, 53). Halsringer av denne typen dateres generelt til vikingtid, i Norge oftest til 900-tallet (for eksempel Hårdh 1996, Rygh 1999, Stenberger 1958).

Funnsted og funnomstendigheter: Jeg har ikke befart dette funnstedet. Funnet er gjort på gården Grytting på vestsiden av den indre delen av Eidsfjorden. Jeg har ikke nærmere opplysninger om funnstedet. Ifølge min lokale informant Einar Osbakk (tidligere tillitsmann for Tromsø Museum) ble ringene funnet her av en vestlending som skulle hjelpe til med å ta ut stein til å bygge hus med. Vedkommende tok med seg ringene sørover, og leverte dem til Oldsaksamlingen i Oslo. De er nå utstilt på Kulturhistorisk museum i Oslo.

Figur 4.16: Halsring C. 9993 fra Grytting, Sortland. Foto: Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo ©

14. Skagen, Hadsel (Ts. 1933)

Innhold: Ringspenne.

Datering og proveniens: Ringspennene av denne "kuletypen" har blitt datert til 900-tallet, ofte første halvdel, gjennom funnkombinasjoner (Petersen 1928:194, Graham-Campbell

Figur 4.17: Kuleringspennen fra Skagen, Hadsel. Foto: Marte Spangen

1995:35). Den har blitt regnet som en norsk type (Sjøvold 1974:214), men James Graham-Campbell har sammenlignet den med en av ringspennene i depotet fra Skail, Skottland (IL2), og mener bestemt at disse to er laget av samme håndverker. Han antar at slike spennere ble laget av norrøne håndverkere som virket på begge sider av Nordsjøen (J. Graham-Campbell, pers. med. 30.10.2004, Graham-Campbell 1995:240). Det

blir dermed vanskelig å fastslå den som enten en norsk eller en insulær type.

Funnsted og funnomstendigheter: Funnet ble gjort i 1910, ved rydding av jord. Den lå under en stor stein i dyrket mark (kat. TMU). Jeg har ikke kunnet påvise funnstedet nærmere.

15. Skau, Røst (Ts. 3738)

Innhold: Gullring.

Datering og proveniens: Lignende finger링er finnes i edelmetalldepoter på Gotland og i Skottland. I Skottland finner man gjerne flere sammen, mens funnene på Gotland ofte består av en enkelt ring, og derfor har blitt karakterisert som løsfunn. Ringen kan dateres til vikingtid/tidlig middelalder (Graham-Campbell 1995:55-56, 228, Pl. 50 og 251, Pl. 73, Stenberger 1958:137).

Funnsted og funnomstendigheter:

Gullringen ble funnet under potetplukking i 1935. Området skal ha vært bebyggt et par generasjoner tidligere (kat. TMU), men var altså opparbeidet til potetland. Funnområdet er

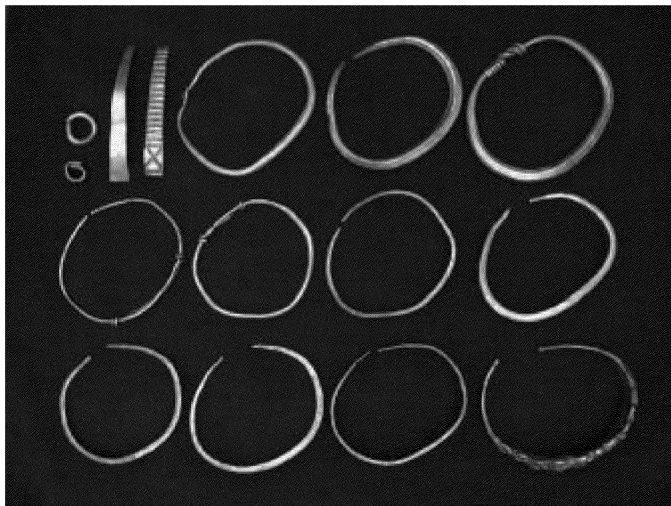

Figur 4.18: Funnstedet på Skau, Røst. Foto: Bjørn Berg

en gårdshaug. Selve funnstedet er en liten, flat haug på denne (B. Berg, pers. med. 15.06.2004). Gullringen er nå utstilt på Tromsø Museum.

16. Bøstrand, Ballangen (Ts. 3482 a-o)

Innhold: 11 armringer, fire bruddstykker (figur 4.14).

Figur 4.19: Depotet fra Bøstrand, Ballangen. Foto: Marte Spangen

Datering og proveniens: Armring a

er en båndformet armring med bølgemønster, en vanlig form i Skandinavia på 900- og 1000-tallet (Nordman 1924:120-121, fig. 99 og 100). Ifølge Petersen er dette den vanligste typen armring i Norge i vikingtiden (Petersen 1928:153). Stenberger regner den som en vestsandinavisk eller norsk type (Stenberger 1958:110). Armring b er

en båndformet armring med

innstemplet rutemønster og sirkler. Den har ingen direkte paralleller, men kan sannsynligvis dateres til yngre jernalder/ vikingtid (Petersen 1928:159, Rygh 1999).

Armring c, en båndformet armring med tverrstreker, kryss og sirkler, ligner en irsk type armringer som kalles "Hiberno-Viking", som er funnet i både Skottland og Irland. Disse funnene dateres til mellom 850 og 950 (Graham-Campbell 1995:26-27, Graham-Campbell

og Batey 1998:235). Denne irske typen skal være en videreutvikling av en enklere dansk type fra 800-tallet (Sheehan i Graham-Campbell 1995:26-27). Armrings c ligger nærmere den enkle danske typen (Skovmand 1942, figur 2), enn den mer dekorerte irske typen (Graham-Campbell 1995, Pl. 7). Armrings d og e er av samme type som c. Armrings f er av samme utforming, men har en litt annen dekor, med innstemplede polygoner og punkter. Denne bør muligens regnes som irsk eller irsk-inspirert. Armrings g er en sluttet armring med rundt tverrsnitt, der endene er lagt over hverandre og tvunnet rundt ringkroppen ("glidelås", jf. kat. TMU). Formen er vanlig i sølv og bronse i Skandinavia på 900- og 1000-tallet, med unntak av Finland, hvor den er sjelden (Bäcksbacka 1975:90, Petersen 1928:157-158, Serning 1956:36, Sheehan i Graham-Campbell 1995:38). Armrings h har samme utforming som g, men er dekorert med punkter og tverrstreker. Den regnes allikevel som en variasjon av samme type. Armrings i har ikke så mange kjennetegn, og jeg har ikke funnet den omtalt, uten hos Petersen.

Den dateres til sen vikingtid (Petersen 1928:157-158, fig. 192). Armrings k¹⁴ er en type som på engelsk kalles "ring-money" – betalingsringer (Graham-Campbell 1995:38-39, fig. 20, Graham-Campbell og Batey 1998:235, Grieg 1929:272). De er svært vanlige i det som anses som "skandinaviske" depoter i Skottland (Graham-Campbell og Batey 1998:235, 238, se også kapittel 1.2.). Det antas at typen har

Figur 4.20: Funnstedet på Bøstrand, Ballangen. Foto: Marte Spangen

oppstått i Irskesjø-regionen, selv om de her tidlig gikk ut av bruk ved innføringen av mynter på 900-tallet (ibid.:238-239). Formen er sjelden i Skandinavia, med Bøstrand-funnet og et funn fra Grimstad, Stokke, Vestfold (avbildet i Skaare 1978:12) som to viktige unntak (Graham-Campbell 1995:58-59). Armrings l kan sammenlignes med bronsearmringer fra Gotland, som typisk har en form der endene så vidt møtes og legges over hverandre (Serning 1956:36). En parallell i sølv finnes i en armring fra offerplassen ved Unna Saiva, Lappland, Nord-Sverige (Serning 1956, Pl. 15:3). Bruddstykket m ser ut til å være et stykke av en "Hiberno-Viking"-armring, se over. Bruddstykket n er et stykke av et helt glatt (arm-)bånd. Det er dermed vanskelig å plassere, men glatte båndformede ringer skal være representert på russisk område (Munch 1979:24, se også nr. 18, Musken,

¹⁴ Bokstaven j er hoppet over i katalogen (kat. TMU).

Tysfjord). Bruddstykket o er også dannet av et lite stykke av et glatt bånd, som er presset sammen til en liten ring. Bruddstykket p er en liten ring av fasettert sølvten. De kan minne om former fra samiske offerplassfunn, i den sammenheng kalt fingerringe (Serning 1956:122, Pl.16:9, 10, 11). Det er imidlertid en vanskelig form å bestemme, og hakkesølv bøynd til ringe forekommer i depotfunn også andre steder (se nr. 21 Rønvika, Bodø, jf. også for eksempel depotfunnet fra Vålse, Falster, Danmark, avbildet hos Hårdh 1996, fig. 22).

Funnsted og funnomstendigheter: Funnet ble gjort i 1926, ifølge registreringen i forbindelse med veiarbeide. Lokale informanter mente imidlertid at funnet ble gjort ved graving av tomt til huset Haga, 20 m. unna. De topografiske forholdene er de samme på begge steder. Det har vært spekulert i om deler av funnet kom fra en gravhaug da veien ble lagt gjennom denne, men siden sammensetningen er så ensartet, regner jeg med at alle gjenstandene tilhører ett sluttet funn. Dessuten kommer funnene av sølvarmbånd med få unntak fra depoter (Sjøvold 1974:231-232, Stenberger 1958:99, se også kapittel 3.4.). Gjenstandene lå under noen knyttenevestore steiner. Funnstedet som er avmerket i en tidligere registrering, ligger på siden av gårdsveien i hellende terreng. Området brukes i dag som beiteland.

Figur 4.21: Relikviekorset fra Kjøpsvik, Tysfjord. Foto: Marte Spangen

17. Kjøpsvik, Tysfjord (Ts. 2714 og 2789)

Innhold: Relikviekors med kjede og rund spenne/"kardinalhatt"

Datering og proveniens: Relikviekorset har noen østlige trekk (Kielland 1927:63, Nicolaissen 1922:18, 22), men den misforståtte Mariafiguren¹⁵ på baksiden peker mot nordisk opprinnelse, etter Thor Kiellands mening sannsynligvis norsk fra slutten av 1000-tallet eller begynnelsen av 1100-tallet (Kielland 1927:63 og fotnote 18). Korset har imidlertid noen nære paralleller i et depot fra Rikala, Halikko, Finland. Dette funnet dateres til 1100-tallet (Kivikoski 1964:250-251, bild

¹⁵ Misforståelsen består i at de opprinnelige byzantinske relikviegjennene som regel avbildet en Mariafigur med armene utstrakt i bønn, "paa antik vis", på korsenes bakside. Med begrenset kjennskap til symbolbrukens bakgrunn har de nordiske smykkemedene misforstått dette som en annen korsfestet figur i tillegg til Jesus på forsiden av korset. Feiltagelsen forekommer på nesten alle de nordiske korsene, og er dermed en ganske sikker indikator for proveniensen (Kielland 1927:60-61).

219, Kivikoski 1973:141, Abb. 1152, Tafel 128). Kjedet er flettet, og av samme type som Haukøy-kjedet (se over, nr. 5 Haukøy, Skjervøy). Den runde spennen kalles ”kardinalhatt” på grunn av den hattelignende formen med en innfatning (”brem”) og et opphøyet midtstykke (”pull”). I nedkant av spennen har det vært festet en ring som har fungert som kjedeoppheng (denne var løs, men ble funnet sammen med spennen). Runde spenner var en del av kvinnedrakten i Nord-Europa i tidlig middelalder, og kunne bæres enkeltvis eller i par (Blomquist i Zachrisson 1984:38-39). Spenner med opphøyet midtstykke er kjent fra Finland, og ellers begge sider av Østersjøen (Nordman 1924:5). De ble der båret enkeltvis (ibid.:15). Kjøpsvik-spenner kan sammenlignes med en gruppe runde spenner fra Karelia som har lignende korsdekor med palmetter. Typen dateres til overgangen mellom 11- og 1200-tallet (ibid.:46, 49). Nordskandinaviske funn er særpreget i forhold til de karelske ved at innfatningen er satt sammen av, eller støpt for å ligne, perlede sølvsnorer. Zachrisson antar at spennene med innfatning som er satt sammen av slike snorer, representerer en eldre type enn de støpte innfatningene (Zachrisson 1984:40). Lignende innfatninger finnes også på Gotland, som av Nordman oppfattes som et sannsynlig opphavssted for typen (Nordman 1924:68). Spennene fra Gotland har imidlertid dekor av filigran og granulasjon, og ikke inngravert dekor som i Karelia (Stenberger 1958:32-33, for eksempel Stenberger 1947, Abb. 190:4, 195:1). Kjøpsvik-spenner har en parallell i funnet fra Skar (se under, nr. 22 Skar, Skjerstad).

Figur 4.22: Kalksteinsbruddet på Pesatoppen, Kjøpsvik. Foto: Marte Spangen

Funnsted og funnomstendigheter: Disse to funnene ble gjort ved opprydning i et kalksteinsbrudd på Pesatoppen i Kjøpsvik med åtte måneders mellomrom i 1921-22. Da de ble funnet på praktisk talt samme sted (jf. brev av 24.05.1922, top.ark. TMU), regnes de allikevel som ett funn. Siden det dreier seg om et steinbrudd, er selvfølgelig området dramatisk endret i dag, i forhold til hvordan det så ut på funntidspunktet. Ifølge min lokale informant,

som selv har arbeidet ved steinbruddet, er kalkberget fullt av sprekker, huler og grotter. Det er sannsynlig at depotet opprinnelig ble lagt i en slik sprekk eller lignende (sml. Ojanlatva 2003 om depotet fra Ninguniemi, Enare, Finland).

18. Musken, Tysfjord (Ts. 7657 a-f)

Innhold: Tre armringer, to brakteatinnfatninger, en øring.

Datering og proveniens: Armring a er båndformet. Den har en forseggjort utforming, med endestykker formet som dyrehoder og innpunslet dekor med bladranker og dyrefigurer. Gerd Stamsø Munch har antydnet norsk eller skandinavisk proveniens og datering til 1100-tallet (Munch 1979:25). Det kan imidlertid være grunn til å vurdere dette

Figur 4.23: Depotet fra Musken, Tysfjord. Foto: Tromsø Museum ©

som en østlig form, da en mulig parallell stammer fra Wiidl, Olonets, Russland. Denne er datert til sen jernalder (Nordman 1924:166, fig. 147). Lignende bøylearmbånd er vanlige i Finland, Øst-Baltikum og Ingermanland og dateres til 1000-1100-tallet (Bäcksbäcka 1975:95, Kivikoski 1973, for eksempel Abb. 750). Armring b er laget med samme tvinneteknikk som halsringene og har fasetterte endeknopper. Mårten Stenberger mener at formen har sitt opphav på Gotland, der den dateres til 1000-tallet¹⁶ (Stenberger 1958:102, Stenberger 1947, for eksempel Abb. 246:3, Abb. 262:9). Armring c er også båndformet,

Figur 4.24: Funnstedet i Musken, Tysfjord. Arkeolog Lars Børge Myklevold forteller om funnet. Foto: Anne Kalstad Mikkelsen, Árran - lulesamisk senter ©.

men uornert. Oversiden er noe konkav. Ifølge Stamsø Munch er dette en ikke uvanlig form på russisk område (Munch 1979:24). En parallell finnes også i et funn fra Vestris, Tingstäde, Gotland. Funnet er datert til ca. 950 (Stenberger 1947:213-214, Abb. 35:1). Begge brakteatinnfatningene er dannet av konsentriske, perlede sølvtråder og ligner slik sett innfatningene ("bremmen") til de runde spennene fra Skar og Kjøpsvik (se nr. 22, Skar, Skjerstad og nr. 17,

Kjøpsvik, Tysfjord). Innfatningene fra Musken har imidlertid en indre diameter som passer bedre med størrelsen på brakteater, som blant annet er funnet i gotlandske depotfunn fra første halvdel og midten av 1000-tallet (Stenberger 1958:56). Den romlige forflytningen og

¹⁶ Det problematiske ved typologi, både som dateringsmetode og i forhold til proveniens, illustreres av Stenbergers eksempler på slående like armringer fra henholdsvis 1900-tallets Yemen, og gresk-klassisk periode i Spania (Stenberger 1958:288, Abb. 102, 1958:100, Abb. 101).

den særegne utførelsen kan kanskje antyde en senere datering for innfatningene fra Musken. Øreringen er av samme type som øreringen fra Haukøy (se nr. 5 Haukøy, Skjervøy), men noe mindre og uten anheng. Deler av dekoren kan tolkes som det Makarov kaller "ulvetann", en trekant med en sirkel inni. Dette er et særtrekk ved de nordrussiske eksemplarene av slike øreringer (Makarov 1991:63).

Funnsted og funnomstendigheter: Funnet ble gjort i Indre Musken i forbindelse med brønngraving. Det lå imidlertid ikke nede i jorda, men under en stor, flat steinblokk, ca. 6,5 m. fra ei bratt ur. Funnet ligger nå i utstillingen *Samekulturen* på Tromsø Museum.

19. Skottestad, Hamarøy (C. 2555-2557)

Innhold: To halsringer og en ringspenne.

Datering og proveniens: Begge halsringene er tvunnet og har triangulære endeplater som er festet direkte til ringkroppen. Dette er den vanligste teknikken i Norge (Hårdh 1996:47 og Tab. 1). Imotsetning til de aller fleste halsringene i Nord-Norge, som har låser bestående av to hekter (Hårdhs type a), har Skottestad-halsringen en låsemekanisme bestående av en hekte og en løkke (Hårdhs type b). Ifølge Hårdh er dette en østsvensk tradisjon (ibid.:51). Halsringer dateres generelt til vikingtid, i Norge oftest til 900-tallet (for eksempel Hårdh 1996, Rygh 1999, Stenberger 1958). Den ene halsringens endeplater har imidlertid en avrundet form, noe som er vanlig i Finland, Karelen og Estland (Hårdh 1996:47). Østlige halsringer dateres til mellom 1030 og 1300-tallet (Bäcksbäck 1975:85, 86, Kivikoski 1964:289, Sarvas 1986:136, Stenberger 1958:85, 87, Abb. 48). Ringespennen er avbildet som type 677 hos Rygh. Det er en hestekospenne i sølv, en fasettert ring med opprullede ender. Dette er en velkjent finsk-ugrisk type, som dateres til vikingtid (Gjessing 1927:24-26) (se også under 5. Haukøy, Skjervøy).

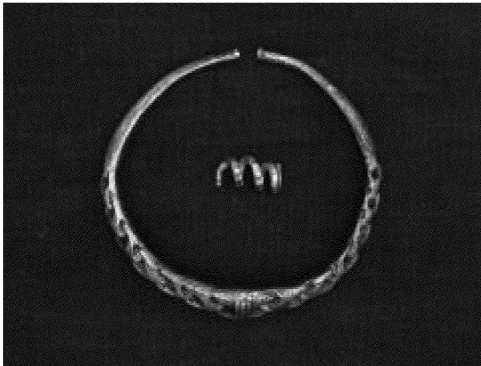
Figur 4.25: Depotet fra Skottestad, Hamarøy. Foto: Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo ©

Funnsted og funnomstendigheter: Funnet er gjort rundt 1860 på gården Skottestad. Det lå ute i åkeren under en stor stein det måtte tre mann til for å bryte opp. Gjenstandene er utstilt på Kulturhistorisk Museum i Oslo.

20. Slettnes, Fauske (Ts. 2223-2224)

Innhold: Tre eller fire armringer, hvorav én bevart, og en spiraling av gull.

Datering og proveniens: Det er uklart om det opprinnelig var tre eller fire armringer i

Figur 4.26: De bevarte gjenstandene fra Slettnes, Fauske. Foto: Marte Spangen

funnet. Bare én er bevart. Armringene skal alle ha vært av typen Rygh 721, det vil si lik armringen Ts. 3482 a i Bøstrand-funnet (se over, nr. 16 Bøstrand, Ballangen). Typen regnes som en skandinavisk eller norsk type fra 900-1000-tallet (Nordman 1924:120-121, fig. 99 og 100, Petersen 1928:153, Stenberger 1958:110). Spiralringen av gull har for

liten diameter til å være en smykkeform, med mindre den har blitt brukt som anheng. Slikt spirallagt gull regnes som regel som betalingsgull.

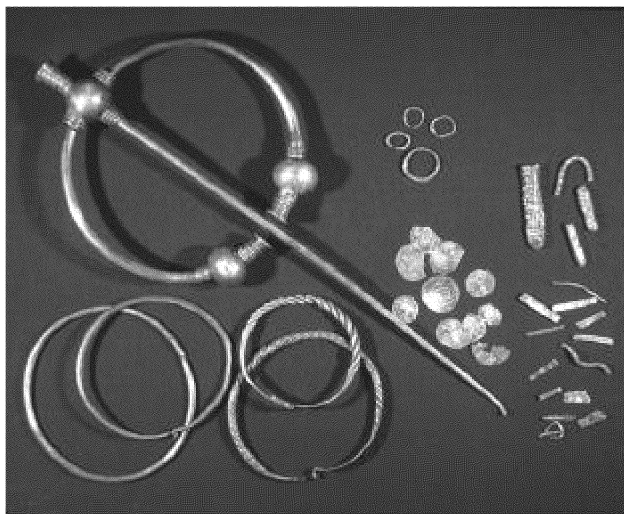
Funnsted og funnomstendigheter: Funnet ble gjort en gang før 1913, rett ved en gammel smietomt. På selve smietomta ble det gjort funn av en flatmarksgrav med gravgods fra merovingertid. Da dette ble levert inn til Bergen Museum, leverte finneren samtidig en av armringene og spiralingen, som etter sigende ble funnet i en liten røys som lå ved siden av flatmarksgraven. Røysa hadde blitt fjernet. Ved tidligere registrering er funnstedet avmerket som et punkt omtrent midt på et beiteland i hellingen ned mot sjøen sørøst for gården. Funnet oppbevares på Tromsø Museum.

21. Rønvika, Bodø (Ts. 2556-2569)

Innhold: Tre halsringer, to ringspinner, fire små sølvringer, to sølvbarrer, 28 stykker hakkesølv, 2 angelsaksiske mynter og 3 bruddstykker, 1 kufisk mynt og 46 bruddstykker.

Datering og proveniens: Halsring 2557 har parallelle endeplater som er festet direkte til ringkroppen. Dette er en vanlig form i Norge, men finnes også i Vest-Sverige og Danmark (Hårdh 1996:48 og tab. 2). Halsring 2558 har romboide endeplater, noe som er særlig utbredt i det vestslavonske området, men også i Sør- og Øst-Sverige og i Danmark (Hårdh 1996:45-47). Ringen var fragmentert og klemt sammen da den ble funnet (Grieg 1929:208). Halsring 2560 er laget av én stang med kvadratisk tverrsnitt. Det er uvanlig med halsringer av bare én stang (Hårdh 1996:41), men Hårdh nevner at de finnes i flere eksemplarer i Norge (Hårdh 1976a:47 og fotnote 5) (se over, nr. 8, Flatvollen, Lyngen). Halsringer dateres generelt til vikingtid, i Norge oftest til 900-tallet (for eksempel Hårdh

1996, Rygh 1999, Stenberger 1958). Halsringer med romboide endeplater regnes som en noe yngre type, med dateringer hovedsakelig til 1000-tallet (Hårdh 1996:66, Stenberger 1958:86). Ringspenne 2556 er av typen R 680, det vil si samme type som ringspenner fra Skagen (se nr. 14 Skagen, Hadsel). James Graham-Campbell har imidlertid studert ringspenner av denne typen nærmere og setter Rønvika-spenner i en annen gruppe enn Skagen-spenner. Han mener at Rønvika-spenner er laget i Norge (J. Graham-Campbell, pers. med. 30.10.2004). Ringspenner av denne "kuletypen" har blitt datert til 900-tallet, ofte første halvdel, gjennom funnkombinasjoner (Petersen 1928:194, Graham-Campbell 1995:35).

Figur 4.27: Gjenstander fra Rønvikadepotet, Bodø. Foto: Nordlandsmuseet

Ringspenne 2559 er av typen 686, men mangler nål. Det er dermed vanskelig å bestemme om skotske, svenske eller eventuelt gotlandske funn er de nærmeste parallellene (Graham-Campbell 1995, Pl. 17, 22, 75 og Pl. 23, Hårdh 1976b, Taf. 49:I-8, Stenberger 1947, Abb.

Figur 4.28: Likjbrattind i Brattskaret, Rønvika, Bodø. Foto: Marte Spangen

39, 167-169, 1958:75, Textabb. 5). De fire små ringene er enten for små eller for store til å være fingerringe (kat. TMU). Tre er åpne, én er lukket. De har ikke kjennetegn som gjør det mulig å sted- eller tidfeste dem ut over relasjonen til resten av funnet. Det er også 28 stykker med sølvtener i funnet, som ikke er formet som ringe. Hakkesølv er den vanligste bestanddelen i sørskandinaviske depoter. Sølvbarre 2562 har

triangulært tverrsnitt, sølvbarre 2563 har en avrundet overside. Barrer forekommer ofte i gotlandske depoter (Stenberger 1958:226) og i latviske og litauiske funn (Hårdh 1996:142-144). Barrer eller støpeblokker utgjør også en del av det store sølvdepotet fra Skaill,

Sandwick, Orknøyene. Flere av disse barreene har triangelært tverrsnitt (Graham-Campbell 1995:108ff, Pl. 47-49). De angelsaksiske myntene er slått for Eadmund, som regjerte i tidsrommet 941-946. Kolbjørn Skaare daterer disse myntene til 924/39-946/55. Angelsaksiske mynter er ikke kjent for øvrig i Norge fra første halvdel av 900-tallet, og Skaare mener at de angelsaksiske myntene i Rønvika-depotet antagelig ikke ble innført før etter 950 (Skaare 1976:54-55, katalog nr. 171). Kufiske mynter finnes i det norske myntmaterialet fra begynnelsen av vikingtid til midten av 1000-tallet, men ifølge Kolbjørn Skaare ser de ut til å ha blitt mindre sentrale i siste tredjedel av 900-tallet (ibid.:52). Skaare fastslår at Rønvika-depotet ble nedlagt etter 1. juli 949. Den eneste hele mynten er preget i 927 (i Fergiana, under kalif al MuktaDIR billah og emir Nasr ibn Ahmad), mens bruddstykkene er datert til mellom 792/3 og 949/50 (Nicolaissen 1920a:34, Skaare 1976:173, nr. 171).

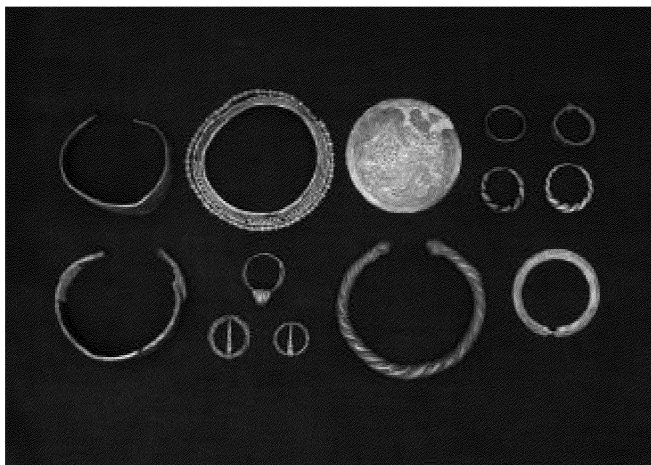
Funnsted og funnomstendigheter: Funnet ble gjort i Brattskaret ved Bodø ved uttak av stein fra ura der. En del av gjenstandene ble funnet under noen steiner, sammen med rester av never som de tilsynelatende hadde vært innpakket i. Neveren var opprevet, og finneren fulgte små neverspor oppover i ura før han fant resten av gjenstandene oppunder Likjbrattind. Dette er en karakteristisk bergknaus på nordvestsiden av skaret, halvveis oppe i fjellskråningen på Bratten. Gjenstandene er utstilt på Nordlandsmuseet i Bodø.

22. Skar, Skjerstad (Ts. 5708 a-1)

Innhold: Rund spenne/"kardinalhatt", tre armringer, tre ringspennere, fire fingerringe og en signetring.

Datering og proveniens: Den runde spennen er av tilnærmet samme type som Kjøpsvik-spennen (nr. 17, Kjøpsvik, Tysfjord), men har rester av nålefeste, men ikke ring. Den har dessuten et løvemotiv på midtstykket i stedet for et korsmotiv. Nordman betegner spenner med denne typen dekor "løvetyper", og daterer dem til 1100-tallet (Nordman 1924:28, 31-33, se også nr. 17. Kjøpsvik, Tysfjord). Armringer e er svært lik den tvunnede armringen b fra Musken (se nr. 18, Musken, Tysfjord). Armringerne f og g er båndformet med langsgående ribber og stempeldekor. Typen er kjent fra Finland og dateres til 1000-1100-tallet (Munch 1970:101, Kivikoski 1951:8, nr. 693, Kivikoski 1973:103, Abb. 750). Alle ringspennene er små. Ringspenne b er liten og riflet, og har paralleller i blant annet andre funn i Nord-Norge og Nord-Sverige, men også i funn på Gotland (Petersen 1928:190, Munch 1970:101, Serning 1956:30, Pl. 38:18, Stenberger 1947, Abb. 257). De svenske dateres til 1000-1100-tallet (Serning 1956:30, Pl. 38:18). Ringspenne c er liten og lukket

og tvunnet med samme teknikk som halsringene. Jeg har ikke funnet noen paralleller (jf. også Munch 1970:101). Ringspenne d er noe større, uornert med fasettert tverrsnitt. Jeg har ikke funnet noen entydige paralleller til denne ringspennen, men enkelte funn hos

Figur 4.29: Depotet fra Skar, Skjerstad. Foto: Marte Spangen

Kivikoski er tilnærmelesvis like. Kivikoski bestemmer ihvertfall den ene (Ab. 1047) som en middelaldersk, nord-europeisk form (Kivikoski 1973:132, Abb. 1047, 1048 og 1050, jf. også Munch 1970:101). Fingerring l er tvunnet med samme teknikk som halsringene. Teknikken er brukt på en rekke fingerringe fra Skottland og Gotland, men disse er som regel av gull (se nr. 15, Skau, Røst). Paralleller av sølv finnes i nordsvenske

offerplassfunn (Serning 1956:36ff, Pl. 8:5-6 og 16:7), men også i andre norske funn og i ett gotlandsk. Disse dateres til 1000-tallet (Petersen 1928:162, Stenberger 1947, Abb. 250:29, Stenberger 1958:134). Fingerring m er en imitert tvunnet ring. Typen knyttes til Østbaltikum, Russland og Sverige og dateres til 1100-tallet (Serning 1956:37-38). Fingerringene j og k er båndformede, med noe ulik dekor. Den nærmeste parallellen til fingerring k er fra offerplassen Unna Saiva i Nord-Sverige (Serning 1956:39, Pl. 16:16a-b), men begge kan sammenlignes med Stenbergers type Fr. 2, som dateres til 900-1000-tallet (Serning 1956:39, Stenberger 1958:134-135, Textabb. 21-22). Signetringen h har et høyt, profilert midtstykke, og tilsvarende Alf Hammervolds type GR. IIA3. Disse dateres til 1200-1300-tallet (Hammervold 1997:42, 47, sml. Hammervolds kat. nr. 64, jf. også Munch 1970:100-101).

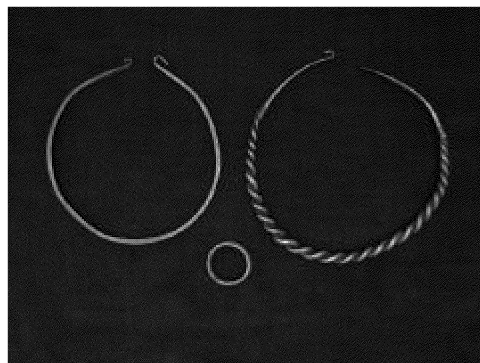
Funnsted og funnomstendigheter: Funnet ble gjort i 1968, ved graving av en grøft like utenfor huset på plassen Oppegård. Gjenstandene lå ca. 50 cm ned i grunnen, i gulbrun sand, under et lag av jord. Da de ble funnet, lå de små ringene oppe i den runde spennen. Rundt funnet var det et fiolett farget pulver, som kan være restene etter en beholder. Huset på Oppegård står på en sannsynlig gårdshaug, der det også er funnet gjenstander av kleber. Det ligger for øvrig et kleberbrudd like i nærheten. Birgit Arrhenius har gjennomført analyser av sølvinnholdet i seks av gjenstandene i dette depotet. Prøvene viser at

gjenstandene har varierende sølvgehalt (Arrhenius 1970). (Resultatene er gjengitt i katalogen i appendiks 1.) Funnet oppbevares på Tromsø Museum.

23. Vågenga, Rødøy (Ts. 4378 a-c)

Innhold: To halsringer og en fingerring.

Datering og proveniens: Halsring a er tvunnet av bare to stenger, noe som er vanligst i Sør-Skandinavia, men også forekommer i Vest-Norge (Hårdh 1996, tab. 7). Den har triangulære endeplater som er festet direkte til ringkroppen, noe som er den vanligste formen i Norge (ibid.:47, tab. 2). Halsring b er laget av én enkelt stang, noe som er sjelden (ibid.:41). I Norge finnes det imidlertid flere eksemplere (Hårdh

Figur 4.30: Depotet fra Vågenga, Rødøy. Foto: Marte Spangen

1976a:47 og fotnote 5). Halsringer dateres generelt til vikingtid, i Norge oftest til 900-tallet (for eksempel Hårdh 1996, Rygh 1999, Stenberger 1958). Fingerringen er en enkel

Figur 4.31: Skrenten ovenfor funnstedet, Vågenga, Rødøy. Foto: Marte Spangen

spiralring. Jan Petersen nevner ingen lignende type i sin oversikt over fingerringe (Petersen 1928:159ff), og jeg har heller ikke funnet andre gode paralleller. En lignende ring fra en russisk grav fra perioden 1000-1300, er avbildet hos Makarov (Makarov 1997, figur 132:18).

Funnsted og funnomstendigheter: Funnet ble gjort i 1948, ved utplanering av en tomt på nordsiden av et nes på eiendommen Vågenga.

Finneren tok ut grus fra skråningen i overkant av flaten der huset står i dag, og fant gjenstandene under en tykt lag jord og en stor steinhelle (brev fra K. Havnø av 26.05.1948, top.ark. TMU). De oppbevares på Tromsø Museum.

24. Sandnessjøen, Alstadhaug (T. 3501-3502)

Innhold: En armring med en glassperle tredd innpå og fem andre glassperler.

Datering og proveniens: Armringen er av en type som er vanlig i Norden i vikingtid (Stenberger 1958:96, 99f, Petersen 1928:155), men jeg har ikke funnet andre eksemplere på

ringer med perler. Derimot er det ikke uvanlig at mindre sølvringer tres på en armring (for eksempel Stenberger 1947, Abb. 142:1 og 210:3). Glassperler er svært vanlige i funn fra vikingtiden, særlig kvinnegraver (Petersen 1928:162-164). Perler er også kjent fra andre edelmetalldepoter (for eksempel Grieg 1929:186-187, 280).

Funnsted og funnomstendigheter: Funnet er gjort i 1886. Det finnes ikke ytterligere opplysninger om funnstedet eller funnomstendighetene. Ifølge Sjøvold *kan* dette funnet være et gravfunn. Han sammenligner det med funnet fra Øvregården, Bjarkøy (se nr. 11, Øvregården, Bjarkøy) (Sjøvold 1974:327). Funnet er utstilt på Vitenskapsmuseet i Trondheim.

25. Herten, Alstahaug (Videnskabselskabets Myntsamling, Trondheim)

Innhold: 18 kufiske mynter og en sølvbarre.

Datering og proveniens: Myntene dateres mellom 896/897 og 913/942. De er lagt ned tidligst etter 7. august 913 (Skaare 1976:173, nr. 169). Barrer forekommer ofte i gotlandske depoter (Stenberger 1958:226) og i latviske og litauiske funn (Hårdh 1996:142-144) (se også nr. 21 Rønvika, Bodø).

Figur 4.32: Funnstedet ved broen over Hertenelva, Alstahaug. Foto: Marte Spangen

Funnsted og funnomstendigheter: Funnet ble gjort i 1913 av veiarbeidere like ved en elv, i forbindelse med byggingen av en bro over Hertenelva. Myntene og sølvbarren kom opp i et spadekast (Hartmann 1914:4-5). Det skal ha vært spor av en trebeholder rundt sakene (Sjøvold 1974:20). Funnet oppbevares på Videnskabselskabets Myntsamling i Trondheim.

26. Offersøya, Alstahaug (tapt)

Innhold: Mynter.

Datering og proveniens: Myntene omtales som engelske. Det finnes ikke andre opplysninger om innholdet. Dersom det er identisk med et ikke stedfestet funn fra Helgeland politidistrikt (Holst 1943:99, Skaare 1976, nr. 170), kan det dateres omtrentlig til tiden etter Ethelred IIs regjeringstid (979-1016).

Funnsted og funnomstendigheter: Funnet skal ha blitt gjort tidlig på 1800-tallet. Det finnes ikke ytterligere opplysninger om funnstedet eller funnomstendighetene.

27. Mindnes, Alstahaug (tapt)

Innhold: Et stort antall mynter, flere sølvringer og andre sølvgjenstander.

Datering og proveniens: Myntene skal ha vært slått for Ethelred. Det vil si at de kan dateres til 978/1016 (Skaare 1976). Sølvringene og de andre sølvsakene er ikke nærmere beskrevet.

Figur 4.33: Det sannsynlige funnstedet på Mindnes, Alstahaug. Foto: Marte Spangen

Funnsted og funnomstendigheter: Funnet er gjort rundt 1770-1780 av en jente som gjette kyr. Hun fant tingene i en sandbanke. Tidlig på 1800-tallet var noen av myntene bevart på ulike hender. De andre hadde forsvunnet, og ringene og de andre sølvsakene var blitt smeltet om (Blom 1830:348). Ifølge Hans Holst kan dette funnet, eller funnet fra Offersøya, være identisk med et myntfunn fra et uspesifisert funnsted i

Helgeland politidistrikt (Holst 1943:99). Også Skaare nevner at funnet fra Helgeland (en enkelt mynt) kan være forbundet med et av disse funnene (Skaare 1976, nr. 170).

28. Skarsås, Brønnøy (tapt)

Innhold: Tre halsringer.

Datering og proveniens: Gjenstandene er beskrevet som tre ringer omtrent så tykke som en finger og ca. 12 cm i diameter (Lossius 1883:69, Nordhuus 1977:51). Det er høyst sannsynlig snakk om halsringer. Halsringer dateres generelt til vikingtid, i Norge oftest til 900-tallet (for eksempel Hårdh 1996, Rygh 1999, Stenberger 1958).

Funnsted og funnomstendigheter: Funnet skal ha blitt gjort på Skarsås ved slutten av 1700-tallet eller begynnelsen av 1800-tallet (Nordhuus 1977:51). Halsringene ble smeltet om og forarbeidet til skjæer (ibid., Lossius 1883:69). Det er uklart nøyaktig hvor funnet ble gjort.

4.3. Andre mulige depotfunn

I utgangspunktet var min oppgave fokusert på de edelmetallfunnene i Nord-Norge som allerede har blitt registrert og definert som ”sølvskatter”. I arbeidet med oppgaven har jeg etter hvert blitt oppmerksom på en del andre funn som muligens kan defineres som edelmetalldepoter. For å begrense omfanget av denne oppgaven, har jeg ikke systematisk sjekket sølvfunn fra Nord-Norge i alle museenes tilvekster, men begrenset meg til en stikkprøve, et søk i Tromsø Museums digitale katalog på ”sølv”. Dette ga en del treff som kanskje bør vurderes som depoter. Jeg tar ikke disse funnene opp til diskusjon her, men de gjengis i katalogen (appendiks 1, nr. 31).

Når disse funnene ikke tidligere har blitt definert som depoter, kan det skyldes opplysninger som ikke er oppgitt i katalogen, eller at man tidligere ofte ikke har sett enkeltgjenstander av de aktuelle typene som mulige depoter. I mange tilfeller vil vurderingen kreve en diskusjon om hvorvidt enkelte funn i forbindelse med graver og bosetningsspor også skal regnes som depoter. Det kan innebære at andre edelmetallgjenstander må regnes som intensjonelt nedlagt, enn de typene som er kjent fra de større depotene.

En del funn som også tidligere er regnet som depotfunn, er oppført i kildene med ”Nordland” som eneste stedfesting. Disse funnene mangler som regel også andre opplysninger om funnomstendighetene. Jeg har valgt å ikke se nærmere på disse funnene, både fordi de for det meste omfatter mynter (se avgrensning i kapittel 1.2.), og fordi funnstedene har relativt stor betydning for min tolkning av depotene. Uten opplysninger om funnomstendighetene er det også vanskelig å avgjøre om de ulike gjenstandene stammer fra graver eller andre sammenhenger. De aktuelle funnene er imidlertid gjengitt i katalogen (appendiks 1, nr. 29). Funn av enkeltmynter er heller ikke diskutert her (jf. kapittel 1.2.), men gjengis også i katalogen (appendiks 1, nr. 30).

4.4. Funn fra nærliggende områder

Edelmetalldepotene i Nord-Norge kan ikke ses uavhengig av tilsvarende funn i resten av Europa. Funnene i geografisk nærliggende områder er selvfølgelig særlig

interessante å sammenligne med, spesielt når de også har likhetstrekk med de nordnorske funnene. I appendiks 2 gis en mer detaljert presentasjon av edelmetalldepoter fra de nærmeste tilgrensende områdene i sørvest og øst. Her vil jeg bare oppsummere noen hovedpunkter.

Funnmaterialet i resten av Norge kan deles i to geografiske grupper (jf. Hårdh 1996). Funnene i Vest-, Midt- og sørlige Nord-Norge kjennetegnes som tidligere nevnt særlig av en sterk overvekt av triangulære endeplater og en homogen utforming av halsringene. Sørøst-Norge og det vestlige Sverige har også en overvekt av triangulære endeplater, men også mange halsringer der endene er formet som stenger (Hårdhs type 6) heller enn plater. Både dette og at halsringene er mindre og lettere enn lenger vest og nord, er trekk som viser forbindelsen mellom de sørøstlige regionene og Danmark (Hårdh 1996:45, 50, 79). For øvrig kjennetegnes de sørøstlige regionene i Norge av større fragmentering (ibid.:98ff, og pers. med. J. K. Ø. Askjem 11.03.2005). I likhet med mitt materiale fra Nord-Norge har de øvrige områdene i Norge svært få hakkesølvdepoter (Hårdh 1996:101). To hovedoppgaver som omhandler norsk depotmateriale fra vikingtid, er under utarbeidelse, og jeg viser til disse for en grundigere presentasjon av funn og funnomstendigheter i andre deler av Norge (Ryste under utarb., og Øhre Askjem under utarb.). Jeg kan kort nevne at Bengta Ryste regner 57 vikingtidsfunn som depoter på Vestlandet (pers. med. B. Ryste 14.03.2005), mens Julie K. Øhre Askjem har inkludert 42 funn fra Østlandet i sin oversikt over vikingtidsdepoter med datering eldre enn 1065. Av de sistnevnte inneholder 17 mynter, der fire er rene myntdepoter. Hakkesølv er vanlig i de østnorske depotene, men svært mange inneholder også hele og fragmenterte smykker (pers. med. J. K. Øhre Askjem 16.03.2005).

Når det gjelder de nordnorske depotene, er materialet i det tilgrensende Trøndelag spesielt relevant. Sverre Marstrander oppgir 18 funn i sin oversikt over trønderske depotfunn fra vikingtid. Av disse kan det være verdt å legge merke til at et av de nordligste, fra Kaldal, Ås, Beitstad, er et stort mynt- og hakkesølvdepot (260 mynter), noe det ikke finnes eksempler på i Nord-Norge. Marstrander daterer depoter som hovedsakelig inneholder ringer og andre gjenstander til 900-tallet, mens de middels store og store myntfunnene har fått senere dateringer. Han gjengir imidlertid ingen dateringer yngre enn 1068 (Marstrander 1953:35-36). Bengta Ryste inkluderer ytterligere to funn fra Trøndelag i sin oversikt over depotfunn fra vikingtid i Norge (pers. med. B. Ryste 14.03.2005).

I og med det betydelige innslaget av østlige gjenstander i de nordnorske depotene er det også naturlig å se på hvilke depotfunn som er gjort i naboombådene i øst, i Finland og Russland. De finske depotene fra 800- og 900-tallet er hovedsakelig funnet på Åland. Disse er rene myntdepoter, med ett mindre unntak (Talvio 2002:58, 65, 119). I det øvrige Finland er sølv sjelden fram til 1000-tallet. Fra 1000-tallet er det funnet flere depoter i Sørvest-Finland. Disse består hovedsakelig av mynter, men også ornamenter (Kivikoski 1964:218). De vestfinske sølvdepoter dateres til perioden 1020-1100 (ibid.:219). Tuuka Talvio nevner til sammen 17 myntførende depotfunn (Talvio 2002:59-61). Sølvdepoter helt uten mynter er relativt sjelden i fastlands-Finland. I tillegg har man altså funn av halsringer i kontekster datert til 1300-tallet (Bäcksbäcka 1975:85-86, Stenberger 1958:85, 87, Abb. 48).

Det er gjort til sammen ti depotfunn i Nord-Finland, og ett i Nord-Sverige (Kivikoski 1964:287, Zachrisson 1984:102, Ojanlatva 2003). Blant disse blir gjerne depotfunnene fra Lämsä og Tavajärvi¹⁷ i Kuusamo trukket frem i diskusjoner av det nordnorske materialet, siden disse to sølvdepotene inneholder samme type økseformede anheng som depotene i Troms, samt halsringer og andre ornamenter (for eksempel Zachrisson 1984:102). I september 2003 ble det funnet nok et depot i Nord-Finland med økseformede anheng. Dette funnet ble gjort på neset Ninguniemi på sørsiden av Inarisjøen og er dermed nærmest de nordnorske funnene geografisk sett. De tre økseformede anhengene var festet til en av de fire halsringene i depotet (Ojanlatva 2003). De nordfinske funnene dateres generelt til mellom 1050 og 1150 (Kivikoski 1964:289), basert på tpq¹⁸ i de myntførende funnene fra Pyhälahti (tpq 1065) og Aatservainen (tpq 1120) (Talvio 2002:65-66, 164, nr. 144). De økseformede anhengene dateres også generelt til denne perioden (Sjøvold 1974:331, Serning 1956:61), noe som er ytterligere sannsynliggjort av C₁₄-dateringene fra Ninguniemi-funnet (se nr. 7, Indreidet, Nordreisa).

Kivikoski omtaler fire depotfunn fra slutten av 1000-tallet i Karelen, men bare ett funn inneholder både mynter og smykker, de andre består av utelukkende mynter (Kivikoski 1964:264). Fra korstogstiden er det funnet fire depoter med sølvsmykker (Kivikoski 1964:267). I Nord-Russland er det blant annet funnet et depot ved munningen av elven Varzuga (Kivikoski 1964:289, se også Jasinski og Ovsyannikov 1998, plansje

¹⁷ Tavajärvi og Aatservainen ligger i det området som etter 2. verdenskrig ble tildelt Russland. De blir allikevel ofte omtalt sammen med de andre finske skattefunnene i finsk litteratur.

¹⁸ tpq, *terminus post quem (non)*, ”etter hvilket kommer (intet)”, det vil si den yngste datering i et myntfunn.

40). Dette er det samme som tidligere er stedfestet til Kem' ved Kvitesjøen (blant annet Tallgren 1931:112-113). Det er også gjort et større depotfunn ved Arkhangelsk så sent som i 1989 (Nosov et al. 1992, se også Jasinski og Ovsyannikov 1998, plansje 41 og 42). Funnet ble gjort ved gårdsarbeid ved en liten elv som renner ut i den større elva Vikhtui (Nosov et al. 1992:3). Innholdet består av nesten 2000 mynter, mesteparten europeiske, deriblant tre norske (ibid.:18). Det inneholder imidlertid også en rekke ulike smykker, deler av smykker og annet hakkesølv (ibid.:3ff). Blant smykkene er et stort økseformet anheng av sølv og deler av flettede kjeder av samme type som de som er funnet i nordnorske sølvdepoter (ibid.:8). Funnet dateres til 1100-tallet (ibid.:10). Marstrander skriver at depotfunnene i den nordvestligste delen av Russland henger nær sammen med de nordiske. Noe lenger øst og sørøst i Russland består depotene fra 900- og 1000-tallet for det meste av mynt (Marstrander 1953:30, se også Nosov et al. 1992, fig. 14). I åtte tilfeller inneholder russiske depotfunn norske mynter. Disse depotene dateres til siste halvdel av 1000-tallet eller første halvdel av 1100-tallet (Stalsberg 2003:90, og pers. med. 21.10.2004).

4.5. Datering av edelmetalldepotene i Nord-Norge

For å bestemme sannsynlig datering og proveniens for gjenstandene i de nordnorske edelmetalldepotene, har jeg studert og beskrevet dem enkeltvis (se appendiks 1), og foretatt sammenligninger med andre kjente og daterte funn fra litteraturen. I noen tilfeller er likhetene slående, i andre er likhetene noe mindre opplagte. I alle tilfelle innebærer sammenligningene en typologisk bestemmelse, der jeg vurderer og avgjør hvilke likheter som skal anses som betydningsfulle. Typologi er en grunnleggende, men omdiskutert metode i arkeologi. Hva typologi innebærer, og hva typene representerer, har vært et tilbakevendende diskusjonstema (for eksempel Adams og Adams 1991, Hill og Evans 1972, Malmer 1963). Det uunngåelig subjektive ved en typeinndeling har blitt påpekt både i kritikk av kulturhistorisk intuitiv typologi og den prosessuelle arkeologiens forsøksvis "objektive" beskrivelse av typer. Etter hvert har de fleste arkeologer erkjent en subjektivitet i denne prosessen. For en del har erkjennelsen av det subjektive i forskningen fremstått som en falliterklæring, som leder til en situasjon der ingenting lenger kan sies å være objektivt "sant". Det subjektive valget av attributter som kjennetegn på en type er imidlertid ikke helt tilfeldig. Materialet yter en viss motstand, i form av "empirical" eller "evidential constraints", som Alison Wylie har kalt det (Wylie 1989:17, 1994). Hun har i

en rekke artikler og essayer tatt til orde for overskridelse av det rigide skillet mellom objektivisme og relativisme (for eksempel Wylie 1989, 1992, 1994, 2000, 2002), epistemologiske retninger som hovedsakelig har vært knyttet til henholdsvis positivisme og post-modernisme (Sørgård 2001:15), og i forlengelsen til prosessuell og post-prosessuell arkeologi. Wylie ønsker i stedet å fremme en relativ objektivisme. Den empiriske motstanden ("empirical constraint") innebærer at arkeologers subjektive for-dommer og teorier ikke er alt-gjennomgripende, slik en del anti-objektivister har hevdet (blant andre Shanks og Tilley 1987). Tvert imot tvinger materialet stadig vekk arkeologer til å revurdere for-dommer og teorier og til å innse at disse var feilaktige (Wylie 1989:16). Ifølge Wylie kan observasjoner og slutninger innen arkeologi vurderes som relativt objektive blant annet fordi faget benytter seg av flere *uavhengige* kilder i fortolkningen av materialet (ibid.:15, Wylie 2002:175-176).

Etter min mening er en slik relativ objektivisme også relevant for gjenstandsstudier. Ulike kilder som C₁₄-dateringer, historisk datering og stadig flere sluttede funn å sammenligne med har bekreftet at typologi kan gi pålitelige dateringer innenfor perioder (for eksempel Jones 1997:131, Trigger 1996:69). På gjenstandsnivå er kategoriseringen, til tross for en mengde subjektive, teoriavhengige aspekter, ikke fullstendig tilfeldig, men basert på reelle ulikheter i utformingene. Sammenligning av gjenstandene i edelmetalldepotene med ulike daterte funn gir dermed en plausibel, omtrentlig datering. Det er imidlertid også et spørsmål om hva man ønsker å datere: Produksjonstidspunktet, bruksperioden eller deponeringstidspunktet. I herværende sammenheng er det spesielt interessant å datere *deponeringen*. Med hensyn til edelmetalldepotene er det uklart hvor lenge de enkelte gjenstandene har vært i sirkulasjon/bruk. I myntførende depoter antas ofte deponeringstidspunktet å være samtidig eller nesten samtidig med t_{pq}, altså den yngste daterte mynten. Myntenes årstall viser imidlertid først og fremst til deres produksjonstidspunkt, og myntene kan ha hatt lang levetid før deponeringen fant sted. Et eksempel på dette er de angelsaksiske myntene i Haukøy-funnet (se nr. 5 Haukøy, Skjervøy) som var festet til et par østlige øreringer, og angivelig har hatt funksjon både som penger og smykker i ulike områder før de etter hvert ble nedlagt på Haukøy. Funnet dateres til 1030-tallet av Brøgger, som antar at det er eieren på Haukøy som har samlet disse gjenstandene og festet myntene på øreringene (Brøgger 1928:28). Myntene har t_{pq} 1029 (Skaare 1976:175), noe som innebærer at de hadde en brukstid, først som mynter, dernest som anheng, på ti år eller mindre. Dette kan selvfølgelig være tilfelle. Slitasje og

fragmentering antyder imidlertid at ihvertfall andre gjenstander i depotene har vært i bruk i lengre tid før de ble deponert. I tilfellet med myntene fra Haukøy er dette vanskelig å vurdere, da funnet er tapt.

Ved sammenligning med gjenstander fra andre funn må det også tas høyde for geografiske variasjoner i dateringene. De samme trekkene gjorde seg ikke nødvendigvis gjeldende i ulike områder på samme tidspunkt (jf. Gjessing 1946). Dersom man antar at gjenstandstypene ble produsert i de områdene der de er mest vanlige som arkeologiske funn, er det mer sannsynlig at funn i andre områder representerer en kronologisk forskyvning. Det er vanlig å anta en sammenheng mellom tett funnfrekvens og produksjonssted (kjerneområde). Jeg vil påpeke at det ikke er noen lovmessig sammenheng. Gjenstander som regnes som import fra andre områder, kan vise seg å være av lokal opprinnelse. Dette eksemplifiseres blant annet ved funnet av en mal til en støpeform for spenner funnet på Kaupang, som vanligvis regnes som en irsk type (Dagfinn Skre, pers. med. 22.11.01, jf. også for eksempel Solberg 2000:248), noe som antyder produksjon av "irske" spenner i Norge. I slike tilfeller kan gjenstandstyper ha andre dateringer enn i det antatte proveniensområdet. Man kan heller ikke utelukke at funnfrekvensen er høyere i områder der gjenstandstypen ble anvendt, enn der den ble produsert, for eksempel dersom produksjonen foregikk utelukkende med tanke på eksport. Dette har blitt antydnet i forhold til de store sølvblikkanhengene (se kapittel 6.7.1.). Som jeg skal komme tilbake til, er det også mulig at det aktuelle materialet ble deponert nettopp fordi det var av fremmed opprinnelse, og at produksjonen i fjerne trakter var en del av deres verdi (jf. Thomas 1996:154, 159, se kapittel 6.6.2. og 6.6.3.). Fordi det ikke er rom for å utdype disse mulighetene i denne sammenheng, tar jeg allikevel utgangspunkt i at høy funnfrekvens reflekterer proveniensområde.

De fleste av edelmetalldepotene som er diskutert i denne oppgaven, har tradisjonelt blitt datert til vikingtid (for eksempel Hårdh 1996, Sjøvold 1974). Det har vært diskutert hva vikingtiden skal defineres som, og hvilket tidsrom den dekker (for eksempel Barrett et al. 2000, Myhre 1993, jf. også Zachrisson 1998:62-63). Jeg tror det er viktig å holde fast ved at periodeinndelinger hovedsakelig er verktøy for vår forståelse av fortiden. Historiske begivenheter og brudd i det arkeologiske materialet bidrar med tidsskiller som deler historie og forhistorie opp i håndterlige avsnitt. Slik har vikingtiden blitt avgrenset, og til tross for noe diskusjon rundt tidfestingen, følger jeg her en etablert avrundet datering til mellom ca. 800 og 1030 e. Kr. (jf. Solberg 2000:212, 218-219). De nordnorske

edelmetalldepotene har altså normalt blitt ansett å være fra før 1030, med unntak av funnene fra Kjøpsvik, Musken og Skar, som dateres til 11-1200-tallet (se nr. 17, Kjøpsvik og nr. 18, Musken, Tysfjord, og nr. 22, Skar, Skjerstad). Også funnet fra Laksefjord har blitt gitt avvikende dateringer og må antagelig regnes som et tidligere depot enn de øvrige nordnorske funnene (se nr. 2. Vestre Eikvik, Lebesby).

Den standardiserte dateringen av depotene til vikingtid følger hovedsakelig av en omtrentlig datering av halsringene. Som beskrevet i kapittel 3.2.2. baserer denne seg på myntførende funn og funnsammensetninger med kuleringspenner. Innholdet i funnene er imidlertid ofte en blanding av både eldre og yngre gjenstandstyper, og en datering av hele funnet kan derfor ikke uten videre baseres på en generell datering av halsringene. Utgangspunktet må nødvendigvis være funnets yngste gjenstandstype. Som beskrevet over må det også tas hensyn til at gjenstandene kan ha sirkulert i noe tid før deponering. I tillegg er ikke dateringen av halsringene til vikingtid uten unntak. Som sagt dateres halsringer i Nord-Finland generelt til mellom 1050 og 1150 (Kivikoski 1964:289, Sarvas 1986:136), og halsringer er funnet i kontekster helt opp til 1300-tallet (Bäcksbäcka 1975:85-86, Stenberger 1958:85). C₁₄-dateringen fra Ningunie mi bekrefter at halsringer ble deponert inn i middelalderen (se nr. 7, Indreidet, Nordreisa). Disse sene dateringene berører dateringen av flere depoter i Nord-Norge.

Forbeholdene over viser nødvendigheten av å ha en kritisk holdning til både datering og proveniensbestemmelsen. Når det gjelder det siste har jeg her, til tross for mulige avvik, antatt at en gjenstandstype i de fleste tilfeller kan knyttes til det området der den forekommer oftest, til "kjerneområdet". Flere av gjenstandstypene i Nord-Norge har kjerneområder lenger øst. Det kan dermed virke logisk at slike gjenstandstyper dateres noe senere i Nord-Norge enn i kjerneområdene. Mulighetene for utveksling og forflytning må imidlertid ikke undervurderes, og formidlingen av gjenstander kan ha skjedd raskt over store geografiske avstander. Det er derfor ikke grunn til å forvente store kronologiske skiller på bakgrunn av dette.

Et annet forhold som kan innvirke på dateringen er de nevnte ulikhetene i funnkontekst i øst og vest (se kapittel 3.3.2. og 3.4.). I øst har disse gjenstandstypene i større grad blitt funnet i graver og bosetningskontekster, noe som kan tyde på en alminnelig bruk av halsringer og anheng som smykker. I Nord-Norge har de derimot inngått i depoter. Dette kan påvirke dateringen, fordi gjenstandene i øst kan ha hatt lenger levetid (brukstid) før de ble deponert. De kan derfor være gjenfunnet i kontekster med

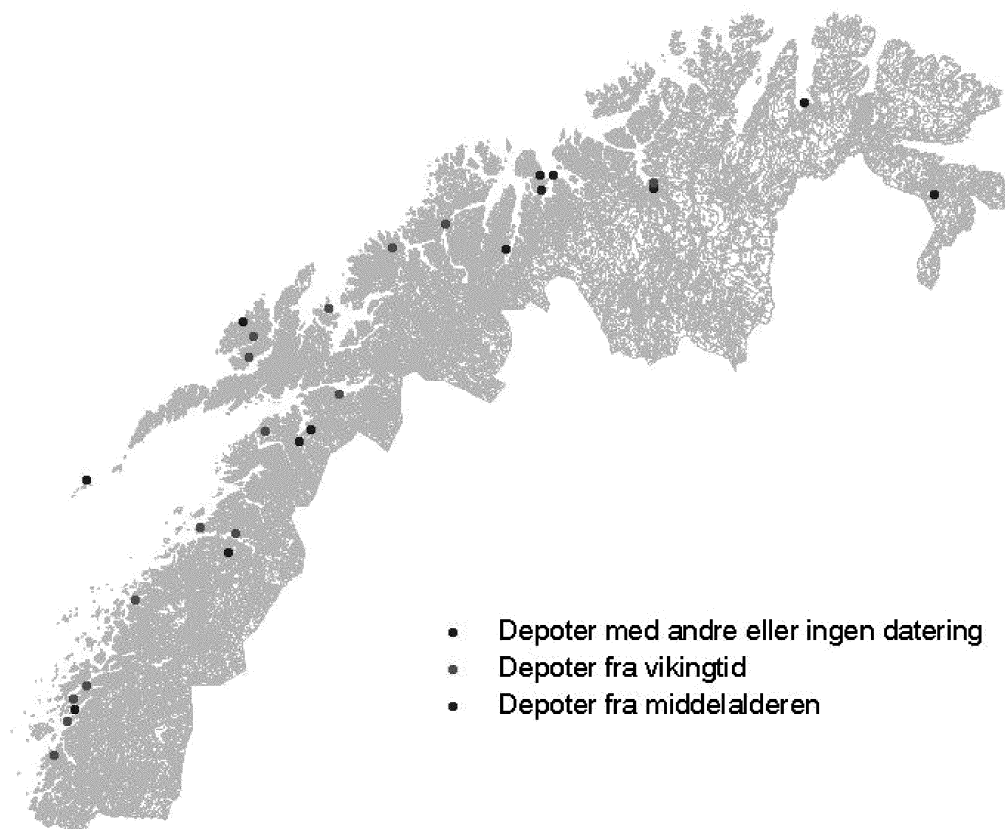
tilsvarende yngre datering. Dersom smykkene fikk en annen identitet i Nord-Norge og ble forbeholdt deponering i en særskilt sammenheng, kan dette ha skjedd raskere enn i øst. Som beskrevet over mener jeg at det er sannsynlig at smykkene har sirkulert en tid før de ble innført til eller deponert i Nord-Norge. Det er dermed lite sannsynlig at de nordnorske gjenstandene må gis en eldre datering enn samme typer lenger øst.

Halsringer av østlig type bør derfor generelt dateres til tidligst 1030, sannsynligvis senere. Funnene fra 1. Neiden, Sør-Varanger, 4. Lille Borras, Alta, 5. Haukøy, Skjervøy, 6. uspesifisert, Skjervøy, 7. Indreidet, Nordreisa, 8. Flatvollen, Lyngen, og 19. Skottestad, Hamarøy inneholder slike østlige halsringer, de førstnevnte med sokkelfeste, den siste med triangulære endestykker med avrundet omriss. Funn nr. 5. Haukøy, Skjervøy, inneholdt også to øreringer av en type som hovedsakelig finnes i kontekster datert til mellom 1050 og 1100. De store sølvblikkanheng som finnes i funnene 7. Indreidet, Nordreisa, 8. Flatvollen, Lyngen, og 10. Botnhamn, Lenvik dateres vanligvis til slutten av 1000-tallet eller begynnelsen av 1100-tallet (Sjøvold 1974:331, Serning 1956:61), mens C₁₄-resultatet fra Ninguniemi antyder en enda senere datering (se kapittel 3.3.). Også skjoldbulespennen fra Flatvollen-funnet har en parallell i et depot fra Aatservainen i Finland, som ut fra mynter må dateres til tidligst 1100-tallet (Bäcksbäcka 1975:80-81). Flere funn inneholder med andre ord gjenstander som i kjerneområdene ikke plasseres innenfor den tradisjonelle avgrensningen av vikingtiden.

Også Thorleif Sjøvold konstaterer at de østlige gjenstandene i de store depotene er fra sen vikingtid, mens flere andre østlige gjenstander fra Nord-Norge antas å være fra middelalder (Sjøvold 1974:360). Det kan argumenteres for at typene i depotene i noen tilfeller kan dateres til første halvdel av tusentallet, men i mine øyne må det fastslås at de fleste østlige gjenstandene er fra andre halvdel av tusentallet og senere. Ut fra den sammenlignende (typologiske) dateringen av gjenstandsmaterialet mener jeg at flere av edelmetalldepotene i Nord-Norge bør dateres til rundt 1100. Uten at dette skal ha noen konsekvenser for hvordan det tradisjonelle skillet mellom vikingtid og middelalder skal settes, bør vi unngå sekkebetegnelsen "vikingtidsfunn" på dette materialet. Periodeinndelingen er i prinsippet teoretisk, en operasjonell kategorisering, men basert på noen reelle holdepunkter. Til tross for kontinuitet i deponeringspraksisen utøves den i en ny historisk situasjon. Selv om denne først aktualiseres på et administrativt og normativt nivå, og gamle tradisjoner og levesett ikke forsvinner over natten, markerer endringene ved overgangen til middelalder store omveltninger for alle sider og sjikt av samfunnet.

Med andre ord, det Sjøvold tilsynelatende kaller ”sen vikingtid” (1974:360), er etter min mening tidlig middelalder, et skille som har betydning på grunn av endrede historiske betingelser. Funnene er ikke ”vikingtidsfunn”. De kan dermed ikke assosieres direkte med det vi vet om denne perioden. Det må tas hensyn til de senere omveltningene og også til de lokale forholdene på funnstedene.

Tabell 4 (se appendiks 1) og figur 4.34 (se neste side) gir grunnlag for å hevde at deponeringsskikken i Nordland, Troms og Finmark varierer både kronologisk og geografisk. Depotene med halsringer, armringer og ringspenner, samt myntfunn og hakkesølv, som er å finne langs kysten, kan settes i sammenheng med depottradisjonen lenger sør og vest i Norge som vanligvis dateres til vikingtid. Konsentrert i Tromsø-området og videre mot nord og øst har vi altså funn med østlige gjenstander, generelt med en senere datering. Med høyde for alle usikkerhetsfaktorene som virker inn på typologisk datering, og med få andre holdepunkter i form av datert funnkontekst eller lignende (jf. også Hårdh 1996:48) ser det ut til å være en reell tidsmessig distanse mellom depoter med ulik gjenstandssammensetning. Spørsmålet er om depoter med halsringer av sørvestlig type også bør gis en senere datering, enten generelt eller bare i Nord-Norge. I mangel av flere daterbare funnkontekster og myntdateringer er det imidlertid vanskelig å utforske en slik hypotese. I den videre diskusjonen av materialet forutsetter jeg derfor at de tradisjonelle dateringene av de vestlige halsringene og depotene er korrekte.

Figur 4.34: Distribusjon av edelmetalldepoter med ulike dateringer i Nord-Norge.

KAPITTEL 5: LANDSKAPSMATERIALET: METODE, TEORI OG SLUTNINGER

5.1. Innledning

Landskap, topografi og funndistribusjon har hatt betydning for tolkningen av edelmetalldepotene. Jeg vil i dette kapitlet ta for meg særtrekkene ved de nordnorske depotenes funnforhold i så måte. Jeg diskuterer først funndistribusjonen i makroperspektiv, med utgangspunkt i utbredelsen av funn i Nord-Norge. Deretter presenterer jeg det metodiske og teoretiske utgangspunktet for studiet av de enkelte funnstedene (mikronivå), før jeg oppsummerer noen resultater og slutninger jeg har trukket på bakgrunn av disse undersøkelsene.

5.2. Regional funndistribusjon

Den regionale funndistribusjonen av edelmetalldepotene i Norden har vært diskutert av flere forfattere (for eksempel Marstrander 1953:37-38, Skovmand 1942:198-199, Sjøvold 1974:332-333, jf. også Zachrisson 1998:19). Distribusjonen har blitt knyttet til "handelsveier" og i Nord-Norge er tilknytningen til ferdselsveier langs kysten og østover i innlandet ganske åpenbar. Samtidig er det flere argumenter mot en direkte sammenheng mellom deponering og handelsvirksomhet. Det gir grunn til å se etter andre forklaringer på denne beliggenheten.

Et annet karakteristisk trekk ved den regionale distribusjonen i Nord-Norge er depotenes beliggenhet i grenseområdene mellom de klart norrøne og klart samiske områdene i yngre jernalder (se for eksempel Olsen 2000a:39, jf. også Schanche 1986, 1989). Det arkeologiske materialet tyder på at kystbefolkningen nord til Sør-Troms orienterte seg mot det sørsandinaviske området allerede fra tidlig metalltid og fremover, sannsynligvis ut fra et ønske om å bli assosiert med og inkludert i et kulturfellesskap. Etableringen og konsolideringen av høvdingdømmer i eldre jernalder anses å ha vært avgjørende for disse kystgruppens "valg" av germansk identitet, fordi et slikt system ikke kunne opprettholdes uten etnisitetsbaserte allianser med tilsvarende samfunn og tilgang på statusvarer (Odner 1983:92-93, 116-117, Hansen og Olsen 2004:52-53, 59-60). Denne typen samfunnssystem krevde også et sterkt sentrum for de enkelte områdene, et høvdingsete, noe man mener å kunne finne spor av flere steder i Nord-Norge. Her finner

man gjerne høye konsentrasjoner av importgjenstander og andre tegn på velstand og høy status (Storli 2001).

Med utgangspunkt i de mange edelmetalldepotene lenger sør i det norrøne Skandinavia er det derfor påfallende at det ikke er finnes konsentrasjoner av, eller spesielt store depoter i de kjente norrøne sentrane i Nord-Norge. På Vestvågøy, der det ellers er en mengde norrøne fornminner (Johansen 1982, Munch 1991, Munch et al. 2003, Sjøvold 1962, 1974), er det ikke funnet et eneste edelmetalldepot fra yngre jernalder eller tidlig middelalder. Faktisk er det ikke gjort edelmetalldepotfunn fra denne perioden noe sted i Lofoten, med unntak av gullringen på øya Røstlandet (nr. 15, Skau, Røst). Derimot er det funnet tre depoter i Vesterålen. Her har det i nyere tid vært en samisk befolkning i visse områder, blant annet i Eidsfjorden, der det ene funnet er gjort (se nr. 13, Grytting, Sortland). Ut fra utbredelsen av norrønt materiale i Vesterålen kan det sannsynliggjøres at Eidsfjorden var et samisk område også i jernalderen. Det er påfallende at funnet er gjort på den nærmeste etablerte gården som grenser inn mot det samiske området (jf. Holdø 2004, også Schanche 1986, 1989). I Steigen er Engeløya sterkt preget av norrøn jernalderbosetning, men det nærmeste edelmetalldepotet er fra Skottestad, Hamarøy, et område der det er registrert relativt få norrøne fornminner (se nr. 19, Skottestad, Hamarøy). På Bjarkøy, et velkjent norrønt sentrum, finner vi bare ett usikkert depotfunn (avbildet hos Sjøvold 1974, Pl. 17 e). På Tjøtta er det heller ikke registrert depotfunn, selv om det er gjort flere funn i områdene rundt (fra Sandnessjøen og Herten noe lenger nord og på øyene Offersøya og Mindlandet sør for Tjøtta). Den samme situasjonen gjelder for senteret på Torget (Brønnøy) (jf. Berglund 1995, fig. 117), der et depot er kjent fra gården Skarsås lenger nord (se nr. 28, Skarsås, Brønnøy). Funnstedene er også relativt perifere i forhold til påviste middelaldersentra som Våga og Alstahaug (jf. Berglund 1995, fig. 141).

I Tromsø-området viser gravminner og bosetningsspor at sørvest-siden av Kvaløya var det foretrukne norrøne bosetningsområdet. Depotfunnene er imidlertid gjort på andre siden av Malangen, i Botnhamn, og for øvrig i Lyngen, Nordreisa og Skjervøy, der det ellers er få spor etter norrøn aktivitet (depotfunnet på Tromsøya må regnes som sekundært). I Botnhamn er det funnet en gullbelagt øks, og det skal ha ligget en stor hustuft på Hamneset inntil på 1920-tallet (Munch 1993, samt pers. med. K. Rauø 27.09.2002). Slike spor knyttes tradisjonelt til norrøn kultur, men som jeg skal komme tilbake til, må det tas i betraktning at dette er et område der den norrøne kulturen møter den samiske (jf. også Simonsen 1982:580ff). Både i Botnhamn og i de ovennevnte områdene er det sannsynlig at

befolkningen hadde sine lokale variasjoner av utbredte tradisjoner. De nordøstlige områdene regnes ofte som samiske, men ligger også i et grenseland der det finnes innslag av kulturelle trekk som tradisjonelt defineres som norrøne. Et godt eksempel er materialet fra øya Spildra i Kvænangen. Her finner man både samiske gammetufter, bjørnegraver og urgraver, og øya ligger innenfor et område som vanligvis vil regnes som samisk. Det har imidlertid også blitt funnet klare spor etter en norrøn bosetning her, i form av en stor gravhaug med bein fra et mannskjelett og typiske gravgaver, så som beltestein. Like ved ble det registrert et 18 meter langt naust (Grydeland 2001:76).

Depotene kan heller ikke knyttes spesielt til områder med spor av samisk aktivitet. Samisk aktivitet i denne perioden har riktignok satt langt mindre iøynefallende spor enn den norrøne bosetningen, men depotene opptrer tilsvarende sjelden i fjordbunner, i innlandet og i de nordlige og østlige områdene man regner som samiske i det aktuelle tidsrommet. I stedet finner vi dem altså hovedsakelig lenger ute langs kysten, i områder der det også finnes spor av norrøn bosetning.

Ved analyser av materialet i disse grenseområdene er det hensiktsmessig å ta høyde for lokale variasjoner i kulturelle uttrykk. Deponeringen av edelmetall var åpenbart en utbredt skikk. Jeg ser det som sannsynlig at den ble fulgt av visse assosiasjoner, ideer eller myter som var felles for hele det nordeuropeiske området der edelmetall ble deponert. Variasjonen i sølvdepotene indikerer samtidig at dette felles tankegodset fikk forskjellige uttrykk i overensstemmelse med lokale kulturelle og rituelle særegenheter. Resultatet er en tilsynelatende enhetlig depotskikk i Nord-Europa¹⁹, som allikevel omfatter et stort spekter av unike variasjoner.

At deponeringsskikken ikke ble tatt opp i Lofoten og andre norrøne kjerneområder i nord, kan antyde at dette var en del av det felles nordeuropeiske kulturuttrykket som befolkningen her ikke følte det nødvendig å bli assosiert med. At skikken i stedet synes å ha blitt adoptert av befolkningsgrupper i grenseområdene, kan tolkes som at disse gruppene hadde mer behov for å assosieres med sørvestlige kontakter gjennom en slik kulturell adaptasjon. Muligens er de østlige gjenstandene i en del av de nordnorske depotene en indikasjon på at disse gruppene samtidig ønsket å opprettholde kontakter mot øst. Som beskrevet over kan slike behov for å kommunisere kulturelt med andre grupper, kanskje også for å tilhøre disse gruppene, være en nødvendighet for å opprettholde et visst samfunnssystem eller visse utvekslingskontakter. Depotenes beliggenhet i Nord-Norge

¹⁹ Jf. også våre dagers oppfatning av depotene som én funngruppe, se kap. 1.1.

gjør med andre ord materialet egnet som utgangspunkt for en diskusjon av forholdet mellom de to største kulturelle gruppene i landsdelen, og forholdet mellom kulturell tilhørighet og materiell kultur. Jeg kommer tilbake til dette spørsmålet i kapittel 6.

Det bør nevnes at sølvdepoter også er relativt sjeldne i et område der den norrøne kulturen sannsynligvis har stått særlig sterkt, nemlig på Island²⁰. På Island er det gjort noen få funn, de fleste er små, og flere av dem inneholder kun mynter (Grieg 1929:267-269). Kristján Eldjárn, som behandler myntfunn fra vikingtiden, finner bare ett depotfunn nevneverdig, nemlig funnet fra Sandmúli. Dette er sammensatt av avklippede ringer og andre smykker, hakkesølv, barrer og stenger (Eldjárn 1948:39). At det er funnet så få depoter på denne øya, er interessant, fordi depotene gjerne regnes som typisk skandinaviske og knyttes til de norrøne vikingene (jf. blant annet Graham-Campbells definisjon, 1992:109, se også kapittel 1.2.). Island har helt utvilsomt vært knyttet til en skandinavisk norrøn vikingtidskultur. Funnmangelen her er også verdt å merke seg siden teorien som knytter sølv til grenser, delvis bygger på en islandsk saga (*Svarfdølasaga*, jf. Zachrisson 1998:199). Denne kilden burde tilsi at en viss mengde sølv ble lagt i jorden her. At det ikke er gjort flere funn, kan ha flere årsaker. Det kan skyldes at få av de opprinnelige depotene har blitt gjenfunnet på grunn av liten aktivitet i de områdene der de er nedlagt, eller dårlige bevaringsforhold. En annen mulighet er at Island ble befolket på et såpass tidlig tidspunkt at tradisjonen med edelmetalldeponering ennå ikke var utbredt i Norge: Det er få funn av edelmetall i Skandinavia fra merovingertid (jf. Solberg 2000:180ff). Island ble oppdaget og bebygget av skandinavene (hovedsakelig nordmenn) i løpet av første halvdel av 800-tallet (Eldjárn 1948:39, Solberg 2000:252). Det er mulig at man tok med seg og opprettholdt de deponeringsskikkene som var vanlige i Norge i perioden før denne koloniseringen, og at disse i liten grad inkluderte edelmetall. En tredje mulighet, i forlengelsen av dette, er at den tidlige og svært bevisste innføringen av kristendommen på Island (vedtaket på Alltinget i år 1000) kan ha hindret at slik deponering knyttet til før-kristen offertradisjon rakk å sette mange spor etter seg. Den fjerde muligheten er at folks norrøne identitet på Island var udiskutabel, imotsetning til i grenseområdene i Nord-Norge. Det var derfor ikke behov for å markere den ytterligere ved å ta opp en viss deponeringsskikk. Funnmangelen på øya kan selvfølgelig også skyldes en kombinasjon av disse forklaringene.

²⁰ Selv om det har blitt argumentert for at utvandringen til Island også omfattet blant annet samer (Pálsson 1997 i Nielssen 2001:4-7), tyskere og slaver (Rafnsson 1974 og Urbanczyk 2002, 2003 i Amundsen et al. 2003:97).

5.3. Utgangspunkt for undersøkelsene på mikronivå

Feltarbeidet i forbindelse med denne oppgaven har hovedsakelig gått ut på å befare funnstedene for de ulike depotene. Målet har vært å få en så nøyaktig stedfesting av funnet som mulig, en vurdering av den topografiske avgrensningen av funnområdet, en beskrivelse av topografien og grunnforholdene på stedet, en kartlegging av andre fornminner og å fremskaffe eventuell annen informasjon som grunneiere og andre lokale kilder kunne bidra med. Feltarbeidet ble utført på grunnlag av informasjon fra kart og skriftlige kilder. Ute i felt var samtaler med informanter og fotodokumentasjon to viktige momenter. Opplysningene om funnsted og -omstendigheter i kapittel 4.2. og appendiks 1 oppsummerer befaringsene. Feltarbeidet ga forskjellige resultater fra sted til sted. I enkelte tilfeller fikk jeg påvist det nøyaktige funnstedet. Der det ikke var mulig å påvise et konkret funnsted, forsøkte jeg å ”sirkle det inn” etter opplysninger fra lokale informanter og litteratur. Der heller ikke dette var mulig, utarbeidet jeg en generell landskapsbeskrivelse og oppsøkte annen informasjon om området. Opplysningene fra befaringsene er supplert med lokalhistorisk og annen litteratur, søk i fornminnebasen og ytterligere informasjon hentet fra kart, informanter og ulike fagpersoner.

Befaringsreisene har først og fremst øket min egen forståelse av landskapet der deponeringene har funnet sted. Som i tilfellet med gjenstandsmaterialet har egne inntrykk gitt en bedre forståelse av andres skriftlige beskrivelser av landskap og funnsteder. Det har også gitt meg et bedre grunnlag for å sammenligne funnstedene. I mange tilfeller har samtaler med lokalkjente oppklart misforståelser eller utvidet mulighetene med hensyn til lokalisering av funnsteder og omstendigheter rundt funnet. I de tilfellene der opplysningene i litteraturen og fra lokale informanter ikke har stemt overens, har jeg gjort en skjønnsmessig vurdering av hvilke opplysninger som burde vektlegges. Her har to viktige kriterier vært den lokale eller den skriftlige kildens tidsmessige nærhet til funnet, og hvorvidt informanten/forfatteren er en førstehåndskilde.

Landskapsundersøkelsene hadde sin teoretiske bakgrunn i en formening om at omgivelsene aktivt påvirker menneskenes handlinger, gjennom både fysiske og kognitive begrensninger og muligheter. Deponeringene av edelmetall har nødvendigvis foregått i nær kontakt med naturen og omgivelsene og har uten tvil vært påvirket av disse. Jeg slutter meg i så måte til en konseptualisering av landskapet som noe mer enn en fysisk ramme, i tråd med nyere post-prosessuelle tilnærminger. I prosessuell arkeologi har landskapet gjerne blitt betraktet som en abstrakt dimensjon, en universell konstant som bare tidvis

hadde betydning for menneskene i form av for eksempel begrenset mobilitet. Landskapet har blitt redusert til en romlig fordeling av ressurser og en logistisk utfordring. I løpet av 1990-tallet har man begynt å diskutere andre mulige tilnærminger til landskapet, der rommet ikke sees som en distansert ramme adskilt fra menneskelige handlinger, men et deltagende medium. Rommet beskrives også som et sosialt produkt som varierer fra gruppe til gruppe og samfunn til samfunn. Romforståelsen er ikke nøytral, men avhengig av alder, kjønn, sosial posisjon og gruppetilhørighet. Den aktuelle romforståelsen vil også forme individets eller gruppens handlinger (Ashmore og Knapp 1999, Bender og Winer 2001, Hedeager 2003:147, Tilley 1994:9-11).

For å kunne vurdere den romlige sammenhengen depotene ble plassert i på nedleggingstidspunktet, er det nødvendig å trekke inn de kildene vi har til aktørenes forståelse av landskapet på det aktuelle tidspunktet. Dette har blitt gjort i flere jernalderstudier de siste årene, med særlig vekt på denne periodens konsentriske kosmologiske verdensbilde. Det har blitt hevdet at den konsentriske inndelingen av verden i sentrum (livstreet Yggdrasil), Åsgard (gudenes hjem), Midgard (menneskenes hjem) og Utgard (jotnenes hjem) ble gjenspeilet i menneskenes holdning til innmark og utmark (for eksempel Hedeager 1999:246, Solli 2002:29-30, Steinsland 1997:24-25, Sørnum 2002:90, 91ff, Wiker 2000). Utmark var derfor assosiert med Utgard, med fare og kaos (Solli 2002:29-30). Allikevel var man i noen tilfeller nødt til å oppsøke utmarka. I norrøne myter fortelles det om hvordan guder av forskjellige årsaker blir tvunget til å dra ut i farlige farvann. Ifølge Gro Steinsland kan disse mytene tolkes som en oppfordring til menneskene om også å sprengre grenser og utføre vågestykker. Liksom gudene var avhengige av å hente energi, kunnskap og kraft i jotnenes rike, ble menneskene tvunget ut i ødemarken i samme ærend (Steinsland 1997:27).

Lotte Hedeager kritiserer på sin side en direkte overføring av verdensbildet fra myter til landskap og mener dette er en forenkling med rot i strukturalismen. Hun avviser allikevel ikke at kulturlandskapet reflekterte en før-kristen kosmografi (Hedeager 2003:159), men mener denne etter all sannsynlighet har vært mer kompleks enn en en-til-en-overføring. Også arkeologisk materiale gir et mer variert bilde, blant annet finnes mange spor etter ulike aktiviteter i utmarka. Jakt, fangst, fiske og sanking i utmark har vært viktig matauk for den enkelte husholdning helt opp til vår tid, og dette gjaldt også i vikingtid/tidlig middelalder (jf. for eksempel Solberg 2000:275). Slike aktiviteter kan falle innunder Steinslands tolkning. En begynnende jernproduksjon i eldre jernalder kan også ha

hatt et drag av utfordring av kaoskreftene. I Sør-Norge ser det imidlertid ut til å ha foregått en overskuddsproduksjon fra jakt, fangst og jernvinne allerede tidlig i eldre romertid (Solberg 2000:109), og den nyeste forskningen tyder på at det også ble drevet jordbruk i utmarka, på Vestlandet så tidlig som fra Kristi fødsel, på Østlandet fra 300-400 e. Kr. (Holm 2005). Mot slutten av vikingtid og begynnelsen av tidlig middelalder økte aktiviteten voldsomt i utmarka både når det gjaldt fangst med dyregraver, jernvinne og ulik steinbruddsvirksomhet (for eksempel Holseng 2004, Johansen 2004, Narmo 1996, 1997, Rundberget 2002, Skjølsvold 1961, Solberg 2000:275-277, Stenvik 2003). Dette undergraver bildet av et dikotomisk forhold mellom innmark og utmark. Kanskje var den intensiverte aktiviteten i sen jernalder/tidlig middelalder et symptom på at kaoskreftene var ”overvunnet”, og at menneskene ikke lenger følte den ærefrykten for utmarka de hadde gjort tidligere. En slik mentalitetsendring sammenfaller med andre omveltninger i samfunnet. Ikke minst er det sannsynlig at man på dette tidspunktet måtte forholde seg til et kristent verdensbilde i mange sammenhenger (jf. for eksempel Solli 2002:232).

Det har også blitt påpekt at de norrøne mytene kunne variere fra landskap til landskap, og det er grunn til å tro at ulike sosiale og kulturelle grupper vektla ulike myter. Flere forfattere har fremmet kritikk av et holistisk syn på ideologi og av forestillingen om en kollektiv forståelse av verdier og ideer (for eksempel Bell 1992, Thompson 1986, jf. Wiker 2000:20-21). Det er mulig at utmarksproduksjonen foregikk innenfor en diskurs av teknologisk kunnskap, men også av kosmologiske, sosiologiske og rituelle variabler som var forbeholdt en mindre gruppe. En slik tilgang kan ha vært et privilegium, men kan også på andre måter ha ført til en særstilling i samfunnet (Hoftun 2001:248, Rønne 2002, jf. også Appadurai 1986:42). For dem som sto for utvinningen av utmarksressursene, kan verden ha sett ganske annerledes ut enn fra et ”innmarksperspektiv”. Det kan heller ikke utelukkes at denne såkalte utmarksnæringen har vært drevet av grupper med en annen identitet enn den norrøne (se Bergstøl 2004).

Med hensyn til depotene og plassering i et landskap må det derfor tas høyde for at ulike lokale og sosialt betingede varianter av verdensbildet kan ha påvirket landskapsforståelsen, og at den lokale topografien og landskapsforståelsen kan ha påvirket verdensbildet. Dette må i sin tur ha vært medbestemmende for plasseringen av depotet. En dypere forståelse av depotenes plassering vil dermed fordre en forståelse av det enkelte stedets topografi og av lokale religiøse skikker og oppfatninger. I de fleste tilfeller har vi dessverre få entydige kilder til de lokale variasjonene. Visse indikasjoner finnes, både i

skriftlige kilder og i det arkeologiske materialet. Utgangspunktet for fortolkningen av landskapets betydning for deponeringene er allikevel i hovedsak en generalisert forståelse av det samtidige verdensbildet.

Det skal her innskytes at også tidligere har omgivelsene spilt en rolle for tolkningen av depoter. Særlig har grunnforholdene blitt vektlagt ved tolkning av depoter. Jens J. A. Worsaae startet en langvarig debatt om dette temaet da han i 1865 tolket de danske myrfunnene fra bronsealderen som offerfunn (Worsaae 1865:57), blant annet basert på grunnforholdene (Worsaae 1866:313-314). Også Sophus Müller støttet en slik offerfunntolkning, tilsynelatende fordi det var en høvelig kategori for å oppnå innsikt i en ellers ”for Archæologen saare vanskelig tilgjengelig Side av oldtidens liv” (Müller 1886:216). Henry Petersen var på sin side opprørt over slike enkle løsninger og mente å kunne argumentere for at alle nedleggelse var gjemte verdier for bruk i dette eller det neste liv (Petersen 1890:211, 252). I argumentasjonen i denne perioden ble ulike elementer trukket inn, men funnstedet var sentralt, og et tilbakevendende tema var hvorvidt funnet ble gjort i våtmark eller fastmark. Teorien har vært at våtmark representerer omstendigheter der depotet med større vanskelighet kunne tas opp igjen. Ergo antas det at deponering i våtmark, som på nedleggingstidpunktet kanskje var en sjø, kilde, elv eller lignende, må regnes som ofringer som ikke skulle tas opp igjen. Depoter i fastmark har gjerne blitt regnet som bortgjemte verdier som skulle finnes igjen. Dette underbygges ytterligere med funn som er gjort ved store steiner eller lignende som kan regnes som avmerking. Denne dikotomien mellom våtmarks- og fastmarksfunn gjør seg fremdeles gjeldende i mange sammenhenger, om enn ikke så kategorisk som at alle funn i myr er offer, og alle funn i fastmark er verdigjemmer. Det synes allikevel å være utbredt enighet om at våtmark representerer noe annet enn tørrmark (for eksempel Grieg 1929:288-289, Hedeager 1990:44-46, Hedeager 1999, Stenberger 1971:418, 423ff, 739)²¹.

Antagelsen om at våtmark har en spesiell betydning i offersammenheng, er ikke bare knyttet til praktiske hensyn, men også til en tilsynelatende intuitiv oppfatning blant dagens arkeologer av vannkilder og vann som mer ”hellige” enn tørre omgivelser. Antagelsen blir sjelden utdypet og begrunnet. Dette blir særlig påfallende når man finner den samme typen depoter under ulike omstendigheter. Sakraliseringen av vann har til en viss grad bakgrunn i erfaringsmessig kjennskap til depotfunn fra ulike perioder og i

²¹ Samt det faktum at våtmarksarkeologi anses som et eget felt, ”wetland archaeology”, som omfatter spesialisering på de metodiske utfordringene ved å drive arkeologi i våtmark, og de særegne kulturelle aspektene knyttet til denne landskapsformen (jf. hjemmesiden til *Journal of Wetland Archaeology*).

etnografiske kilder. Men etter min mening bør disse referansene oppgis, særlig i tilfeller der materialet ikke umiddelbart tilsier en slik dikotomi. Deponering i myr har svært lang tradisjon (jf. Stenberger 1971:278). I Norge er deponering i myr det vanligste i bronsealder, men funnene fordeler seg på vann, fjellsprekker, ur og under eller ved stor stein eller fjellvegg (Johansen 1993:76). Også lenger sør i Europa er bronsedepotene fordelt på fastmark og våtmark (Laux 2000 i Müller-Wille 2002:143-145, Johansen 1993:94-95). Det samme gjelder gulldepoter fra folkevandringstid. Hedeager viser at alle gjenstandstypene i danske gulldepoter i våtmark fra perioden også er å finne i fastmark (Hedeager 1999, figur 3, 2003). I tillegg kan det nevnes at skriftlige kilder opplyser at verdisaker i nyere tid ble senket ned i vann, selv om de var ment å hentes opp igjen (Grieg 1929:310-311). Om de umiddelbare omgivelsene er våte eller tørre, kan med andre ord ikke sies å korrespondere direkte med motivet bak deponeringen (jf. også Johansen 1993:94-95).

I forbindelse med depotene fra vikingtid/tidlig middelalder i Nord-Norge har jeg derfor ikke lagt større vekt på dikotomien våtmark/fastmark enn på de andre aktuelle variablene. Mitt utgangspunkt er at alle edelmetalldepotene i perioden har et felles meningsinnhold, og at alle deponeringene kan regnes som rituelle deponeringer (jf. også Karsten 1994:31, Johansen 1993:95). Funnomstendighetene kan allikevel indikere et lokalt og individuelt meningsinnhold, men i så måte må de topografiske variablene regnes som likestilte i utsagnskraft.

5.4. Vurdering av landskapsmaterialet

I utgangspunktet var mitt håp at befaringene skulle avdekke noen likheter eller danne et mønster i depotenes landskapsmessige kontekst. Til en viss grad kan jeg konkludere med at noen omstendigheter går igjen på de forskjellige stedene. På den annen side er jeg også en deltagende formidler av de landskapene jeg har besøkt, slik at beskrivelsen av dem nødvendigvis blir subjektiv og preget av mitt tolkningsperspektiv. En slik subjektiv undersøkelse gir etter min mening allikevel et bedre grunnlag for en sammenligning enn andrehånds kilder hentet fra litteraturen.

Av de 28 funnstedene som er presentert i kapittel 2.2., kunne 13 i utgangspunktet ikke bestemmes nærmere enn til gårds- eller stedsnavnet. Blant de øvrige var det gjerne en viss usikkerhet med hensyn til det nøyaktige funnstedet. Om noen av disse usikre funnstedene finnes det utfyllende opplysninger om funnomstendighetene (som topografi og

grunnforhold) i litteraturen. Det synes allikevel lite hensiktsmessig å lage en statistikk på grunnlag av formaliserte kriterier. Materialet er så lite at den statistiske signifikansen ville være liten eller beheftet med stor usikkerhet. I tillegg kommer en ytterligere usikkerhetsfaktor i form av den subjektive defineringen av ulike variabler. Variabler som ofte anvendes i depotsammenheng, er for eksempel "ved elv", "i ur", "under stor stein". Disse må nødvendigvis følges av spørsmål som "hvor nær er 'ved elv'?", "hvor mange steiner må til før det kan kalles en 'ur'?", "hvor stor er en 'stor stein'?". I dette tilfellet ville slike vurderinger av funnomstendighetene ofte måtte hvile på andrehåndsinformasjon. Som tabell 5 (se appendiks 1) viser, er heller ikke variablene selvsagte valg. Tabellen gjengir de opplysningene som finnes i litteraturen, samt egne observasjoner. Til hvert funn kan det knyttes flere opplysninger om de umiddelbare omgivelsene. Det er ikke opplagt hvilke som skal regnes som betydningsfulle for en tolkning. Her vil jeg gå ut fra at de mest frekvente elementene bør regnes som betydningsfulle, men med forbehold om en viss arkeologisk standard for hvilke opplysninger som registreres. Den informasjonen som finnes i for eksempel tilvekstkataloger, er tydelig preget av en uutalt standard for hvilke funnomstendigheter som er verdt å registrere. Denne standarden har jeg selv vært preget av når jeg har gjort mine observasjoner. Hvorvidt dette er oppfatninger som gjenspeiler fortidens virkelighet, er en av arkeologiens grunnleggende problemstillinger (jf. også Ashmore and Knapp 1999b:6). Det faller utenfor rammene av oppgaven å gå nærmere inn på denne diskusjonen, men jeg vil nevne dette kildekritiske momentet fordi det også har betydning for min tolkning av depotene.

Av de 28 funnene opplyses seks²² å være funnet under eller innunder en stor stein eller en helle. Fem av disse inkluderer enten én til to halsringer, en ringspenne eller begge deler (unntaket er funnet fra Musken, som har en senere datering og inneholder helt andre gjenstandstyper). Det er imidlertid ikke umulig at også andre av funnene er gjort ved eller under steiner og heller, men at dette ikke har blitt registrert. For øvrig kan funnstedene med registrert helle/stein være svært ulike. Lille Borrás ligger for eksempel på snaufjellet, mens Skagen-funnet er gjort i åkeren i et jordbruksområde.

Fire av depotene²³ kan med sikkerhet sies å være gjort i ur. Dette er alle store funn av flere smykker, med blandet østlig og vestlig proveniens. Nedleggelse i ur forekommer imidlertid hyppig også i Sør-Norge (Grieg 1929:289, 302), og disse funnene kan ha helt

²² 2. Vestre Eikvik, Lebesby, 4. Lille Borrás, Alta, 14. Skagen, Hadsel, 18. Musken, Tysfjord, 19. Skottestad, Hamarøy, 23. Vågenga, Rødøy.

²³ 5. Haukøy, Skjervøy, 7. Indreidet, Nordreisa, 10. Botnhamn, Lenvik, 21. Rønvika, Bodø.

andre typer innhold²⁴. Det er heller ikke utelukket at flere av de nordnorske funnene med uklare funnomstendigheter kan være nedlagt i ur. De fire sikre ur-funnene i Nord-Norge har funnsteder som for øvrig ligger i relativt ulikt terreng. Det mest dramatiske er kanskje Brattskaret, Rønvika, Bodø, der depotfunnet er gjort relativt høyt oppe i en bratt ur i skaret, under noen karakteristiske forrevne steinformasjoner ("steinkjerringa" "Likjbrattind"). Funnet fra Botnhamn er på sin side gjort noen få meter over havet, nederst i en liten ur. Dersom det var en sammenheng mellom deponeringen av større smykkedepoter og nedleggelsen i ur i Nord-Norge, og plasseringen ble styrt av visse forestillinger og retningslinjer, kan selvfølgelig ulike lokale oppfatninger av hva som for eksempel var vilt, bratt og utilgjengelig, ha ført til denne variasjonen.

Åtte av depotene²⁵ kan med sikkerhet sies å være funnet under flatmark, noen i åker, andre i sandbakke eller lignende. Noen av disse er funnet under heller eller steiner, andre ikke. Innholdet varierer fra store halsringer og smykker til mynter og barrer. De fleste kan imidlertid også knyttes til andre umiddelbare topografiske forhold, så som Herten-funnets tilknytning til Herten-elva. I de tilfellene der funnomstendighetene er usikre, er det særlig uklart hva depotene eventuelt bør assosieres med.

Som tabell 5 (se appendiks 1) viser kan åtte av funnstedene knyttes til veifar. De nåværende stier og veier er ofte nyere tids anlegg, men farene og rutene kan være av langt eldre opprinnelse. Veier og stier følger nødvendigvis topografien og er ihvertfall til en viss grad resultat av hensynet til farbarhet og kortest mulig avstander (jf. Jacobsen 2003:22, Armstrong 2004:95). Dette samsvarer med flere av funnstedenes beliggenhet. Som nevnt har flere forfattere påpekt at man kan spore en slik beliggenhet ved vannveier og andre ferdselsveier på regionalt nivå. Det har da gjerne vært fokusert på disse som handelsruter. At en slik forbindelse med ferdselsveier reflekteres på lokalt nivå, bør åpne for mer varierte tolkninger. Disse småveiene er ikke i hovedsak resultat av langdistansehandel, men et uttrykk for lokal ferdsel. Det har også vært argumentert for at både hovedferdselsveier og lokale veifar kan ha hatt en symbolsk betydning, både fordi de reelt og rituelt markerer sikre passasjer gjennom vilt og farlig terreng, forbinder det lokale stedet med andre viktige steder, og dermed er en forutsetning for tilgangen til attråverdige ting og kunnskaper, og fordi de representerer en metafor for avstand i tid (Helms 1988, 1993 i

²⁴ For eksempel Griegs nr. 5, Ve, Sande, Vestfold, nr. 20, Årstad, Egersund, Rogaland, nr. 70, Herabakke, Suldal, Rogaland, nr. 94, Nedre Berg, Stranda, Møre m. fl. (Grieg 1929:203, 218, 243, 251).

²⁵ 2. Vestre Eikvik, Lebesby, 3. Lathari, Alta, 8. Flatvollen, Lyngen, 14. Skagen, Hadsel, 15. Skau, Røst, 16. Bøstrand, Ballangen, 25. Herten, Alstahaug, 27. Mindnes, Alstahaug.

Rudebeck 2002:173). Ikke bare veien, men også de handlingene som er knyttet til veiene, er i mange kulturer omgitt av tabuer og ritualer. Dette kan gjelde handel som foregikk ved viktige veier og veikryss, og selve reisen (Rudebeck 2002:173-174). Deponering ved et veifar kan således ha et mangetydig meningsinnhold, kanskje også knyttet til veiens assosiasjon med reisen som en liminaltilstand (se under).

Som nevnt er enhver arkeologisk analyse preget av noen for-forståelser av hvilke variabler som skal regnes som betydningsfulle. En mye referert tolkning de senere årene har som beskrevet over, vært at edelmetalldepoter ble nedlagt som grensemarkører for å hevde eiendomsrett, og for å beskytte denne eiendommen mot reelle og mytisk inspirerte farer i utmarka utenfor. Ideen om depotene som beskyttende har bakgrunn i etnografiske og historiske kilder som underbygger at sølv og gull ble oppfattet som magisk. Denne forståelsen har også blitt kombinert med det vi vet om verdensbildet, og forestillingen om utmark som noe faretruende (blant annet Hedeager 1999, Wiker 2000, Zachrisson 1998). Da jeg gjennomførte befaringene, hadde jeg allerede en viss kjennskap til disse teoriene. Jeg kan dermed ikke si at jeg var helt uhildet i mine observasjoner. Kanskje har det påvirket meg i retning av å lese grenseområder og overganger inn i flere av funnstedene enn jeg ellers ville gjort. Jeg ble ihvertfall raskt slått av de lokaliserte funnstedenes tilknytning til eider, skar, nes og halvøyer. 10 av funnstedene²⁶ kan etter min mening assosieres med slike landskapstrekk. Der et funnsted kan knyttes til nes eller halvøy, ligger det gjerne der neset eller halvøya møter fastlandet. Grensene er disse tilfellene knyttet til overgangen nes/fastland. Funnstedet på Lille Borrås ligger som nevnt på snauffjellet, noen få meter fra et stup.

Det kan argumenteres for at slike naturformasjoner også representerte kognitive liminalsoner. Det har vært foreslått at samiske urbegravelser kan ha sammenheng med en forståelse av ur som en inngangsport til underverdenen (Schanche 2000:284). I Nord-Norge vil kanskje også de norrøne ha forbundet ur med begravelser, de døde, en overgang, en annen verden²⁷. Deponering i ur kan tolkes som rituale for beskyttelse, enten av de døde eller av de levende mot den andre verdenens trusler. Det er interessant at urdepotene i Nord-Norge er særlig store og innholdsrike, kanskje på grunn av et sterkere forhold til ur som liminalsone eller et landskapstrekk med rituelle konnotasjoner. Lenger sør er ikke

²⁶ 2. Vestre Eikvik, Lebesby, 3. Lathari, Alta, 7. Indreidet, Nordreisa, 8. Flatvollen, Lyngen, 16. Bøstrand, Ballangen, 20. Slettnes, Fauske, 21. Rønvika, Bodø, 22. Skar, Skjerstad, 23. Vågenga, Rødøy, 27. Mindnes, Alstahaug.

²⁷ Jeg forutsetter at urgravskikken var allment kjent i de områdene der den ble praktisert.

nødvendigvis urdepotene spesielt innholdsrike. Jeg har ikke hatt mulighet til å undersøke funnomstendighetene for hvert enkelt av de trønderske edelmetalldepotene, men i den grad de er gjengitt hos Sigurd Grieg, er bare et funn registrert som fra ”en stenrøis”, nemlig en stor ringspenne av sølv fra Toftaker, Oppdal, Sør-Trøndelag (Grieg 1929:253, nr. 102).

Til tross for de forbehold som er tatt over, finner jeg støtte for teorien om tilknytning mellom edelmetalldepoter og topografiske og kognitive grenser i det kildematerialet jeg har tilgjengelig. De erfaringene jeg har gjort ved befarings og vurdering av landskapsmaterialet, synes å bygge oppunder et slikt syn. Lotte Hedeager (2003:158ff) har hevdet at tilknytningen til liminalsoner har sammenheng med grenser som et generelt strukturerende prinsipp. Dette kan knyttes til ofring som et ønske om å opprettholde verden. Det er logisk at denne innsatsen ble rettet mot situasjoner eller steder som fremsto som ubalanserte og truende for verden slik man kjente den. Mer konkret kan deponering i grensesoner også ha hatt noe med hvilke guder man henvendte seg til, og hvor man forventet å møte disse. Som nevnt kan ur ha vært knyttet til grenser mellom denne verden og de dødes verden, slik det har blitt antydnet i sammenheng med samiske urgraver (Schanche 2000:284). I samiske samfunn var også fjell, fjellsprekker, innsjøer, kilder og huler og andre åpninger regnet som passasjer og kontaktpunkter med andre sfærer (Hansen 1999:99). Kanten av myr, møte mellom ferskvann og saltvann, hellige sjøer, fjellformasjoner og halvøyer var kanskje steder der også norrøne regnet med å kunne møte de forskjellige gudene.

En mulig tolkning av tradisjonen som beskrives i *Svarfdølasaga* kan være at landet man hevdet ikke bare ble markert overfor medmennesker, men også markert og domestisert, hevdet fra naturen og gudene, beskyttet fra kaoskreftene (jf. Zachrisson 1998). Britt-Mari Näsström mener offer i offerlunder også hadde et slikt domestiserende aspekt: Trærne hadde lignende funksjon som et alter, og de delene av offerdyret som tilkom guden(e), ble hengt opp her. Ifølge henne korresponderer trærne i offerlunden med verdenstreet Yggdrasil. Offeret var dermed både en gave fra det enkelte mennesket til guden(e), med den hensikt å styrke denne relasjonen, men også et rituale som skulle opprettholde skapelsen og utestenge kaoskreftene (Näsström 1999:167-168)²⁸.

Landskapsmaterialet gir med andre ord informasjon på flere nivåer: I makroperspektiv viser det en tilknytning mellom depotene og grenseområdene mellom

²⁸ Näsström nevner at billedsteiner fra Gotland viser at også offerbord og offersteiner var i bruk, men hun kommer ikke inn på hvordan dette kan settes i sammenheng med teorien om opprettholdelse av skapelsen (Näsström 1999:168).

samiske og norrøne/norske områder i Nord-Norge. Materialet kan ikke knyttes spesielt til norrøne sentra, selv om utbredelsen av depoter i resten av Skandinavia og Nord-Europa burde tilsi at dette var en tradisjon innenfor det norrøne kulturfellesskapet. Samtidig er funnene heller ikke knyttet spesielt til samiske områder i Nord-Norge. Dette forholdet kan forklares på flere måter. En mulighet er at befolkningen i grenseområdene hadde et særlig behov for å markere samhørighet med et norrønt kulturfellesskap gjennom å ta opp denne skikken, samtidig som de opprettholdt forbindelser østover. I neste instans kan tilknytningen til slike grupper i grenseområdene ha gjort det mindre interessant for grupper i de norrøne kjerneområdene å bli assosiert med den samme deponeringstradisjonen. Jeg kommer tilbake til dette i neste kapittel.

På mikronivå gjør det lille antallet funnsteder og det subjektive ved både forståelsen og defineringen av variabler som kan ha hatt betydning for deponeringen, at det er vanskelig å finne et mønster i hvilke topografiske trekk som oftest kan knyttes til edelmetalldepotene. Jeg mener allikevel å kunne støtte teorien om at depotene ofte kan knyttes til reelle og/eller kognitive grenser i landskapet, og at dette har sammenheng med at edelmetallet var offer til guder og makter i et forsøk på å opprettholde verdensordenen og unngå kaos.

KAPITTEL 6: TING, GUDER OG MENNESKER: LIVSLØP OG IDENTITETER

6.1. Innledning

I de foregående kapitlene har jeg presentert materialet og argumentert for at edelmetalldepotene i Nord-Norge i vikingtid og tidlig middelalder er en kronologisk og geografisk variert funngruppe. Jeg mener at deponeringene likefullt bør forstås som rituelle handlinger på bakgrunn av en felles kosmologisk eller mytisk forståelseshorison. Jeg vil i det følgende redegjøre for hvordan halsringer i svært lang tid har vært knyttet til ritualer og betydninger utover det økonomiske. En slik forståelse behøver ikke nødvendigvis å stå imotsetning til at gjenstandstypene før deponeringen også har hatt funksjon som betalings- eller bytemiddel eller som bruksgjenstander og smykker. Tvert imot kan gjenstander i likhet med mennesker ha både komplekse identiteter og varierte livsløp innenfor de sosiale rammene den spesifikke historiske situasjonen gir. I dette kapitlet vil jeg begrunne disse synspunktene ytterligere. I siste del av kapitlet kommer jeg også inn på menneskenes kulturelle identitet i Nord-Norge i den aktuelle perioden, og på hvorvidt edelmetalldepotene kan være med på å belyse denne. Dette gjøres i tråd med den senere tids revurdering av dualisme som et sentralt element i kulturstudier. Med basis i teoriene som følger denne revurderingen, vil jeg undersøke muligheten for at det fantes mer komplekse kulturelle identiteter i Nord-Norge i vikingtid og tidlig middelalder enn det den tradisjonelle dikotomien samer/nordmenn åpner for.

6.2. Halsringdepotenes virkningshistorie – offerpraksis over tid

Tradisjonen med deponering av halsringer går mye lenger tilbake i tid i Skandinavia enn til de karakteristiske halsringene i vikingtidsdepotene. Sammenlignbart materiale ble deponert i Skandinavia så tidlig som i eldre bronsealder. Ifølge Mårten Stenberger deponeres det i Sverige både våpen og smykker mellom 1300 og 1000 f. Kr. Smykketyperne inkluderer halskrager, arm- og fingerringe, samt belteplater. Mellom 1000 og 800 f. Kr. er deponering av slike kvinnesmykker vanlig i hele det nordiske området, selv om det også finnes blandede depotfunn av manns- og kvinnerelaterte gjenstander, så vel som depoter av mannsgjenstander²⁹. Mange av deponeringene gjelder en enkelt gjenstand (Stenberger 1971:171, 199, 225). I Norge er det registrert til sammen 59

²⁹ Denne tradisjonelle kjønnsbestemmelsen tas for gitt av Stenberger, men kan selvfølgelig debatteres (jf. for eksempel Stig-Sørensen 1992).

metalldepoter i periode I og II av bronsealderen. Innholdet domineres imidlertid av arbeidsredskaper og våpen (Johansen 1993:45, figur 8).

Mens det fra tidligere i bronsealderen finnes flest funn fra de vestlige områdene (Danmark), flytter tyngdepunktet for funnfrekvensen seg østover til Øst-Sverige og særlig Gotland mot slutten av bronsealderen (Stenberger 1971:279). Det ser imidlertid ut til at dette kan skyldes at depotskikken endrer seg i de vestlige områdene: Fra å ha et variert innhold består de fleste offerfunnene på slutten av bronsealderen av *én eller flere halsringer* (ibid.:280, min utheving). Også i Norge preges metalldepotene av en overvekt av halsringer i periode V og VI (Johansen 1993:45, 130), men da oftest i kombinasjon med andre smykker eller gjenstander (ibid.:54).

Halsringdepotene har blitt sett i sammenheng med innføringen av en ny gudinne (Stenberger 1971:280), ofte kalt "gudinnen med halsringen". Assosiasjonen skyldes funn av små figurer som framstiller en naken kvinneskikkelse med hendene på brystet (Arne 1909, fig. 1-7, Johansen 1993, figur 63, Montelius 1922, 1476-1481). Figurene er for øvrig kjennetegnet ved en enkel, dobbel eller flerdobbel halsring (Stenberger 1971:300, Arne 1909:177-178). Slike statuetter er funnet blant annet i Sør-Sverige, Danmark og Nordøst-Tyskland, men lignende typer er også funnet i andre områder (Arne 1909:176ff). Ture Arne sammenligner figurene med babylonske avbildninger av gudinnen Istar, som også ble gjengitt naken med hendene presset mot brystet (brystene), ifølge Arne "liksom för att låta lifskällorna flöda", i og med at Istar var livets og fruktbarhetens gudinne (samt dødens og underverdenens). Den tilsvarende gudinnen Astarte-Afrodite ble også avbildet på denne måten (Arne 1909:178). Den karakteristiske armstillingen kan imidlertid gjenfinnes på fremstillinger av kvinnekroppen eller en kvinnelig guddom, helt tilbake til de paleolittiske venusfigurene (Johansen 1993:130-131, figur 65), og i et vidstrakt geografisk område (jf. for eksempel neolittiske leirfigurer på Balkan, se Chapman 2000, figur 3.7.). Arne setter bronsefigurene i sammenheng med den nordeuropeiske gudinnen for fruktbarhet, død og underverdenen, Nerthus, som er beskrevet av romeren Tacitus i hans verk "Germania" fra 98 e. Kr.³⁰ (Arne 1909:179, Solli 2002:115ff, Sundquist 1996:72).

Bronsefigurene har blitt funnet en og en, aldri i kombinasjon med andre gjenstander. De kan dermed ikke dateres ut fra funnkombinasjoner, men Arne antar at de stammer fra ca. 700 f. Kr. på bakgrunn av en sammenligning mellom halsringene på

³⁰ John Chapman mener for øvrig at de neolittiske figurerne fra Balkan har hermafroditiske trekk (Chapman 2000:76). Brit Solli argumenterer for at Nerthus (senere Njord) også kan assosieres med grenseoverskridelser med hensyn til kjønn (Solli 2002:115ff).

stauettene og halsringfunn fra denne perioden (Arne 1909:178). Den sørsandinaviske skikken med halsringoffer antas altså å være samtidig med deponeringen av statuettene. Det er gjort over 70 funn av depoter som kun består av halsringer, med mer enn 200 ringer (Stenberger 1971:300-302). I Nord-Norge er det funnet to depoter med bronsehalssmykker. Det ene funnet, bestående av to halskrager fra periode V (Ts. 160 a-b), er gjort i en fjellsprekke på gården Tennevik, på Skånland ved Harstad (Johansen 1993:166, kat. nr. 188). Dette er det nordligste depotfunnet fra bronsealder i Norge (Johansen 1993, figur 42). Det andre funnet er gjort under en liten heller kalt Prekestolen i Altevågen ved Trondenes i Harstad. Det består av et halssmykke som ligner halskragene fra Tennevik. Funnet ble gjort tilfeldig i 2001, under et tynt jordlag. Ved etterundersøkelsen ble det også funnet en holkøks og organisk materiale som foreløpig ikke er datert (pers. med. O. Furset 11.03.2005).

Deponeringsfrekvensen når, så vidt man kan se av funnene, et maksimum i periode V (Johansen 1993:44, figur 8). Stenberger påpeker at bronsealderens kvinner også tidligere hadde båret strekte eller vridde halsringer, og at fruktbarhetsgudinnen med halsringen ikke sikkert kan dateres til yngre bronsealder. En slik kult kan ha vært enda eldre (Stenberger 1971:300-302). Skikken med ringoffer spredte seg vestfra til Øst-Sverige og Gotland, men man har innenfor samme periode også ofringer av andre typer gjenstander, som for eksempel våpen (ibid.:280).

Deponering av halsringer av bronse fortsatte inn i den eldste jernalderen (Stenberger 1971:280, Johansen 1993:130). I Norge er depotfunnene få og uanselige i førromersk jernalder, men på Hammerstad i Stange, Hedmark, er det funnet en halsring av bronse fra denne perioden (Solberg 2000:43). I Sverige er halsringer en del av gravgodset på gravfelt i siste halvdel av denne perioden (Stenberger 1971:337, fig.149). Fra eldre romersk jernalder nevner Stenberger et depotfunn (Havor-depotet) med blant annet en enorm halsring av gull (24 cm i diameter) (ibid.:414ff). Fra yngre romersk jernalder opptrer igjen en rekke funn som er sammenlignbare med de senere depotene fra vikingtid og tidlig middelalder. Funnene består av gullgjenstander; ulikt utformede halsringer, armringer og kunstferdige fingerringe (ibid.:417). Også i Norge øker mengden av gullringer (finger-, arm- og halsringer) i yngre romertid (Solberg 2000:85).

Den følgende perioden, folkevandringstid, har allerede blitt nevnt i det innledende kapittel 1.1. og i forbindelse med Laksefjordfunnet (se nr. 2, Vestre Eikvik, Lebesby). Perioden kjennetegnes av de mange gulldepotene. Mange av funnene består av

ubearbeidede støpeblokker eller spirallagte ringer (betalingsringer), men det finnes også rikelig med eksempler på forseggjorte gullgjenstander. Disse er av mange ulike utforminger, deriblant hals- og armringer (Stenberger 1971:466). Blant de mest forseggjorte smykkene er noen særegne gullhalskrager (ibid.:473ff). I Norge inneholder funnene oftest betalingsgull, i tillegg til halsringer, armringer, brakteater, sverdskjedebeslag og stenger. Mens halsringer og armringer er relativt sjeldne, forekommer gjerne en helt spesiell, ny gjenstandstype som oppsto i Norden, nemlig gullbrakteatene (Solberg 2000:135, 142-143, Wiker 2000). I likhet med det som ble beskrevet i forrige kapittel, kan også funnene av gullbrakteater knyttes til kognitive og topografiske grenser (Wiker 2000). Nedleggelsen av brakteater opphører ved overgangen til merovingertid (ibid.), som er en generelt funnfattig periode i Skandinavia (jf. Solberg 2000:180ff). Stenberger nevner ingen svenske depotfunn fra merovingertid (Stenberger 1971). Heller ikke i Norge er det gjort funn fra denne perioden som defineres som depoter (jf. Solberg 2000:180ff). Gry Wiker ser opphøret av produksjon og deponering av brakteater som et brudd i den religiøse praksisen, med bakgrunn i ideologiske endringer (Wiker 2000:140-141). Flere ting tyder på endringer ved overgangen til yngre jernalder, blant annet et kontinuitetsbrudd i utformingen av kvinnesmykker, med innføring av helt nye former. Korsformede spenner og relieffspenner byttes ut med runde, koniske bronsespenner og senere ovale spenner (Solberg 2000, figur 57).

Det er også tegn på at tro og kult ble mer mannsdominert. Det ser ut til at Odinkulten ble mer og mer utbredt i løpet av folkevandringstid, og at denne kulten representerte et radikalt brudd med en tidligere fruktbarhetskult (jf. Solli 2002:134). I de skriftlige kildene som omhandler norrøn tro, er de mannlige gudene mest synlige (ibid.:38). Det er allikevel ingen tvil om at man trodde på både mannlige og kvinnelige guder (Steinsland 1992:144). Kildene er først nedskrevet i kristen tid, da gudsbildet var entydig maskulint. Dette kan ha ført til en nedtoning av de norrøne kvinnelige guders og makters betydning. Arkeologisk materiale, blant annet Osebergfunnet, gir et annet inntrykk. I de skriftlige kildene er gudinnen Frøya et viktig unntak. Hun har en fremtredende rolle, blant annet som fruktbarhetsgudinne, men hun var også gudinne for gull og smykker (Solli 2002:38-39). Selv eide hun et skinnende halsbånd som het Brisingamen (*Gylvagingning* 1973:54). Frøya var opprinnelig en av vanegudene og ble sendt som gissel til Åsgard sammen med sin far Njord og sin bror Frøy da vanene og æsene sluttet fred med hverandre etter lang tids strid. Hun lærte æsene å seide (*Ynglinge-saga* 1999:14-15). Flere forskere har satt seid i

sammenheng med en eldre før-indoeuropeisk fruktbarhetskult der kvinnene var de sentrale utøverne (Solli 2002:134). Gro Steinsland og Kari Vogt mener at seid opprinnelig var knyttet til en mer kvinnepreget vanekult (Steinsland og Vogt 1984:158). Brit Solli finner det vanskelig å kombinere forestillingen om Odin-kulten som et brudd med gamle kvinnelige fruktbarhetsriter, med en tolkning av Odin som den mektigste seidmannen (Solli 2002:134). Odins seid kan imidlertid ses som en videreføring av et sentralt og viktig element i fruktbarhetskulten som ikke døde bort, men fikk ny og (mer) maskulin innpakning. Frøya kan i så fall representere det kvinnelige opphavet til dette elementet, den tidligere tilknytningen mellom seid, fruktbarhet og kvinner. Det kan være verdt å merke seg at Frøya ikke bare var gudinne for fruktbarhet, kjærlighet, sensualitet og vellyst, men også for krig. Dette trekket deler hun med de fororientalske gudinnene (Steinsland 1992:150), blant andre Astarte/Istar, som igjen har blitt knyttet til halsringer via bronsestatuettene og andre framstillinger.

Når halsringer igjen opptrer i Skandinavia i yngre jernalder, er det i form av de karakteristiske flettede og tvunnede halsringene i edelmetalldepotene fra 800-tallet og fremover. Man kan med andre ord ikke snakke om en direkte kultkontinuitet, siden det synes å være et markert opphold i deponeringene på et par hundre år mellom ca. 600 og ca. 800 e. Kr. Samtidig er det ingen tvil om at halsringer og armringer i stor grad har vært knyttet til ritualer og intensjonell deponering helt fra eldre bronsealder. Jeg mener kontinuiteten over så lang tid underbygger en tolkning av depotene i vikingtid og tidlig middelalder som del av en offertradisjon. ”Gudinnen med halsringen” kan være et opprinnelig utgangspunkt for denne tradisjonen. Likhetstrekkene mellom Frøya og tidligere fruktbarhetsgudinner omfatter også en tilknytning til halsringer eller halssmykker (jf. Frøyas *Brisingame*). En slik kompleks og mer eller mindre underforstått sammenheng mellom halsringer, kvinnelige gudeskikkelser og fruktbarhet kan ha bestått inn i vikingtid, selv om de skriftlige kildene antyder at mannlige guder dominerte kulten.

I yngre jernalder kan imidlertid også halsringene knyttes til menn og mannlige guddommer. I beskrivelsen av Tore Hunds reise til Bjarmeland (Kvitesjøen) raner han og følger hans en helligdom for guden Jomale (karelsk for himmel, eller himmelgud). De tar blant annet med seg en diger halsring som var lagt rundt halsen på gudestatuen (*Snorres Kongesagaer* 1999:347). Gyldne halsringer forekommer for øvrig på avbildninger av både Odin og Frøy. Odin forbindes særlig med gullringen Draupne. Draupne var smidd av dvergene, og fra ringen dryppet det åtte like store gullringer hver niende natt. Den ble brent

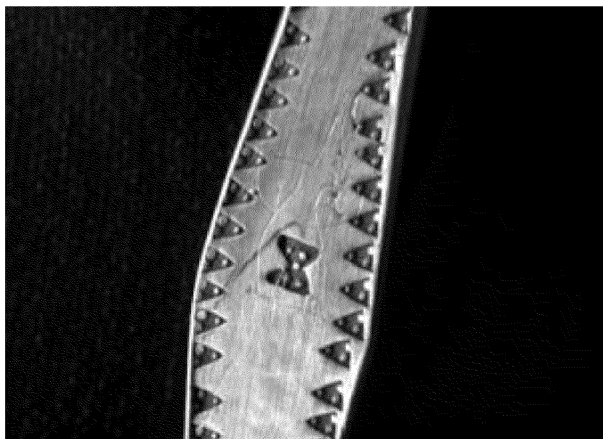
på likbålet til Balder, men senere hentet tilbake til Odin fra dødsriket av hans sønn Hermod (*Skaldskaparmål* 1973:81-82). Draupne var nært forbundet med æsenes fruktbare/skapende krefter (sv.: *alstrande*, Zachrisson 2003:94). Ringen spiller også en sentral rolle i *Skirnesmål*, der Frøy sender Skirne til Jotunheimen for å fri til jotunkvinnen Gerd for ham. Med seg har Skirne Odins gullring Draupne, elleve gullepler fra gudinnen Idun og herskerstaven (sverdet) (*Skirnesmål* 1993:88-89). Gro Steinsland mener at dette diktet er basert på en herskermytologi der ”det hellige bryllup” mellom guden og jotunkvinnen var det legitimerende utgangspunktet for herskerslekten. Draupne anses som et utvetydig herskersymbol. Når dette symbolet foretar en reise inn i dødsriket, som i forbindelse med Balders død, eller i *Skirnesmål*, setter Steinsland det i sammenheng med den liminalfasen som fulgte av en herskers død, før en ny hersker var initiert (Balder betyr ”herre”). Det var en usikker situasjon, og usikkerheten gjenspeiles i de farene herskersymbolene utsettes for. Samtidig kan farene representere prøvelsene en ny hersker måtte gjennom i liminalfasen før han kunne bli initiert (Steinsland 1997:77ff, 2002). Her har vi altså nok en sammenheng mellom halsringer og liminalsoner (se kapittel 5.4.).

I tillegg til de før omtalte kvinnestatuettene er det også funnet mannfigurer, både i bronsealder og i jernalder opp til vikingtid. Disse har dog vanligvis ikke halsring (Arne 1909:180ff). Et unntak er en figur som ble funnet i kanten av en myr i Kymbo, Västergötland, Sverige, på 1920-tallet (Zachrisson 2003). Statuetten er liten, bare 3,4 cm høy, og må antagelig regnes som en amulett. Den er bestått av sterkt sølvholdig bronse, med en overdimensjonert halsring av gull (ibid.:89). Som løsfunn er den vanskelig å datere, men likheten mellom halsringen på figuren og halsringer som dateres til folkevandringstid, gjør at den antas å være fra denne perioden (ibid.:92). Figurens kroppsholdning, med armene slapt langs siden og nedadvendte tåspisser, gjør at Torun Zachrisson tolker den som en avbildning av en hengt mann, nærmere bestemt av Odins hengeoffer til seg selv (ibid.:92-94). Odin hang seg i et tre (Yggdrasil) og ble hengende i ni netter for å oppnå kjennskap til runer og trolldomssanger (jf. *Hávamål* 1985:138-141). Ofring av mennesker ved henging i nordområdene er beskrevet blant annet av den greske historikeren Prokopios allerede på midten av 500-tallet, altså i folkevandringstid (Solli 2002:25, 158). Odins hengeoffer kan tolkes som hans innstiftelse av menneskeofferet (Zachrisson 2003:94). Ofringene kan imidlertid også være et sjamanistisk innvielsesrituale, med utgangspunkt i historien om Odin (Solli 2002:158-159). Det er i så fall snakk om en ”skinnofring”, som ikke hadde som mål å ta livet av kandidatene, men å initiere dem

gjennom denne farefylte, grenseoverskridende handlingen (jf. *ibid.*:159). I Lunda, Strängnäs, Södermanland, er det funnet en lignende figur med nedadvendte tåpissler, samt to andre mannsfigurer. Alle disse har markert en erigert penis og kalles derfor ”fallosfiguriner” (Andersson et al. 2003).

En annen situasjon der halsringer kan knyttes til menn og til hending, er historien som gjengis i *Ynglingesaga* om Agnes endelikt: Agne gifter seg med Skjálv etter å ha drept hennes far, en same eller finnkonge. Under bryllupet blir Agne temmelig full, og Skjálv ber ham passe på ringen han har rundt halsen. Han knytter den godt fast, og da han har sovnet i teltet sitt, binder Skjálv og hennes menn et snøre i ringen og henger Agne i et tre (*Snorres Kongesagaer* 1999:26). Historien kan ha mange konnotasjoner med tanke på assosiasjonene mellom halsringer og Odin, og Odins hengeoffer. Brit-Mari Näsström ser Frøya som de hengtes gudinne og har tolket hengingen av Agne som et offer til henne, fordi Skjálv (eller Skjolv) er et annet navn på gudinnen. Det har også sammenheng med at Agne var et medlem av Ynglingeslekten, som ble ført tilbake til Frøy, og her tilsynelatende også til Frøya. Agne omtales andre steder med tilnavnet *skjalfarbonde* (Näsström 2001:43, 53-54), altså Skjálvs mann.

Selv om historien i utgangspunktet knytter halsringen til en mann, ser vi altså en underliggende assosiasjon mellom en kvinnelig guddom (Frøya), ofring og halsringer. En detalj i det nordnorske halsringmaterialet kan også underbygge en assosiasjon mellom

Figur 6.1: Endestykket fra Botnhamn. Graffittien tolkes som en kvinnefigur. Foto: Marte Spangen

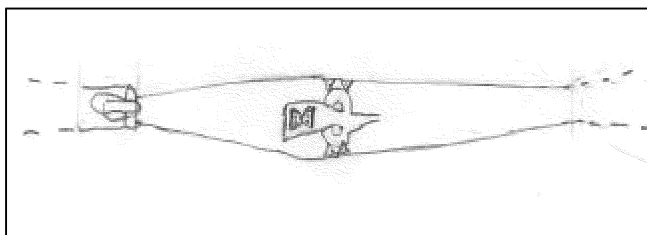
halsringer, kvinner, en kvinnelig guddom og fruktbarhet i vikingtid og tidlig middelalder: Den ene Botnhamnhalsringen (Ts. 1649) har en figur risset inn på det ene endestykket. Denne figuren kan minne om en kvinnefigur uten løde, med samme armstilling som bronsefigurene med halsringer (se illustrasjon figur 6.1 og 6.2). Slike innrissede figurer er ikke uvanlige på

blant annet permiske ringer og kalles graffiti (Hårdh 2000).

At graffiti-figuren på Botnhamningen tilsynelatende er påkledd, imotsetning til de nakne bronsefigurene, kan være nok en indikasjon på tilpasning til kulturelle endringer ved overgangen til yngre jernalder. Gry Wiker påpeker en lignende endring av uttrykket på

gullbrakteatene og de tidlige, utklipte gullgubbene, der figurene er nakne, imotsetning til avbildningene på de firkantede gullgubbene i yngre jernalder, som viser klesdrakter i detalj. Wiker knytter dette til representasjon av status og en menneskeligjøring av gudene (Wiker 2000:79). Det kan muligens også knyttes til kristen påvirkning i perioden, blant annet på holdningene til kropp og nakenhet (jf. også Steinsland 1989:208, 1992:151, 1997:158-160, Solli 2002:232). Graffitifiguren på Botnhamningen kan sammenlignes med

en bronsefigur fra Öja sogn, Gotland (Statens Historiska Museum 3053), som også avbilder en kvinne i kjole med armene i samme karakteristiske positur. Den er funnet i en noe usikker kontekst, men ble innlevert sammen med gjenstander fra et gravfunn som kan dateres til 600-

Figur 6.2: Skisse av graffitien på halsringen fra Botnhamn. Stempeldekoren i form av trekant fortsetter langs ytterkantene av endeplaten. Ill. Marte Spangen

tallet. Arne sammenligner frisyre og drakt med en kvinnefigur av sølv fra Öland. Den sistnevnte figuren dateres til vikingtid (Arne 1909:185, fig. 17 og 18), noe som kan tilsi at også figuren fra Öja stammer fra denne perioden. Andre tegn på at halsringer kan knyttes til kvinner, er at de var en del av kvinnedrakten i Øst-Baltikum (Hårdh 1996:41). Den samtidige arabiske forfatteren Ibn Fadlan beskriver også hvordan mennene av Rus-folket, altså den norrøne befolkningen, fikk laget en halsring til sine hustruer for hver ti tusen dirham de eide (jf. Jansson 1983 i Hårdh 1996:58).

I Skandinavia er opplysningene i de skriftlige kildene avgjørende, siden halsringer som sagt ikke er funnet i graver her, og det dermed ikke finnes gode arkeologiske holdepunkter for om de ble brukt av kvinner eller menn i dette området. Andre ringsmykker i arkeologiske sammenhenger har gjerne blitt knyttet til kvinner (Petersen 1928:154, 160, Solberg 2000:231), men dette kan til dels skyldes en anakronistisk oppfatning av maskulin og feminin estetikk. Jan Petersen tar for gitt at smykkefunn i hovedsak kan knyttes til kvinner (Petersen 1928:215), selv om hans egen oversikt viser at ringsmykker opptrer i gravfunn på tvers av kjønns skillet (ibid.). Fortellinger som den om Agne (*Snorres Kongesagaer* 1999:26) kan tyde på at det ikke var uvanlig at menn brukte halsringer.

Mens bronsealdersmykkene gjerne knyttes til kvinner og kvinnelige guddommer, kan det altså se ut til at ringsmykker i jernalderen også ble brukt av menn, som symboler

på makt, rikdom og lykke³¹. Halsringer ble knyttet til de mannlige gudene Odin og Frøy, og med tanke på at offermaterien gjerne står i samsvar med mottakergudens kjennetegn og identitet (ibid.:126-127), er det sannsynlig at ofring av halsringer kan ha vært knyttet til disse mannlige gudene. Offer til Frøy og Odin består i kildene av ulike ting (blant annet mennesker, dyr og øl), men begge mottar også ”fé mikit” (Näsström 1999:164). ”Fé” er et av de vanligste allmenne ordene for formue, eiendom, rikdom, penger, gull eller gave (Zachrisson 1998:33). Det kan dermed hense på ulike former for rikdom, men det er sannsynlig at også edelmetallgjenstander inngikk i det ”fé mikit” som ble ofret.

Depotenes maskuline tilknytning i vikingtid og tidlig middelalder kan til en viss grad underbygges av de vestlige ringspennene (ofte kuleringspennene) som ofte opptrer i depotene. Slike ringspennene regnes i norrøn sammenheng som mannlige smykker (Graham-Campbell 1995:231). I østlig og samisk tradisjon er imidlertid ringspennene assosiert med kvinner (Schanche 2000:219), og ringspennene opptrer også i nordfinske depotfunn. I Nord-Norge finner vi østlige ringspennene i to depotfunn (se nr. 5, Haukøy, Nordreisa, og nr. 19, Skottestad, Hamarøy). Det kan tolkes dithen at det eksisterte en kulturbetinget regional variasjon i meningsinnholdet av ritualene (deponering av edelmetall), selv om gjenstandsmaterialet og formen gir inntrykk av en felles tradisjon.

6.3. Edelmetalldepotene og økonomisk antropologi

Mye tyder på at den rituelle deponeringen av metall i vikingtid og tidlig middelalder hadde svært lange tradisjoner, ikke minst når det gjaldt halsringer. Deponeringene hadde tydeligvis sammenheng med en kosmologi der grenser og transcendens var et sentralt konsept (jf. også Thomas 1996:166 og kap. 7). Jeg mener det er sannsynlig at de var knyttet til myter om guder eller lignende religiøse forestillinger, og at depotene kan regnes som en type offer. Men denne forståelsen står ikke imotsetning til at halsringer, andre ringsmykker, gjenstander, hakkesølv, og ikke minst mynter, også inngikk i andre sammenhenger før de ble deponert. Jeg har før i oppgaven kritisert ensidige økonomiske tolkninger av edelmetallet i depotene og deponeringene. Kritikken er implisitt

³¹ Dette gjelder også i eldre jernalder. Ringsmykkene i romertid regnes som hersker- og rangsymboler. Skriftlige kilder opplyser at goternes prester bar hals- og armringer ved sin embetsutførelse. På kontinentet er halsringer av gull bare funnet i de aller rikeste gravene. Armringer av gull synes å være knyttet til personer noe lenger ned på rangstigen (Schlüter 1970 i Solberg 2000:93). Skriftlige kilder opplyser også at frankerne bar armringer som herskersymbol (Schramm 1955 i Solberg 2000:93).

mest rettet mot en anakronistisk markedsøkonomisk forståelse av årsakene til at edelmetall ble akkumulert og ”gjemt”. Selv om jeg mener å kunne tilbakevise en slik tolkning, utelukker ikke det at materialet også representerte økonomiske verdier. Eksempler og innsikt fra økonomisk antropologi kan gi en bedre forståelse av hvordan disse to synene kan kombineres.

Innen antropologi har det alltid vært fokusert på at økonomi er en integrert del av den samfunnsmessige helheten, og at økonomiske systemer og handlinger bare kan forstås i sammenheng med andre aspekter ved kultur og samfunn (Eriksen 1993:201). Ross Samson påpekte på begynnelsen av 1990-tallet hvordan teorier fra økonomisk antropologi var blitt tatt i bruk av arkeologer innen forhistorisk arkeologi, men i liten grad av arkeologer som har jobbet med de historiske periodene, inkludert vikingtid (Samson 1991:87). Situasjonen har nok endret seg noe i løpet av de siste ti-femten årene, slik at også studier av vikingtidens samfunn har blitt mer påvirket av slike økonomisk-antropologiske teorier. Til en viss grad har de også påvirket tolkninger av edelmetalldepotene (for eksempel hos Burström 1993, Gaimster 1991, Hårdh 1996:165, Samson 1991, Thurborg 1988, 1989, Vestergaard 1991). Samtidig viser det relativt ensidige, økonomiske fokuset i tre større arbeider fra 1990-tallet (Graham-Campbell 1995, Hårdh 1996, Wiechmann 1996, jf. Staecker 1997) at forståelsen av en innfløkt sammenheng mellom alle typer utveksling og andre kulturelle og samfunnsmessige fenomener i mange tilfeller ikke har påvirket kjernen i tolkningene. Poenget er ikke at man skal se helt bort fra de aspektene vi gjerne vurderer som økonomiske, men at man må ta innover seg at disse aspektene ikke kan behandles separat. I det følgende skal jeg ta opp noen av teoriene som kan gi et alternativt perspektiv på disse gjenstandenes økonomiske betydning og identitet for øvrig.

6.4. Økonomiske sfærer

Det er allment anerkjent at mennesker foretar stadige klassifiseringer av sine omgivelser fordi verden ellers ville fremstå som kaos, da den objektivt sett er fullstendig heterogen (Kopytoff 2000:380). Ifølge Kopytoff kan kultur (kulturelle strukturer) ses som et resultat av *kollektive* klassifiseringer (ibid.:381), altså de felles oppfatningene som gjør at vi kan kommunisere med hverandre (jf. Eriksen 1994:23). Fenomenet økonomiske sfærer, eller utvekslings-/byttesfærer, er et resultat av en kulturelt betinget klassifisering innad i et samfunn av ting som anses å ha lik eller sammenlignbar verdi (jf. Kopytoff 2000:382). Slike økonomiske sfærer har også vært diskutert i forbindelse med

edelmetalldepotene. Flere studier konkluderer med at innholdet i depotene reflekterer en egen utvekslingssfære (Thurborg 1988, Thurborg 1989:100-101, 102, Burström 1993). Jeg skal derfor se litt nærmere på dette konseptet.

Inndeling i ulike økonomiske sfærer er å finne i alle samfunn, inkludert vårt vestlige, men for oss er det ofte lettere å gjenkjenne fenomenet i ikke-kommersialiserte, ikke-monetariserte økonomier (Kopytoff 2000:382). Tiv-folket i Nigeria er et velkjent eksempel (Bohannan 1959, Eriksen 1993:211ff, Kopytoff 2000:382). Før andre verdenskrig og britenes effektive kolonisering av indre Nigeria opererte Tiv-folket med tre byttesfærer. Disse var hierarkisk rangert i en matvaresfære, en prestisjesfære og en kvinnesfære. *Matvaresfæren* var den laveste sfæren og omfattet varer man trengte til livets opphold, som matvarer og dagligdagse bruksgjenstander. Disse varene ble utvekslet på markedet. I den høyere *prestisjesfæren* ble blant annet hvitt, kostbart tøy, storfe og slaver utvekslet, men her kunne også messingstenger anvendes som betalingsmiddel og verdimåler. Den øverste byttesfæren, *kvinnesfæren*, var en sfære for rettigheter til folk, og altså særlig kvinner. For Tiv-menn var målet å ha så mange kvinner og barn som mulig (Eriksen 1993:212).

Innenfor hver av disse sfærene var handelen å anse som moralsk nøytral. Problemene oppsto ved bytte mellom sfærene, når verdiene måtte konverteres. Uten en felles verdinevner i form av penger fantes ingen klare regler for hvor store subsistensverdier som tilsvarte en gitt mengde prestisjeverdier. I tillegg hadde slike bytter mellom sfærene et moralsk aspekt: Å bytte oppover var tilfredsstillende og akseptabelt, mens det å bytte nedover var assosiert med skam, og bare ble gjort under ekstreme omstendigheter. Det var mulig å konvertere mat til messingstenger og messingstenger til kvinner, men det forutsatte stor kløkt og rikdom (Eriksen 1993:211-212, Kopytoff 2000:382).

På grunn av denne nære sammenhengen mellom kulturelle strukturer og det økonomiske systemet får innføringen av moderne penger gjerne dyptgripende konsekvenser i tidligere ikke-monetære samfunn. Tiv-folket i Nigeria tjener igjen som et godt eksempel: Britenes kolonisering førte til store forandringer for denne gruppen. Blant annet ble det fred i området de bodde i, slik at man kunne drive handel over lange distanser uten å sette seg i livsfare. Denne handelen med omkringliggende områder førte etter hvert til innføring av moderne penger. Etter et mislykket forsøk på å forbeholde penger for en egen byttesfære ble de en fellesnevner for alt i de tidligere økonomiske sfærene, inkludert

kvinner. Dette resulterte i en devaluering av kvinner, fordi den nye praksisen med å betale brudepris i penger antydde at kvinner var ”varer” av samme slag som for eksempel jams og kyllinger (Eriksen 1993:212-213).

Innføringen av et monetært system har med andre ord store konsekvenser for et samfunn som helhet. Dette har også blitt nevnt i tilknytning til edelmetalldepotene. Birgitta Hårdh påpeker at en innføring av penger som bevisst abstraksjon vil prege folks mentalitet, så vel som det økonomiske systemet og den sosiale strukturen (Hårdh 1996:14-15, 165). Jeg kommer tilbake til dette i kapittel 6.8.5.

6.5. Tingenes skiftende identitet

Som sagt er jeg kritisk til tidligere tolkninger av edelmetalldepotene som fremmer en markedsøkonomisk forståelse av gjenstandenes verdi. Et annet problem ved tidligere økonomiske tolkninger er at de synes å definere ting som statiske. Ting beskrives som ensidig økonomiske, fordi de har inngått i en eller flere utvekslinger. Nyere teorier på området antyder imidlertid at ting, i likhet med mennesker, ikke er statiske, men under konstant reforhandling og tilblivelse i samspill med sine omgivelser. Denne forståelsen er grunnleggende i agent-nettverk-teori, som fokuserer på ting og menneskers symmetriske mulighet til handling innenfor et gitt nettverk av aktører (Latour 1996, Law og Hassard 1999). Subjekter og objekter, som vi har for vane å dele aktørene inn i, avhenger av og påvirker hverandre gjensidig hele tiden. Derfor kan en tings eller en persons identitet ikke forstås utenfor det heterogene handlingsnettverket de virker i (Boast 1997, Holtorf 2002, Olsen 2003).

I de senere år har også en beslektet måte å nærme seg tings identitet på vært populær blant arkeologer og antropologer, nemlig studiet av gjenstander eller steders livshistorie eller biografier (Holtorf 2002:50). Selv om han ikke spesifikt nevner denne teoretiske retningen i sin artikkel *The Cultural Biography of Things*, har antropologen Igor Kopytoff flere synspunkter på ting som tangerer agent-nettverk-teori. Blant annet argumenterer han for en symmetrisk forståelse av ting og mennesker med hensyn til deres livsløp eller biografier (Kopytoff 1986, 2000). En beskrivelse av livsløpet viser at tingen gjennomgår endringer over tid, den inngår i ulike situasjoner, der den har ulike roller og identiteter. Biografisk kan man velge å fokusere på ulike sider ved livsløpet, som den økonomiske biografien, eller ulike sosiologiske biografier. Kopytoffs begrep ”kulturell biografi” omfatter alle typer biografier der utgangspunktet er at man ser tingen som en

kulturelt konstruert enhet, med spesifikk kulturell betydning, klassifisert og reklassifisert inn i kulturelt betingede kategorier (Kopytoff 2000:380).

Kopytoff fokuserer særlig på begrepet ”varer” (”commodities”) i forhold til kulturelle biografier. Imotsetning til tradisjonelle oppfatninger ser han ikke varer som en egen gjenstandsgruppe som defineres av sin salgbarhet. Derimot ses ”vare” som et begrep man kan bruke om enhver ting med bruksverdi i det øyeblikket den utveksles for en motsvarende verdi i en avgrenset transaksjon. Med ”en avgrenset transaksjon” menes en utveksling der målet er å få tak i den motsvarende verdien, og ikke utvekslinger der målet er å åpne for andre transaksjoner eller forhold. Det siste omfatter blant annet gavegiving der man ønsker å skape en varig forpliktelse (Kopytoff 2000:381).

Antropologen Arjun Appadurai kritiserer en så snever definisjon av varebegrepet. I likhet med Kopytoff avviser Appadurai tradisjonelle Marx-inspirerte definisjoner av varer som en spesiell type gjenstander som oppstår under forhold skapt av kapitalismen, eller som er produsert spesielt med tanke på utveksling. I stedet anses varer å være ting med et spesielt sosialt potensiale (Appadurai 1986:6). Han mener dessuten at begrepet ”vareutveksling” også bør inkludere byttehandel (”barter”) og gavebytte (”exchange of gifts”), to utvekslingstyper som vanligvis kontrasteres til vareutveksling.

Det tradisjonelle synet på gave og vare som skarpe kontraster ser Appadurai som et resultat av en romantisering av småskalasamfunn og en parallell tendens til å glemme at også kapitalistiske samfunn styres av kulturelle strukturer. Dette har skapt et forenklet og overdrevet skille mellom gavebytte og vareutveksling, som egentlig har mange fellestrekk. Appadurai mener at man må anerkjenne en kalkulerende økonomisk interesse i alle typer utveksling (Appadurai 1986:11-13), og at det ikke gir mening å skille skarpt mellom gavebytte, byttehandel og vareutveksling. I stedet må varer defineres som ting i en spesiell situasjon, en situasjon som kan karakterisere mange forskjellige ting i ulike stadier av deres sosiale liv. *Varesituasjonen i en tings liv defineres derfor som en situasjon der tingens byttbarhet (”exchangeability”) i fortid, nåtid eller fremtid, mot en annen ting, er sosialt relevant* (ibid.:13).

Denne midlertidige statusen som vare sier ikke nødvendigvis noe om tingens videre livsløp og biografi. Selv om tingen i utvekslingsøyeblikket kan sies å være en vare, kan den dekommodifiseres³² i etterkant av utvekslingen (Kopytoff 2000:380-381). Kopytoff

³² ”Dekommodifisering” brukes her som norsk synonym for ”decommodification”. ”Kommodifisering” kan, slik jeg forstår det, best oversettes med ”gjøre til vare” eller ”regne som vare”. ”Dekommodifisering” tilsvarer da å trekke noe ut av varesammenhengen, redefinere det som ”ikke en vare”.

foretar her en sammenligning med de menneskelige biografiene i sin tidligere analyse av slaveri: Det faktum at en person blir kjøpt forteller ikke i seg selv noe om dennes videre skjebne. Kjøpte personer har opp gjennom historien endt opp blant annet i gruver, på plantasjer, som storvisir og som romersk admiral. Vi ser at varestatusen blir underordnet i etterkant av utvekslingen. Men selv om ting trekkes ut av sirkulasjon, ut av en byttesfære, kan de fortsette å ha potensiell utvekslingsverdi (Kopytoff 2000:386).

Jeg antar at edelmetallet i de nordnorske depotene har opptrådt i ulike sosiale sammenhenger innenfor komplekse nettverk av ting, personer og andre meninger, og at de i disse ulike situasjonene har antatt stadig nye roller, stadig endrede identiteter (jf. Thomas 1996, kap. 6). Til en viss grad kan man si at menneskene tilskriver gjenstandene disse identitetene, men i mange tilfeller begrenser og dikterer gjenstandsformene selv hvilke identiteter som er aktuelle. Etter Appadurais begreper har dette med gjenstandenes ”sosiale historie” å gjøre: På samme vis som menneskers livløp i betydelig grad vil være påvirket av deres bakgrunn (kultur, klasse, kjønn, etnisitet med mer), vil også hver gjenstandstype til enhver tid ha et potensielt eller sannsynlig livsløp, en ”path”, i form av en forventet livshistorie eller biografi (jf. også Kopytoff 2000:379). Denne er historisk betinget og kan knyttes til begrepet ”sosial historie” som henspeler på langsiktige endringer og dynamikk rundt en gruppe eller klasse av gjenstander. Den sosiale historien omfatter hele gjenstandsgruppens historikk, som blant annet kan inkludere store endringer i meningsinnholdet over tid. Dette berører imidlertid også den enkelte gjenstandens kulturelle biografi (Appadurai 1986:34); gjenstandenes kulturelle biografier og sosiale historier påvirker hverandre. Den sosiale historien, som dekker store tidsrom og sosiale spenn, utgjør rammene for de enkelte gjenstandenes mulige kulturelle biografier. Enkeltmennesker eller grupper kan allikevel oppnå å avlede en gjenstand fra den forventede ”sirkulasjonskarrieren”, av Appadurai betegnet som en ”diversion”. En slik avledning kan eventuelt sette gjenstanden i en ny sosial situasjon, som skaper nye identiteter. Dette kan skje innad i et kulturelt fellesskap eller når tingen krysser kulturelle grenser. I det lange løp kan slike individuelle strategier utvikle seg til å bli regelen heller enn unntaket og danne nye tradisjoner, nye livsløp eller ”paths” (ibid.:36).

Appadurai ser hovedsakelig slike avledninger som bevisste strategier fra de menneskelige aktørenes side. Etter min mening opptrer også tingene som aktører i disse sammenhengene, særlig i form av å fremtvinge handling: Når en ny gjenstandstype introduseres for et kulturelt fellesskap, må tingen innlemmes i deres hverdag og kosmologi

på en eller annen måte. Dette kan være mer eller mindre problematisk. Eksempelet med innføring av moderne penger, som hos Tiv-folket, er kanskje et ekstremt eksempel, som relaterer seg til pengers spesielle krav om en endret forståelse av verdi. Jeg vil allikevel påstå at penger ikke er den eneste gjenstanden som kan medføre kulturelle og samfunnsmessige omveltninger, men at ting i mange tilfeller fører til tilpasninger, blant annet fordi de bringer med seg en viss forståelse av ”riktig” bruk. De kan også medføre store omveltninger i slektskap, sosiale relasjoner og maktforhold. Et klassisk eksempel i så måte er Lauriston Sharps analyse av de konsekvenser introduksjonen av ståløkser medførte hos primært steinbrukende jeger-samlere i Australia (Sharp 1952). Hos disse var slipte steinøkser både et viktig totem og et status- og kjønnsymbol og utgjorde et viktig element generelt i samfunnets sosiale og kosmologiske liv. Introduksjonen av store mengder ståløkser førte til store konsekvenser for de relasjonene som steinøkse tidlige hadde mediert og formidlet, noe som ifølge Sharp ”led to a revolutionary confusion of sex, age and kinship roles” (ibid.:20).

6.6. Sirkulasjon og deponering av edelmetall i vestlige og norrøne områder

Som Kopytoff påpeker, har gjenstander ofte ideelle eller forventede livsløp og biografier (Kopytoff 2000:379). Appadurai mener at disse er betinget av gjenstandstypens sosiale historie, en historie som gir begrensninger og muligheter i forhold til enkeltgjenstandenes biografier. Den sosiale historien er dermed en av faktorene som bestemmer hvilken sosiale posisjon en gjenstandstype har til enhver tid. I de nordnorske edelmetalldepotene opptrer en rekke gjenstandstyper; det blir for omfattende å kartlegge alle her. Det gjenstandstypene har til felles, er at de er av edelmetall. Jeg tar derfor utgangspunkt i edelmetallets sosiale betydning når jeg skal beskrive rammene for sirkulasjonen av disse tingene i vikingtid og tidlig middelalder. Flere av gjenstandene har tilsynelatende også det til felles at den ideelle livsløpsavslutningen var intensjonell deponering der mennesker og ting skilte lag (jf. Thomas 1996:162, se også kapittel 3.2.3., 3.3. og 6.2.). Jeg mener at dette forventede endeliktet antagelig også har påvirket sirkulasjonen før deponering, det vil si innvirket på gjenstandenes identitet. Etter min mening er det gode argumenter for at edelmetall generelt, og gjenstandene som var særlig knyttet til deponering spesielt, sirkulerte i en avgrenset sfære som var forbeholdt en elite. Deponeringen må, etter min mening, også ses i sammenheng med sirkulasjonen, fordi

gjenstandene ble deponert nettopp på grunn av sin status. Videre foreslår jeg at deponeringen ikke bare fungerte som en ytterligere bekreftelse av gjenstandenes særegenhet, men også hadde sterk betydning for det stedet der depotet ble lagt ned.

6.6.1. Sølv og gull i vikingtid og tidlig middelalder

En forutsetning for å forstå sirkulasjonen og deponeringen av edelmetall i vikingtid og tidlig middelalder er en kjennskap til hvordan dette materialet ble oppfattet i samtiden. Som nevnt i kapittel 1.2. er gull et marginalt innslag i edelmetalldepotene i vikingtid og tidlig middelalder. Disse depotene inneholder for det meste sølv. Når gull opptrer, er det ofte som enkeltfunn eller i rene gulldepoter. Gullgjenstander er vanligvis ikke fragmenterte. På Öland er for eksempel de fleste gullfunnene enkeltfunn av armringer, og disse er klart adskilt fra sølvfunnene. Hårdh regner disse gullfunnene som ikke-kommersielle depoter og mener at depotene generelt gjenspeiler et klart skille mellom bruken av sølv og gull (Hårdh 1976a:143, 1996:14).

Armringene fra Öland har likefullt en vekt som er tilpasset øret (Stenberger 1958:98). Zachrisson antar derfor at den økonomiske verdien er sammenflettet med ringens betydning som symbol på status og verdighet (Zachrisson 1998:85). Vekten var en del av verdien (ibid.:29). Som sagt er det ingen grunn til å anta at ringene ikke kunne ha flere ulike identiteter som ble aktualisert i ulike situasjoner. Mens funksjonen som status- og verdighetssymbol kan ha vært sentral i visse sammenhenger, kan den vektregulerte verdien ha vært avgjørende i andre. Økonomisk verdi, eller mer eksakt, utvekslingsverdien, kan ha vært en del av edelmetalls spesielle status, uten at det var den eneste siden ved deres identitet.

I Nord-Norge har vi kun ett depotfunn av gull som sikkert er fra vikingtid/tidlig middelalder, nemlig fingerringen fra Skau, Røst (se nr. 15, Skau, Røst). Det andre gullfunnet i denne fremstillingen, fra Laksefjord, er antagelig et noe eldre depot. Det er ellers spesielt i nordnorsk sammenheng fordi det inneholder både gull og sølv (se nr. 2, Vestre Eikvik, Lebesby). Fra Trøndelag kjenner vi imidlertid to depotfunn fra vikingtid som inneholder både gull og sølv. De er fra Hemnskjel, Hemne, og Vulu, Malvik, Sør-Trøndelag, og inneholder henholdsvis en stor halstring av sølv og en arming av gull, og seks halsringer og en stor ringspenne av sølv, samt 3 armringer og en ”håndleddsring” av gull (Marstrander 1953:35). Dette kan tilsi at skillet mellom anvendelsen av sølv og gull ikke var så klart som Hårdh antyder (Hårdh 1976a:143, 1996:14), eller eventuelt at skillet var av lokal art (på for eksempel Öland).

Torun Zachrisson (1998) har som tidligere nevnt studert hvilke konnotasjoner gull og sølv hadde i yngre jernalder. Gull er helt klart det mest myteomspundne (se for eksempel *Skaldskaparmål* 1973:108ff), noe Zachrisson mener kan ha historiske årsaker: Myter og forestillinger kan ha blitt dannet under "gulltiden" i folkevandringstid. Hun ser det som at omtalen av gull og sølv i samtidige kilder tyder på at man drømte om det mytiske gullet, men at det var sølv som var tilgjengelig (Zachrisson 1998:30ff). Sølv synes å ha vært oppfattet og anvendt på en noe mer pragmatisk måte. Imotsetning til gullringer, som sjelden er kuttet opp, kunne sølvringer brytes, som vi ofte ser i de sørskandinaviske depotene. Märit Thurborg ser dette som et tegn på at sølvringer i større grad kunne veksle mellom status som verdighetssymbol og betalingsmiddel, og at dette blant annet skjedde gjennom å kutte dem i mindre biter (Thurborg 1989:95, 102). Som påpekt i forrige kapittel behøver ikke en ting å gjennomgå en slik fysisk forandring for å endre identitet, men en endring i identiteten kan selvfølgelig ha gjort at fragmentering ble ansett som på sin plass, eller ihvertfall akseptabelt.

Selv om sølv kanskje ikke var like myteomspunnet som gull i yngre jernalder, eller like nært knyttet til guder og helter, tror jeg at også sølvarmringer og -halsringer av den typen vi finner i depotene, var assosiert med makt, guder og ritualer, og at de var forbeholdt en elite (jf. også Hoftun 2001:249ff). Dette kan også utledes av skriftlige kilder. I mange tilfeller omtales bare "ringer" eller "en ring" i sagaer og andre kilder som omhandler begivenheter eller situasjoner knyttet til makt og ritualer. Slik blir det fortalt om Olav den hellige at da han ble født, ble det hentet ut et sverd og "en ring" fra den såkalte Geirstadalvhaugen, slik at den nyfødte skulle ha de rette tegnene på verdighet (*Flateyrbók* II i Näsström 2001:89-90). I *Øyrbyggjasaga* beskrives et (guds)hov, med en pall som tjente som alter. På denne lå "en ring uten skjöt som veidde tjue øre"³³, som man skulle sverge på ved edsavleggelse, og som goden skulle ha på armen "ved alle stemner" (*Øyrbyggjasaga* 1989:12). Fordi gull var så myteomspunnet og verdsatt, er det sannsynlig at det ville nevnes dersom ringen var av gull. Dette gjelder særlig i tilfellet med Eyrbyggjaringen, som ellers er beskrevet. Det kan derfor være grunn til å tro at en ikke nærmere spesifisert ring i slike sammenhenger må oppfattes som en sølvring.

³³ 20 øre tilsvarer 546 g. (når man regner 1 øre som 1/8 av en mark = 27,3 g.). Så tunge halsringer av sølv er sjeldne, men i Norge er det funnet to komplette halsringer av sølv som veier over 550 g. (Hårdh 1996:64 og diagram 4). Den ene er fra Hamnskjel, Hemne, og den andre fra Vulu, Malvik, begge i Sør-Trøndelag (ibid.:195-196).

Sigurd Grieg fokuserer delvis på det han kaller ”sølvets magiske kraft” i forbindelse med sølvdepotene (Grieg 1929:303). Han gir flere eksempler fra eldre og nyere tid på hvordan sølv har inngått i rituelle og religiøse sammenhenger. Dette gjelder blant annet funn av torshammere av sølv og gamle tradisjoner med bruk av sølvsmykker som for eksempel ”brudgomskross” og ”agnus dei”, eller ”dalarpenning”, som beskyttelse av brud og brudgom ved bryllup i senere tid. Grieg nevner også folketro, som at sølvkuler kan brukes når bly ikke biter, og at sølvet i kirkeklokkene har makt over trollene (Grieg 1929:303ff). Han nevner for øvrig også at sagn viser hvordan ”gjemte skatters verdi som helligdom holder sig gjennom tidene” (ibid.:306), noe jeg kommer tilbake til.

6.6.2. Byttesfærer i vikingtid og tidlig middelalder

Aron J. Gurevich påpeker at sølv og gull synes å ha vært lite anvendt i byttehandelen i Skandinavia i vikingtid og tidlig middelalder. Derimot hadde man standardiserte verdimål for andre varer som lot seg utveksle, blant annet hjemmevevd tøy eller buskap med horn (Gurevich 1985:217-218). Dette sannsynliggjør en inndeling i økonomiske sfærer, og at adgangen til sølvets utvekslingssfære var begrenset. Flere studier konkluderer med at innholdet i depotene reflekterer en egen utvekslingssfære. Ifølge Thurborgs analyse av depotene på Öland kombineres arm- og halsringer på øya sjelden med andre utvekslingsmidler. Thurborg antar derfor at de førstnevnte utgjør en egen utvekslingssfære (Thurborg 1988, Thurborg 1989:100-101, 102). Mats Burström har studert edelmetallet i depotene på Gotland og tatt til orde for at det representerer byttemiddel i prestisjesfæren, knyttet til et medgifts- eller brudeprissystem (Burström 1993).

Det er forståelig at hakkesølv tas til inntekt for en bruk av sølv som betalingsmiddel, uten de samme sosiale konnotasjonene som for hele gjenstander. Hakkesølv regnes gjerne som nøytrale byttemidler, som et steg nærmere pengeøkonomi (for eksempel Hårdh 1996:86). John Chapman påpeker imidlertid andre sosiale grunner til fragmentering av gjenstander. Hans studie i ”Fragmentation in Archaeology” (2000) er fokusert på perioden fra sen eldre steinalder til slutten av tidlig metalltid (8000 – 2500 f. Kr.) i Sørøst-Europa, og tar særlig for seg fragmentering av gjenstander av brent leire, men også fragmentering og akkumulasjon av kobber og gull. Forutsetningene i hans undersøkelsesområde og –periode er nødvendigvis svært ulike de nordiske forholdene i jernalder og tidlig middelalder, men noen av hans generelle observasjoner er av interesse. Dette gjelder særlig i forhold til fragmentering som et ledd i såkalt ”lenking”

(”enchainment”). Lenking innebærer å skape sosiale relasjoner mellom mennesker ved utveksling av gjenstander som er ladet med historier og tidligere biografi i henhold til hvem som har laget gjenstanden, hvor den ble laget, hvem som har eid den før, hvor den har reist, og hva den for øvrig symboliserer (jf. også Thomas 1996, kap. 6). Ifølge Chapman forutsetter ikke denne sosiale betydningen at gjenstanden er hel. Tvert imot kan bruddstykker representere en vel så sterk tilknytning til gjenstandens biografi, samt til personen eller personene som innehar de øvrige delene. Han ser for øvrig fragmenteringen som en refleksjon av et grunnleggende paradoks mellom personers status som individer³⁴, og som del av en sosial sammenheng og et større nettverk (jf. Chapman 2000:5-6).

Nå mener riktignok Chapman at introduksjonen av metall førte til en annen måte å tenke rundt de sosiale relasjonene, fordi metall skal være vanskeligere å fragmentere (Chapman 2000:8). I forhold til metall var akkumulering den alternative sosiale handlingen til lenking (ibid.:44). Akkumuleringen av hele gjenstander i sett anses som et annet nivå av den del/helhet-symbolikken fragmenterte gjenstander representerer (ibid.:7). Selv om akkumulering ikke var en helt ny strategi, representerer metall som materiale nye forutsetninger, ifølge Chapman (ibid.:104). Selvfølgelig er en leirfigur langt enklere å fragmentere enn metall, men bare dersom man snakker om fragmentering ved knusing. Mykt metall er relativt enkelt å fragmentere, men det må nødvendigvis skje under mer kontrollerte omstendigheter. Det man trolig mister, er noe av den rituelle ”performance” som ligger i knusing av fragile objekter som for eksempel leirkar (jf. Barley 1994).

Uten å gå nærmere inn i denne diskusjonen vil jeg understreke at fragmentering av edelmetall i Nord-Europa i vikingtid og tidlig middelalder ikke nødvendigvis har en utelukkende økonomisk forklaring, i form av behovet for ”småpenger” (jf. Hårdh 1996:17, 84, 86). Det kan også ha gitt gjenstanden en *høyere* eller mer sammensatt verdi, i sosial sammenheng. Bitene skapte og medierte bånd mellom individer. Märit Thurborg beskriver det som at det å bryte og gi bort en del av en ring var som å gi bort en del av seg selv, sin status og sin verdighet. Denne handlingen var også i seg selv et tegn på verdighet, derav sagaenes lovprisning av høvdingen som bryter ringer og innber til gjestebud (Thurborg 1989:95). Det er mulig at også vektregulert hakkesølv hadde en slik kompleks identitet, og at både det og vekter og lodd også representerte materielle bevis for reiser til, eller besøk fra, fremmede markeder der sølv først og fremst ble benyttet som betalingsmiddel (jf. også Chapman 2000:117, 121). Dette må også ses i sammenheng med den generelle holdningen

³⁴ Selv om individstatusen ikke kan sammenlignes med den grunnleggende betydningen individet har fått i nyere tid (Chapman 2000:27).

til verdier og rikdom. Verdier var ikke et mål i seg selv, men kunne også bli brukt for å oppnå sosial status. Generøsitet ga prestisje, sosial status ble reflektert av hvor mye man ga bort, heller enn hvor mye man hadde (jf. Gurevich 1985:220 angående *wergild*).

Assosiasjon med reiser kan ha bibrakt både gjenstanden og innehaveren (gavegiver og mottaker) ytterligere sosial verdi. Det er mulig at runeinnskriften på halsringen fra Botnhamn (Ts. 1649) bør ses i en slik sammenheng. Innskriften omtaler en reise til Frisland: ”Fórum drengja Frislands á vit ok vígs fátum vér skiptum”. Jeg har begrenset kunnskap om tolkning og oversettelse av runeinnskrifter, men ut fra Magnus Olsen og Aslak Liestøls oversettelse av de enkelte ordene og strofene (Olsen 1960:134-135), vil jeg foreslå at runene kan tolkes som at menn dro til Frisland og utvekslet verdier som var vunnet i kamp. Dette avviker ikke voldsomt fra Olsen og Liestøls tolkning (se også nr. 10, Botnhamn, Lenvik), men i stedet for å betone at kampen ble utkjempet i Frisland, vil jeg henlede oppmerksomheten på selve utvekslingen. Den korte beskrivelsen kan kanskje være inspirert av en utveksling av sølvhalsringer, forpliktende gaver med biografier som gjorde dem sosialt verdifulle, i dette tilfellet blant annet på grunn av måten de var ervervet på³⁵ (jf. også Thomas 1996:154).

6.6.3. Deponering av edelmetall

De ulike aspektene ved sølvet, dets iboende potensialer både symbolsk og økonomisk, kan ha vært relevante i ulike sosiale sammenhenger (jf. Appadurai 1986, Kopytoff 1986, 2000). Ved deponeringen er det ikke usannsynlig at den sosiale kapitalen var like viktig som den økonomiske. Som Chapman påpeker må en samling av gjenstander som depotene også ha representert en samling av biografier. Dette ville representere de sosiale nettverkene deponenten(e) var tilknyttet (Chapman 2000:117).

I sin tilnærming til deponeringene, har Torun Zachrisson analysert eldre og yngre skattesagn og folketro. Disse kan ha bakgrunn i tidligere reelle (”skatte”-) nedleggelse, og Zachrisson ønsker å spore en mulig felles bakgrunn og struktur i sagnene (ibid.:46). En av konklusjonene i studiene av de eldre sagnversjonene er at det å gjemme skatter var forbeholdt det øvre samfunnsjiktet i jernalderen (Zachrisson 1998:53). Siden edelmetall

³⁵ *á vit* kan bety ”på besøk”, mens *fátum* kan henspille på ”innpakket gods, reiseeffekter”. Sammenlignbart er *fátabúr* et fellesnordisk uttrykk for ”loft” til oppbevaring av løsøre, mens *fadabur* i eldre nydansk og nysvensk ble brukt om kongens skattkammer/det som tilfalt kongen. *Skiptum* har som vanlig betydning at noe ble ”skiftet” eller ”delt” – noe som kanskje kan relateres til utveksling. Ordet *víg* betyr kamp (Olsen 1960:134-135).

etter alt å dømme var forbeholdt eliten, er det for så vidt ikke overraskende at også deponeringen kan knyttes til denne gruppen.

Dette underbygger slutningen at edelmetalldepotene ikke kan ses som et utdrag av en økonomi som omfattet hele samfunnet. De fleste byttehandler foregikk med andre varer. Ringer og edelmetall generelt, var assosiert med guder, og med rike, mektige og fremgangsrrike menn og kvinner og deres gjensidige relasjoner. Utveksling innen denne sfæren var en måte å knytte allianser på. Det kan dermed være grunn til å se deponeringen av edelmetall som offergaver, fordi ofringen blant annet innebar en allianse med gudene, eventuelt en utveksling med håp om en (senere) gjenytelse. Målet var å knytte gudene til seg ved de samme hjelpemidlene som man brukte for å knytte til seg medmennesker. Gro Steinsland uttaler at "...det hedenske gudsforholdet nærmest må beskrives som en vennskapspakt mellom mennesket og guddommen – guden er *ástvinr*, kjæreste venn, eller *fulltrúi*, trofaste venn –" (Steinsland 1989:207). Dette kan spores i formuleringer som for eksempel beskrivelsen av hvordan Torolv Mosterskjegg i *Øyrbyggjasaga* lagde til et stort blot og spurte Tor, "den beste vennen sin", om råd om hvordan han best skulle forlikes med kongen (*Øyrbyggjasaga* 1989:11). En slik "lenking" med høyere makter forutsatte altså tilgang på de rette ressursene. Også i skriftlige kilder er det belegg for at det var lederne i samfunnet som var ansvarlige for kontakten med gudene, som utførte ritualene og vokter de hellige stedene (for eksempel *Øyrbyggjasaga* 1989:12, jf. også Hansen 1999:105, Sundquist 1996:79ff).

Britt-Mari Näsström utforsker den norrøne offertradisjonen hovedsakelig på basis av etymologiske kilder. En rekke ord brukes om ofring. De mest frekvente henspeiler på kommunionsoffer der menneskene deler offergaven med guden(e) i form av et måltid (Näsström 1999:167). Dersom edelmetalldepotene kan tolkes som en allianseskapende gave til gudene, er det ikke usannsynlig at disse ble gitt i en lignende sammenheng, som også tilsvarende måten slike forbindelser ble knyttet mellom mennesker, i form av store gilder (Gurevich 1985:227ff). Denne praksisen gjenspeiles for øvrig også ved et lånord i samisk, *skeangka*, som betyr "gave", men som er avledet av en gammelnorsk stamme med betydning knyttet til "drikke" ("skjenke"). Den samiske avledningen har antagelig sammenheng med at drikking og drikkeritualer var nært knyttet til gavebytte i norrøn og germansk kultur. Slike ritualer kan også ha vært en del av bytterelasjonene med samene (Schanche 2000:333, Olsen 2000a:40), noe som tyder på at de, eller helst et øvre sjikt, hadde tilgang til prestisjesfæren, der man blant annet opprettet allianser og utvekslet rituell

betonte statusgjenstander av sølv (jf. også Storli 1991 om ekteskapsinngåelse mellom elitene hos samer og norrøne).

Depotene består med andre ord av gjenstander som hadde helt bestemte konnotasjoner, både i kraft av det materialet de var laget av, formgivningen, den sosiale historien til gjenstandsgruppen, og de enkelte gjenstandenes biografier. Tilsynelatende fantes det ideelle ruter og biografier for visse gjenstandstyper. Som beskrevet tidligere (se kapittel 3.2.3., 3.3. og 6.2.), er det et relativt klart skille mellom gjenstander som opptrer i depoter og i blant annet graver. Den ideelle livsløpsavslutningen har uten tvil virket tilbake på disse gjenstandenes sosiale status og sirkulasjon, enten de var brukssmykker og draktspenner som etter hvert endte i siste eiers grav, eller de var knyttet til utveksling og allianser, og i kraft av denne statusen ble innlemmet i en annen type rituelle nedleggelse. Konseptualiseringen virker med andre ord begge veier, slik at gjenstandenes identitet, biografier og sirkulasjon før deponeringen gjorde dem egnet til en viss type deponering, samtidig som assosiasjonen med denne typen deponering antagelig påvirket deres status og identitet ved sirkulasjonen (jf. Osborne 2004:2). ”Singulariseringen”³⁶ som omfattet de enkelte gjenstandene ved nedleggelse, påvirket hele gjenstandsgruppens sosiale historie.

Den direkte tilknytningen mellom edelmetall og en persons velbefinnende kan også knyttes til metallet som sentralt i alliansebygging (lenking) mellom mennesker og guder. Gull og sølv ble ikke bare regnet som økonomiske verdier og statusmarkeringer, men ansett som innbegrepet av lykke og fremgang. Å urettmessig fravriste en annen slike verdier, var et direkte inngrep i dennes lykke og fremgang (Zachrisson 1998:54, jf. også Thomas 1996:153), og dessuten et overgrep mot tingens ”uavhengelighet”. Dette gjenspeiles også i den generelle strukturen i skattesagnene: Skatten graves ned av sin rettmessige eier, som gjerne binder den i jorden med galder eller med runer, eller setter et dyr eller en vokter til å passe på den. Skatten er dermed uopnåelig for alle andre, med mindre de har klart å tilegne seg trolldomsordene som skal til for å løse skatten. Det går den ille som prøver å anskaffe seg en skatt vedkommende ikke har rettmessig tilgang til (Zachrisson 1998:42).

På grunn av ressursene de allerede rådde over, ville rike folk dermed alltid ha en fordel i forholdet til de styrende makter i verden, og således fortsette å ha fremgang. Den fattiges motgang og lave status ville være en ond sirkel, siden vedkommende hadde få

³⁶ ”Singularisering” er det begrepet Igor Kopytoff anvender som en motsats til ”kommodifisering”. ”Singularisering” innebærer at visse ting konseptualiseres som enestående, i betydningen uten motpart, både fordi den anses å ha svært høy og svært lav verdi (Kopytoff 2000:384-385).

muligheter til å klatre i samfunnet ved hjelp av menneskelig eller gudelig nettverksbygging. Denne fastlåste situasjonen, der man var født inn i sin stand, illustreres blant annet i *Rigstula*, som kan tolkes som en mytologisk konsolidering av et statisk standssamfunn. Dette verdensbildet kan også ha inspirert skattesagnene, noe Bengt af Klintberg er inne på. Han mener sagnene må ses i forhold til eldre tiders fattigdom. Ifølge Klintberg gjenspeiler sagnene den folkelige drømmen om å bli rik, og utviklingen i tonen i fortellingene over tid kan betegnes som refleksjonen av en ”sosial reise” (Klintberg pers. med. i Zachrisson 1998:53). Zachrisson finner nemlig at det er en forskjell mellom den eldre tradisjonen skattesagn og den yngre: I den eldre tradisjonen er det langt mer alvorlig å ta opp en slik skatt. Følgene kan være sinnsykdrom, varige men og uhelbredelig sykdom. I de yngre sagnene er tonen ofte lettere, den som forsøker å ta opp skatten blir latterliggjort eller får seg en skrekk i livet, men kommer fra det uten større skader (Zachrisson 1998, kap. III). Endringene i konsekvensene kan altså reflektere en forandring i de reelle mulighetene til å klatre i samfunnet, mulighetene til entreprenørvirksomhet og til å være sin egen lykkes smed.

6.6.4. Sammenhengen mellom jord og metall – depotets påvirkning av stedet

Gjenstandene med sine biografier og sosiale historie påvirket omgivelsene ved sirkulasjonen, men de påvirket høyst sannsynlig også stedet der de ble deponert. Denne påvirkningen kan ha vært noe av intensjonen med deponeringen, i form av en domestisering eller beskyttende effekt. Dersom vi regner deponeringene som offer, førte de antagelig til en (ytterligere) sakralisering av stedet, så vel som av gjenstandene. Også denne singulariseringen av stedet reflekteres i skattesagn; stedet der en skatt var nedgravd var ofte kjent eller synlig, for eksempel ved et lys som skinnet fra et bål. Som sagt var det allikevel ikke bare å få tak i en skatt (Zachrisson 1998:41ff).

Et skattesagn fra Tysfjord er et klassisk eksempel på Zachrissons beskrivelse av det ambivalente forholdet mellom synlighet og uoppnåelighet (Zachrisson 1998:46): I Kvassvika ligger det en stein som ble kalt Pengesteinen, siden alle visste at det lå en skatt under den. Gjeteren Jacob Pålsa ville grave fram skatten. Han utstyret seg med skinnstakk for å slippe å se det fæle andre har sagt de har sett ved steinen. Han har også med seg en slirekniv, stålet han skal ”feste” skatten med (altså sikre seg den, fri den fra fortryllesen). Samejenta han gjeter sammen med tør ikke å gå hele veien inn i vika og holder seg på avstand, men etter hvert ser hun to menn komme gående derfra. De sier at Jacob trenger hjelp. Akkurat i det Jacob har gravd opp og fått tak i hanken på kobberkjelen med skatten,

kommer jenta løpende og skremmer ham så han slipper den, og den forsvinner for alltid (Nielssen 1990:180).

En annen sammenheng der både edelmetall og singularisert jord spiller en rolle, er ved betaling av bøter. Tidlige germanske lovtekster spesifiserer gjerne bøter for drap ("wergild") og andre gjeldsspørsmål i penger³⁷, men bøkene ble betalt i blant annet buskap, slaver, våpen, rustning, jord og vevd tøy. Mange av lovene oppgir hvor mye av disse godene som tilsvarer pengeboten. Dette var varer som ble regnet som passende for betaling av slike bøter (Gurevich 1985:220-221). I norrøn sammenheng forteller den islandske loven *Baugatal* om hvordan man skulle fordele ringer ved ættebot (*Baugatal* 1980-2000, Thurborg 1989:96-97), men også jord kunne brukes til å betale bøter. Interessant nok oppgis det i de gamle norske lovene at ikke et hvilket som helst jordstykke kunne bøte et drap (og dermed hindre en blodfeide). Jorda skulle være *óðal*, det vil si at den ikke kunne være kjøpt, men måtte være ervervet gjennom arv i flere generasjoner. Gjennom odel ville jorda være "uavhendelig" (Gurevich 1985:221), altså "singularisert" i en slik grad at den ikke var avhendelig (jf. Kopytoff 2000). Odelsjord var formelt tatt ut av sirkulasjon, men utvekslingspotensialet lot seg realisere i disse spesielle tilfellene.

Gurevich mener dette har sammenheng med at den betalingen som ble gitt for et slikt drap var ment å bli imottagerfamilien til evig tid. Boten måtte derfor ikke bestå av noe avhendelig som kunne settes inn i alminnelig sirkulasjon (Gurevich 1985:221). Det kan kanskje også tolkes som at odelsjord var å regne som en del av familien like mye som en slektning, og at et stykke av odelsjorda derfor var å regne som et likeverdig tap som det drapet hadde forårsaket. I mange slektskapsbaserte samfunn kan man i prinsippet ikke avhende jord, fordi den tilhører forfedrene. Individets identitet er nær knyttet til ættelinjens jord (Eriksen 1993:211). Odelsjorda i vikingtidens samfunn var singularisert, for det første gjennom bosetting, graver og eventuelt dyrking i flere generasjoner, men med henblikk på *Svarfdølasaga* (1830) er det mulig at odelsjorda også var singularisert gjennom depoter av sølv og/ eller gull. Med støtte i skattesagnene er det mulig å anta at kjennskapet til et slikt depot og dets beliggenhet ble vedlikeholdt gjennom lang tid. Jorda edelmetalldepotet var knyttet til, kan dermed ha representert en stor sosial verdi, både på grunn av sin egen biografi, og møtet mellom denne og biografiene til gjenstandene. En slik sammenføring, og på sett og vis fiksering, av biografier må regnes som en sterk ytring som igjen preget både jord og gjenstander (jf. Thomas 1996:164). Dette kan ha gjort odelsjorda til en verdi som

³⁷ Gurevich spesifiserer ikke hva han mener med penger.

var tung å miste, men ærefull å motta, og som derfor kunne egne seg som bot for drapet på et familiemedlem.

6.7. Sirkulasjon og deponering av sølv i østlige og samiske områder

Beskrivelsen over av sirkulasjonen og deponeringen av edelmetall bygger hovedsakelig på tolkninger av det samtidige norrøne/ germanske samfunnet, og forholdet menneskene i dette samfunnet hadde til edelmetall (blant andre Gurevich 1985, Thurborg 1989, Zachrisson 1998). Deler av denne forståelsen har sannsynligvis gyldighet også i østlige og samiske områder. En del forhold tilsier imidlertid at edelmetallet og de aktuelle gjenstandsformene også inngikk i andre kulturelle sammenhenger her. Edelmetalldepotene i Nord-Norge inneholder blant annet en del gjenstandstyper som har blitt funnet i graver og bosetningskontekster i Finland og Estland. Over har jeg argumentert for at den ideelle og den reelle livsløpsavslutningen også påvirket gjenstandenes identitet og sirkulasjon før deponeringen. Det er dermed sannsynlig at de østlige gjenstandene til dels inngikk i andre sammenhenger enn de vestlige, og både påvirket sine omgivelser og ble påvirket av dem på en annen måte. Dette gjelder både edelmetall som sådant, og de ulike gjenstandstypene.

6.7.1. Sølv i øst i tidlig middelalder

Østsiden av Østersjøen var delvis innlemmet i det norrøne/ germanske kulturfellesskapet, med nære kontakter til Skandinavia. For eksempel vokste den norske kongen Olav Tryggvason opp i Estland og Novgorod (Snorres kongesagaer 1999:132-133), og Olav Haraldson, Sigurd Jorsalfar og Magnus den gode hadde tilknytning til Kiev-riket i deler av sine liv (Stalsberg 2005). De nære kontaktene i vikingtid mellom dagens svenske og baltiske og russiske område er velkjente, både fra skriftlige kilder, og arkeologiske funn (for eksempel Stalsberg 2004, 2005, Thurborg 1989:100). Kanskje er dette bakgrunnen for den likeartede depotskikken i Baltikum og i Skandinavia (Hårdh 1996). Innholdet i de baltiske depotene understreker imidlertid blandingen av impulser i dette området (jf. også Stalsberg 2005). Birgitta Hårdh beskriver en depottradisjon i Estland der mynter dominerer fram til midten av 1100-tallet, mens man i andre halvdel av århundret går over til å deponere smykker, nærmere bestemt variasjoner av lokale bronsetyper i sølv. Smykker deponeres helt fram til 1300-tallet, og de senere depotene inneholder også former av sølv som ikke finnes blant bronsetypene. Anheng opptrer særlig hyppig. Sølv er av dårlig kvalitet, og Hårdh fastslår at anhengene synes å ha hatt primær funksjon som smykker, ikke betalingsmiddel i en vektøkonomi (ibid.:37). Depotene inneholder også halsringer. I

de tilfellene der depotene kan myntdateres, plasseres de hovedsakelig på 1200-tallet (ibid.:207-208).

Det er et påfallende klart skille mellom de estiske gjenstandsdepotene og funnene fra Latvia og Litauen. I de to sistnevnte landene består sølvet i depotene i all hovedsak av mynter, samt båndformede stenger og barrer (Hårdh 1996:38-40). Som nevnt (se kapittel 4.4.) er depotene i det russiske området også preget av store mengder mynt, delvis med unntak av depotene i de nordlige områdene (for eksempel Nosov et al. 1992). Jeg ser det som sannsynlig at gjenstandsdeponeringen i Estland var et resultat av påvirkning fra vest. De norske depotene dateres som sagt oftest til vikingtid/ 900-tallet. I Danmark og Vest-Sverige har depotene et kronologisk tyngdepunkt på 900-tallet, i Øst-Sverige på 900- og 1000-tallet, og i Sør-Sverige, Bornholm, Gotland og Finland på 1000-tallet (Zachrisson 1998:81). Det kan med andre ord se ut til at tradisjonen med gjenstandsdeponering forflyttet seg østover gjennom århundrene. Det er sannsynlig at de rituelle konnotasjonene, og den norrøne/ skandinaviske konseptualiseringen av sølv og gull generelt, ihvertfall til en viss grad fulgte med denne forflytningen.

At man finner depoter i Russland også, gjerne bestående av mynter, kan antyde at deponering spilte en rituell rolle også her. Likevel hadde Novgorod og de områdene som var under kulturell innflytelse av denne bystaten, som fra 900-tallet av var et handelsknutepunkt (Hansen og Olsen 2004:138), trolig et annet forhold til edelmetall. Utstrakte handelskontakter i sør over lang tid må ha ført til et kjennskap til og innlemmelse i det monetære systemet som rådde der. Som tidligere nevnt kan det argumenteres for at anvendelsen av penger medfører en grunnleggende mentalitetsendring (blant annet Lång 1982 i Hårdh 1996:14-15), noe som ikke minst må påvirke konseptualiseringen av edelmetall. I tillegg kommer kristningen av Kiev/ Novgorod i 987 (Stalsberg 2005). Som jeg skal komme tilbake til, er det grunn til å tro at trosskiftet også var sentralt for en endret holdning til deponering av edelmetall (jf. Zachrisson 1998:216-217). Det er derfor grunn til å tro at man i Novgorod-området så edelmetallet som en økonomisk verdi i større grad enn det jeg har argumentert for når det gjelder Skandinavia. Jeg vil understreke formuleringen ”i større grad”: Den utelukker ikke visse mytiske konnotasjoner også i øst, eller en forståelse av den økonomiske verdien i vest, men etter min mening illustrerer depotene at edelmetall hadde en *sterkere* rituell betydning i Skandinavia.

Den rituelle betydningen er tydelig også i de samiske områdene, der de østlige sølvblikkanhengene er et karakteristisk innslag i depotene. Fordi sølvblikkanheng er funnet

i bosetningskontekster i Ladogaområdet, foreslår Inga Serning at de ble produsert der, men med tanke på bruk i pelshandel med samene (Serning 1956:60, også Zachrisson 1984:91). Thorleif Sjøvold slutter seg til dette synet, og føyer til en etnografisk analogi fra Nord-Amerika tidlig på 1800-tallet, der det ble produsert ”many curious silver ornaments” for utveksling i pelshandel med indianerne (Sjøvold 1974:225, jf. Quimby 1961, også Hansen og Olsen 2004:138).

Pelshandelen er et hyppig tilbakevendende tema i studiet av forholdet mellom samer og andre grupper (for eksempel Hansen og Olsen 2004, Odner 1983, Olsen 2000b, Mulk 1996). Denne handelen ser ut til å ha vært av avgjørende betydning for samenes østlige relasjoner i vikingtid og tidlig middelalder (Hansen og Olsen 2004:136, 139). Kontakten østover kommer særlig til syne i det arkeologiske materialet i form av smykkefunn fra graver og offersteder (for eksempel Hansen og Olsen 2004:136, Schanche 2000:214, 276, Zachrisson 1984:92-94). Som beskrevet i kapittel 4 finner vi også slikt materiale i edelmetalldepotene. De tidligste østlige importsmykkene er trolig fra Perm-Volga-området (Hansen og Olsen 2004:136). Hovedandelen av de østlige smykkene i de nordlige og nordøstlige delene av Fennoskandia stammer imidlertid fra de vestfinske, østbaltiske og de nordvestrussiske/karelske områdene. Noen går tilbake til 800-tallet, men de fleste dateres til 1000- og 1100-tallet (Hansen og Olsen 2004:137-138, Schanche 2000:214). Dette samsvarer altså med proveniens og datering av de østlige gjenstandene i depotene (se kapittel 4).

At kontaktene østover ble intensivert i denne perioden, hadde sammenheng med utviklingen av den nevnte bystaten Novgorod. Novgorod var som sagt sentrum i et omfattende handelsnettverk på slutten av 900-tallet, særlig for pelshandel. I løpet av tidlig middelalder ble området rundt Finskebukta integrert i bystatens interessesfære. På 1000- og 1100-tallet økte etterspørselen etter luksuspelsverk i vest, samtidig med at andre gryende statsdannelser i de slaviske områdene ble konkurrenter i markedet. Byrepublikken Novgorod utvidet i denne sammenheng nettverket sitt nordover, der finsk-ugriske stammer ble avkrevd tributt og leveranser av pelsverk, etter alt å dømme for ulike metallsmykker og -henger (Hansen og Olsen 2004:138).

6.7.2. Ulike metaller i samisk sammenheng

I øst hadde bronse en særstilling. Frekvensen av østlige smykker av bronse er også et kjennetegn for samiske funnkontekster i vikingtid og tidlig middelalder, noe som kan ha sammenheng med den rituelle betydningen av disse smykkene, og samenes ønske om å

delta i et større finsk-ugrisk kulturfellesskap (Makarov 1992 i Hansen og Olsen 2004:127). Messing, som i likhet med bronse også er en kobber/tinn-legering, var oppfattet som et magisk metall hos samene (Fjellström 1962:196-197). For eksempel ble messing brukt til "visere" på sjamantrommer (runebommer) (Hansen og Olsen 2004: 228). *Messingringer* var en særlig ladet gjenstandsform, noe det finnes mange eksempler på i historisk og etnografisk materiale. I forbindelse med bjørnejakt, som var omgitt av mange myter og ritualer, skulle bjørnen drepes med et spyd det var tredd en messingring på. Når jegerne kom tilbake til boplassen, kunne kvinnene bare se på dem gjennom en messingring (Fjellström 1962:196-197, Hansen og Olsen 2004:129, Myrstad 1996). Messingringer skal også ha blitt ofret til solen. Det har blitt foreslått at en slik tilknytning både til soloffer og bjørnen og bjørnejakten skyldtes at bjørnen sov gjennom vinteren og kom tilbake samtidig med solen (Drake 1918 i Fjellström 1962:198). I senere tid har messingringer blitt brukt blant annet som beskyttelse når man skulle stille en død (Schanche 2000:268).

Fra senere tid er muntlig tradisjon om metalloffer kjent fra både nord- og sør-samisk område, henholdsvis som *s'iella* og *sjiela*³⁸. Dette var et offer av små metallgjenstander når man passerte et hellig sted, i forbindelse med begravelser, eller, i videre geografisk sammenheng, som "gave" ved ulike overgangsriter (fødsel, navnesetting, bryllup etc.). Ved ofring på et hellig sted kunne gjenstanden være en sølje eller andre sølv- eller messingsmykker, knapper, skjæer, spenner m.m. Ved begravelser dreide det seg om messingringer eller noe annet av metall. Imotsetning til *s'iella/sjiela* står uttrykket *vearru/vero, vierro*, som kan bety offer eller skatt, men som muligens henspeiler på den typen naturprodukter som samene i eldre tid betalte sin skatt med. Det kan altså ha vært ulike navn på ulike typer offer, alt ettersom hva de inneholdt (Schanche 2000:268-269).

S'iella og *sjiela* er imidlertid brukt med ulike betydninger i ulike områder av Sverige og Norge (Fjellström 1962:212). Phebe Fjellström knytter *s'iella/sjiela* særlig til navngivingsseremonier, der en metallgjenstand ble lagt i det vannet barnet skulle navngis ved. Dette gjelder den samiske navngivingen, ikke den kristne dåpen. Smykket ble senere festet under barnets arm, eller på brystet, alt ettersom det var en gutt eller en jente. I begge tilfeller skulle det gi beskyttelse. Ifølge Fjellström er skikken med å legge messing, tinn eller sølv i vannet sannsynligvis en videreføring av en eldre skikk der en bjørkekvist bundet sammen til en ring hadde samme lykkebringende funksjon. Det har derfor vært foreslått at metallofferet *s'iella/sjiela* opprinnelig var ringformet (ibid.). For øvrig kan det

³⁸ Fordi samiske bokstaver ikke kan overføres til pdf-format, er det i denne oppgaven brukt andre stavemåter, blant annet s' og c'.

nevnes at et anvendt navn på farsgaven som ble gitt ved dåpen var *rigga*, som egentlig betyr ”ring” (ibid.:211).

Metalloffer har med andre ord hatt sin klare plass i samisk sammenheng, men som jeg har påpekt i kapittel 1.2., er det andre typer metaller enn sølv og gull som dominerer på de samiske offerplassene. Bronseanheng er et eksempel, men den vanligste metallartefakten på offerplassene er anheng av tinn og bly (Schanche 2000:276, Serning 1956, Zachrisson 1984). Det har ellers blitt hevdet at tinn ikke var ansett å ha samme kraft som for eksempel messing, men at det var et svært mye anvendt materiale i samisk draktskikk. Ifølge Fjellström er dette det eneste metallet man vet at samene selv har bearbeidet langt tilbake i tid (Fjellström 1962:198-199). Pilspisser av jern er en annen vanlig funntype på offerplassene (Schanche 2000:276, Serning 1956, Zachrisson 1984). Det er også en relativt lav frekvens av edelmetallsmykker i samiske graver (Schanche 2000:212ff, Zachrisson 1997:206). Ifølge Audhild Schanche er det bare funnet gjenstander av sølv i 11 urgraver, hvorav 8 i Varanger³⁹ (Schanche 2000:214).

Deponering av sølv spilte altså en viss rolle også i østlige og samiske områder, men under andre forutsetninger. Det kan se ut som om *metallet* sølv i større grad var forbeholdt depotsammenheng, imotsetning til i vest, der sølv oftere ble nedlagt i graver, men da i andre *former*. Ut fra arkeologisk, historisk og etnografisk materiale kan det se ut til at messing og tinn var de mest anvendte metallene i smykker og rituell sammenheng hos samene, men at sølv etter hvert ble introdusert i større grad. Når dette metallet ble allment, kom det til å overta både som smykke- og draktmateriale, og som et rituelt betydningsfullt materiale. Dette gjaldt i senere tid også i forbindelse med bjørnejakt. Samtidig fortsatte messing å være et betydningsfullt materiale i rituelle sammenhenger (Fjellström 1962:205-206). Mange av de østlige sølv-gjenstandene som faktisk opptrer i depoter og øvrige funn fra vikingtid og tidlig middelalder i samisk område, har lav sølvgehalt (Zachrisson 1984:105). I edelmetalldepotene er dette konstatert i blant annet gjenstander fra Skar, Skjerstad (Arrhenius 1970), Musken, Tysfjord (Munch 1979), Indreidet, Nordreisa (Sjøvold 1974:331), og gjenstander fra funnene i Kuusamo, Finland (Hårdh 1996:152). Dette har fått flere til å foreslå at smykkene ble produsert for bruk i rituell sammenheng, for ofring (Hårdh 1996:152, Mulk 1996:67-68, Hansen og Olsen 2004:85).

³⁹ I samisk sammenheng er det kjent at metall ble lagt ned i graver også i nyere tid, men det dreier seg da om messingringer (Fjellström 1962:217-218).

6.7.3. Sølgjenstandenes innvirkning på samisk samfunnsstruktur

Grunnen til at de finsk-ugriske og samiske gruppene foretrakk sosialt og rituelt verdifulle, framfor rent økonomiske, gjenytelser for sine fangstprodukter, kan ha sammenheng med deres samfunnsstruktur. Den tradisjonelle strukturen kan ha blitt utfordret ettersom pelshandelen eskalerte. Inga Maria Mulk foreslår at den samiske deponeringen av disse gjenstandstypene hadde til hensikt å motvirke den stratifiserende effekten av større tilgang på verdier (Mulk 1996:70, 72). Gjennom deponeringen og ritualene tilknyttet denne, nøytraliserte man den faren akkumuleringen representerte, samtidig som man kommuniserte tradisjonelle sosiale og kulturelle verdier. En større tilgang på ressurser representerte helt klart en fare for konflikt mellom muligheten for personlig prestisje og et egalitært samfunnsideal (Olsen 1984:217, Mulk 1996:69-70). Arjun Appadurai beskriver dette som et generelt prinsipp, med den indiske gruppen Muria Gond som eksempel. Denne gruppen vektlegger gruppeidentitet, homogent forbruk ("sumptuary homogeneity"), økonomisk likhet og uselvisk samhandling ("hedonistic sociality"), og de fleste eksternt introduserte gjenstander er uinteressante eller en kilde til bekymring. Den rikdommen noen av muriaene har opplevd som følge av endringer i stammens økonomi i løpet av det siste århundret, har derfor blitt et problem. Dette har utløst en "åpenlys påholdenhet", der de fastholder en enkel livsstil i enkle omgivelser uavhengig av økt inntekt (Appadurai 1986:29-30, jf. Gell 1986). Forbruk og etterspørsel fremstår dermed ikke som en variabel avhengig av tilgang, men et sosialt regulert fenomen, noe som er tilfelle i alle samfunn, ifølge Appadurai (1986:31-32). Den sosiale kontrollen i såkalte primitive samfunn vil være styrt av ulike tabuer som har svært lang levetid (Appadurai 1986:32).

Møtet mellom lokale tabuer for forbruk og økt tilgjengelighet til produkter antas av Appadurai å føre til en generell tendens i primitive samfunn til å innskrenke handelsrelasjoner til et begrenset antall varetyper, og til å omfatte fremmede heller enn slektninger og venner (Appadurai 1986:33, 38-39). Mitt forslag i forhold til pelshandelen er at samiske grupper hadde tabuer for forbruk, i tråd med den egalitære strukturen Mulk forutsetter (1996), og sammenlignbart med situasjonen for gruppen Muria Gond i India (Gell 1986). Ved muligheten for mer overskudd på grunn av kontakten med Novgorod og høykonjunkturen for pelshandel i Vest-Europa, ble samene involvert i en eskalerende produksjon, med et eskalerende utbytte, som førte til en viss stratifisering. De skriftlige

kildene omtaler ”finnkonger” fra 1100-tallet og framover⁴⁰ (blant annet i Heimskringla, Völundskvadet og Ågrip, jf. Hansen og Olsen 2004:125). De egalitære normene kan allikevel ha styrt *konsumpsjonen* av dette overskuddet mot et felles rituellet forbruk (jf. også Odner 2001, Olsen1987). Til forskjell fra Mulks modell, vil jeg ikke vektlegge dette som en bevisst strategi styrt av samfunnets ledere (råd av eldre eller lignende) (Mulk 1994:226, 1996:70, 72). I stedet vil jeg påstå at normer og tabuer for forbruk var så sterke at de i seg selv førte til et behov for å ”kvitte seg” med overskuddet på en sosialt akseptabel måte (jf. også Hansen og Olsen 2004:124-125). Den rituelle konsumpsjonen behøver ikke å ha hatt en reell effekt i forhold til å bevare en egalitær struktur, men den kan ha vært et uttrykk for konflikten mellom tradisjonelle forbruksnormer og et økt overskudd. At samiske grupper allikevel oppsøkte dette overskuddet, kan skyldes at status innad i samfunnet var avhengig av evnen til å skaffe til veie disse rituelle nødvendighetene (jf. også Odner 1992 i Mulk 1996:70, Olsen 1984:101, 217).

6.7.4. Østlig sølv i depotene

De østlige sølvgjenstandene i de samiske depotene har sannsynligvis hatt andre biografier enn de vestlige gjenstandene. Jeg antar at de vestlige skandinaviske gjenstandene i stor grad sirkulerte som prestisjegjenstander i en avgrenset sfære fra de ble produsert. De østlige gjenstandene synes i stedet å ha blitt produsert med tanke på bruk som draktsmykker og/ eller spesielt som byttemiddel i pelshandelen. De får sin særegne rituelle betydning først etter at byttehandelen er gjennomført, muligens via flere mellommenn. Den rituelle identiteten kan, som beskrevet over, ha bakgrunn i at det ikke var rom for en annen betydning i de samiske samfunnene som byttet dem til seg. De kulturelle strukturene gjorde det vanskelig å klassifisere metallsmykkene som en økonomisk verdi. Samtidig kan konseptualiseringen av disse gjenstandene som spesielle ha hatt sammenheng med at de inngikk i utvekslingen av pelsverk, som også var et prestisjeprodukt. Smykkene lenket ihendehaverne (gruppen eller individet) til fjerne strøk og en prestisjefylt samhandling (utvekslingen med pelsverk).

Når det gjelder effekten disse gjenstandene hadde på stedene der de ble deponert, er det i alle fall ingen tvil om at de store offerstedene var singularisert på en åpenlys og allment godtatt måte. Stadig gjentakelse av deponeringen vedlikeholdt stedets særegenhet.

⁴⁰ Det kan imidlertid ha vært en viss stratifisering i det samiske samfunnet også tidligere. I Ottars beretning beskrives skattleggingen av samene, og det kommer fram at de betaler etter hvor velstående de er (Hansen og Olsen 2004:66, 68)

De mindre edelmetalldepotene ble etter alt å dømme nedlagt samlet, og representerer kanskje en mindre gruppes offer. Inger Zachrisson har imidlertid vist at de edelmetalldeponerende områdene ikke overlapper med området hvor vi finner de større offerplassene, som er konsentrert til innlandet i Nord-Sverige (Zachrisson 1984:103, figur 3 og figur 53). Det kan bety at de to rituelle uttrykkene reflekterer en variasjon i offertradisjonen innad i det samiske samfunnet. Flere ting tyder på at også deponeringen av sølv i de nåværende samiske områdene var tuftet på tilsvarende forestillinger som i det øvrige Skandinavia: Funnsammensetningen med halsringer og ringspenner gjør seg gjeldende også i samiske områder, til tross for de ulike assosiasjonene i forhold til østlige og vestlige ringspenner (henholdsvis tilknyttet kvinne- og mansdrakt, jf. Schanche 2000:219). Det er også kjent samiske skattesagn av nøyaktig samme type som de norske og svenske fra de samiske områdene med edelmetalldepoter i Nord-Norge. Ole Thomassen skriver i sin beretning fra 1896-1898 at det ble fortalt blant samene i Lyngen og Porsangerområdet at man før i tiden gjemte sølv og kobberpenger i kobberkjeler. Slike gjemmesteder ble kalt *árahávdi* ("sted med nedgravet skatt"). Når eierne og arvingene i første ledd døde, begynte stedet å brenne. Dette skjedde om natten, og viste seg bare for personer som lykken ville begunstige. Lyset ble kalt *árahávdedolla* ("*árahávdi*-ild"), og når noen hadde sett et slikt lys, sa man *ahte dat leai árahávdi* ("det var *árahávdi*"). Det gjaldt for den heldige å holde blikket på lyset uten å vike. Nådde man fram til stedet, ville det være et åpent hull ned til skatten, og man måtte da kaste et pant av stål ned i det. Det ville utløse en masse skremmende syner som måtte overses dersom skatten skulle være innenfor rekkevidde (likvis i sagnet fra Tysfjord, se kapittel 6.4.) (Thomassen 1999:119-121, og pers. med. B. M. Nystad 18.02.2005 ang. oversettelser). Særpreget i forhold til annen samisk offerskikk, og likhetstrekkene med norrøn/norsk deponeringstradisjon, samt den rituelle bruken av sølv, som ellers ikke var særlig utbredt blant samene, kan muligens tyde på at deponering av edelmetall var en skikk som ble tatt opp som følge av et møte mellom ulike rituelle tradisjoner i grensestrøkene av det samiske området.

6.8. Edelmetalldepotene og kulturell identitet i Nord-Norge

Jeg vil nå flytte fokus fra tingenes identitet over til menneskenes identitet, og forsøke å se hva edelmetalldepotene i Nord-Norge kan si om kulturelle og identitetsmessige forhold i den aktuelle perioden. Som beskrevet i kapittel 5.2., er det visse åpenbart sentrale norrøne strøk der man kunne forvente å finne edelmetalldepoter, men der

det ikke er gjort slike funn. I stedet er depotene distribuert i grensestrøkene mellom det som tradisjonelt har blitt regnet som samiske og norrøne/norske områder i de aktuelle periodene. I disse grenseområdene er det også gjort en rekke funn med en påfallende blanding av materiell kultur som vanligvis tilskrives henholdsvis samisk og norrøn/norsk sfære (for eksempel Simonsen 1982:580ff). Dette gjelder blant annet en blanding av elementer i graver (for eksempel Sandmo 1994, Storli 1991:96ff), og i forbindelse med bosetningsspor (for eksempel Munch 1967). Interessant nok synes materielle spor i Finland å tyde på en lignende blanding av kulturtrekk når det gjelder smykker i innlandet og i nordlige områder i vikingtid (Hansen og Olsen 2004:112). Det er også i de nordlige delene av Finland at vi finner de karakteristiske gjenstandsdepotene med halsringer og anheng av sølv som ofte sammenlignes med de nordnorske funnene. Disse depotenes tilknytning til samiske områder, sammen med det østlig pregede innholdet, kan som nevnt antyde en samisk artikulasjon av en fellesskandinavisk/-nordeuropeisk deponeringstradisjon. Det finnes imidlertid andre mulige forklaringer på depotenes beliggenhet og struktur. Disse hypotesene kan kanskje belyse – og utfordre – den samisk/ norske kulturelle og etniske dikotomien som har preget arkeologisk forskning på jernalder og middelalder i Nord-Norge.

6.8.1. Dikotomien samisk/ norsk i tidligere forskning

Inntil slutten av 1970-tallet var dikotomien samisk/norsk nærmest uuttalt i nordnorsk arkeologi, men allikevel åpenbar idet arkeologisk forskning om vikingtid/tidlig middelalder nesten utelukkende dreide seg om det materialet man tolket som spor etter norrøn eller norsk aktivitet (for eksempel Sjøvold 1974). Slutten av 1970-tallet og begynnelsen av 1980-tallet førte med seg store omveltninger: Samisk kultur og historie skulle synliggjøres etter å ha vært neglisjert og underkommunisert siden begynnelsen av århundret. Opprettelsen av Universitetet i Tromsø midt på 70-tallet førte til sterk økning i forskningen på samiske spørsmål, blant annet knyttet til samisk historie. I tråd med den samtidige sosiopolitiske situasjonen kom forholdet mellom samer og nordmenn til å stå i sentrum. Dette forholdet var aktuelt på alle måter, og fylte et reelt behov innen arkeologien: Som senere forskning har vist, sto ikke det ensidige fokuset på norsk historie og forhistorie i relasjon til det tilgjengelige kildegrunnlaget (Amundsen et al. 2003, Hansen og Olsen 2004, Olsen 1986, Schanche og Olsen 1983). Det er ingen tvil om at det historiske og arkeologiske materialet i Nord-Norge speiler tilstedeværelsen til flere

grupper, men det samiske materialet var mindre tilgjengelig ved inngangen til 80-tallet enn i dag.

Forskningen har ført til et ganske annet syn på samisk forhistorie enn det som var rådende i forrige århundre fram til 1980-tallet. I løpet av dette tiåret ble samisk etnisitet et uunngåelig tema i nordnorsk forskning på historie og forhistorie. Men allerede tidlig på 90-tallet etterlyste Stig Welinder en fornyelse av diskusjonen. I hans øyne ville en revitalisering av den arkeologiske debatten være avhengig av at etnisitet ble diskutert også for andre grupper enn den samiske. I den forbindelse stilte han blant annet spørsmålene: Hva er germansk etnisitet? Hvordan ser germaneren ut i arkeologien (se også Näsman 1999)? Er alt som ikke er mulig å definere som germaner i stedet samer? I forhold til grensespørsmålet mellom samer og germanske grupper (som Welinder kaller det) spør han: Finnes det en grense? På ulike steder? Hvordan forflyttes grensen? Kan individer ta seg over grensen? Og viktigere, hvem bestemmer hvor grensen går, med hvilke kriterier og hvorfor? (Welinder, pers. med. i Zachrisson 1997:10).

En del av disse spørsmålene har vært diskutert for Nord-Norges del, kanskje særlig hvor grensene har gått og hvordan de har blitt etablert og opprettholdt (for eksempel Schanche 1986, 1989, Hansen 1990a, Olsen 2001, m. fl.). At individer kunne krysse de etniske grensene har blitt utforsket i forbindelse med blandede gravfunn, som Inger Storli har foreslått skyldes ekteskap mellom norrøne og samer (Storli 1991, 1994). Dette har for såvidt sammenheng med noen av de andre spørsmålene Welinder stiller, de som spør om den etniske dualismen er imperativ og bare åpner for en tilskrivning av *enten* samisk eller germansk etnisitet. Det er dette jeg ønsker å fokusere på i det følgende. Jeg mener at dikotomien samisk/ norsk kan ha skygget for alternative forståelser av det arkeologiske materialet som ikke åpenbart faller innunder en disse kategoriene. De nordnorske edelmetalldepotene er et slikt materiale. Utbredelsen i det øvrige Skandinavia knytter dem til den norrøne/ germanske befolkningen, mens beliggenheten og det østlige innholdet i Nord-Norge også knytter dem til den samiske befolkningen. Et mulig utgangspunkt for å forstå dette og lignende materiale med tilsynelatende flere kulturelle tilknytninger, kan være å anvende begreper og teorier fra antropologi og post-koloniale studier som nettopp har utfordret kulturers og identiteters renhet og monolittiske karakter.

6.8.2. Kreolisering, hybridisering, ”in-between”, lokal kultur

I forhold til kulturmøter har konseptene kreolisering, hybridisering og ”in-between” spilt en stor rolle innen antropologi og post-kolonialistiske studier i de senere år (Eriksen

1994, Ashcroft et al. 1995:183ff, Bhabha 1995a, 1995b, Young 1995, Gosden 2001). Introduksjonen av disse begrepene har ført til en revurdering av den tidligere vektleggingen av dualisme i kulturstudier (Ashcroft et al. 1995:183). De siste årene har det også kommet en del studier som anvender begrepene i forbindelse med materiell kultur (for eksempel Amundsen et al. 2003, Falck 2001, 2003, Olsen 2000c, 2001, 2002, Skandfer 1996:102-103, van Dommelen 2002).

Thomas Eriksen diskuterer begrepet kultur i sin bok *Kulturelle veikryss* (1994). Han foreslår en alternativ definisjon av kultur som *det som gjør kommunikasjon mulig*. Han sammenligner kultur med et kompleks elektrisk felt, der elektrisiteten, ”strømmen”, består av menneskelig aktivitet (ibid.:23). Jeg oppfatter at han ser kultur som den felles forståelsen som gjør det mulig å kommunisere med andre mennesker, gjennom ulike medier, også materiell kultur. I sin bok fokuserer Eriksen også på de nye kulturelle formene som oppstår i møtet mellom det globale og det lokale, der kreolisering er et sentralt begrep. Konklusjonen er, meget kort oppsummert, at verden er ett sted, men dette stedet er lokalt konstruert (ibid.:29-30).

Begrepet ”kreolisering” ble i utgangspunktet brukt i lingvistikken om pidgin- og kreolspråk - kontaktspråk mellom folk som ikke hadde felles språk. Et eksempel er russensorsk i Øst-Finnmark, som besto av 400 ord hovedsakelig knyttet til fisk, vodka, kvinner og pruting (Eriksen 1994:33-34). Kreoliseringsbegrepet har senere blitt overført til ulike andre kulturelle områder, som uttrykk for de fenomenene som oppstår når tidligere bestående enheter blandes. Begrepene kreolisering, hybridisering, og også synkretisme, innebærer en divergens til en nyere forståelse av kultur som bevegelse og stadig endring, heller enn statiske enheter. Samtidig bryter de med den gamle nasjonalistiske tradisjonen, og er derfor mer egnet som analytisk utgangspunkt for å forstå flerkulturelle dilemmaer enn mange eldre konsepter med rot i denne tradisjonen (jf. Eriksen 1994:35-36).

Sosiologen Bruno Latour vektlegger også forholdet mellom det globale og det lokale i sin beskrivelse av nettverk av hybrider. Han avviser det ”moderne” skillet mellom kultur og natur, og objekt og subjekt. Til tross for iherdige forsøk på å skille og ”rense” disse kategoriene, fører forsøkene bare til stadig flere ”hybrider”, i hans forstand blandinger av fysisk materiale, kunnskap, natur og samfunn, og de andre kategoriene man forsøker å holde adskilt (Latour 1996). Aktiviseringen av disse hybridene endrer størrelsesforholdet og relasjonen mellom det lokale og det globale. Latour sammenligner med teknologiske nettverk, jernbanen, telefonen og kloaknettet. Disse er ”globale” i det de knytter sammen

fjerntliggende punkter, men samtidig lokale i alle sine punkter. Ideer, kunnskaper og kjensgjerninger utbres på samme måte – i nettverk, som alltid og overalt er både globale og lokale. Latour beskriver altså det lokale fenomenets avhengighet av tilknytning til et nettverk for å bli meningsfullt, men også hvordan dette nettverket ikke tar samme form i alle de lokale punktene (Latour 1996:153ff). Latours arbeid er et sentralt bidrag til såkalt agent-nettverk-teori, som jeg også har omtalt i kapittel 6.5.

Bruno Latours hybrider er ”kvasiobjekter” som sprenger grensene vi har konstruert mellom kultur, natur, objekt og subjekt (Latour 1996), men ”hybrid” er i dag et flittig brukt begrep om alt fra sykler og biler til musikk og ulike andre kunstuttrykk. Dette synes å gjenspeile en generell interesse for det komplekse og sammensatte, noe som kan ses som en reaksjon på forandringer rundt oss, blant annet i form av nye flerkulturelle dilemmaer (jf. Eriksen 1994:36). Begrepet ”hybrid” har tradisjonelt blitt assosiert med blandede arter i biologi og botanikk. Med den belastede historien arkeologi har i forhold til raseforskning, kan det være på sin plass å understreke at anvendelsen av begrepet ”hybridisering” innen kulturstudier ikke har noe med biologi å gjøre. Det er derimot snakk om blanding av ulike *kulturelle* entiteter.

”Hybridisering” er utvilsomt et anvendbart konsept i forbindelse med de kulturmøtene man studerer innen post-kolonialismen, der reaksjonene på møtet mellom en imperialistisk kultur og et kompleks av lokale praksiser står i sentrum (Ashcroft et al. 1995:1-2). Resultatet blir ofte at de autoritære imperialistiske kulturelle uttrykk og praksiser adopteres av de koloniserte gruppene, men at de samtidig gis et delvis nytt innhold i henhold til de lokale praksisene, og dermed blir en kulturell hybrid. Med henvisning til Michel Foucaults tese om ”power through transparency”, har Homi Bhabha vektlagt at denne ”imiteringen” innebærer en viktig undergravende motstand, fordi den gjør tegnene på autoritet og underordnethet mer obskure (Bhabha 1995a:34-35, Ashcroft et al. 1995:9).

”In-between” er også et begrep som på mange måter fordrer adskilte enheter. Det kan kanskje regnes som et overgangsbegrep, et begrep vi har behov for i en prosess der vi begynner å innse at våre tradisjonelle kategorier ikke er tilstrekkelige for å beskrive omverdenen. Det er til en viss grad selvforklarende, idet ”in-between” betegner nettopp noe som befinner seg mellom to eller flere andre ting. In-between-begrepet knyttes ikke spesielt til kulturelle grupper, men også til individer eller situasjoner. Homi Bhabha beskriver hvordan det i artikuleringen av kulturell ulikhet oppstår øyeblikk eller prosesser

der det er rom for individer eller grupper til å utarbeide alternative strategier, som igjen resulterer i nye tegn på identitet (Bhabha 1994). Dette kan være relevant for forståelsen av mennesker og ting som vanskelig kan tilskrives enten samisk eller norrøn identitet ut fra de tradisjonelle kriteriene arkeologer og historikere legger til grunn.

Peter van Dommelen har diskutert anvendelsen av post-kolonialistisk teori innen arkeologi, og mener at blant annet Homi Bhabhas begreper ambivalens og hybridisering kan bidra til mindre simplistiske tolkninger av den materielle kulturen også i eldre tiders kolonier. Som eksempel bruker han de puniske, karthagiske og romerske koloniene på Sardinia. Selv om denne koloniseringen ikke nødvendigvis kjennetegnes av den imperialismen og rasismen som er grunnlaget for 1900-tallets post-kolonialistiske reaksjon, ser han det som sannsynlig at den materielle kulturen har vært involvert i noen av de samme prosessene ved disse fortidige kultur møtene, som ved nyere tids kolonisering. Jeg mener som sagt at koloniseringsbegrepet ikke er en forutsetning for disse prosessene, men at de til en viss grad oppstår i alle sammenhenger der ulike kulturuttrykk introduseres for eller møtes i et lokalsamfunn. Dette underbygges for såvidt av van Dommelens nedtoning av det undertrykkende ved disse tidlige koloniene på Sardinia. Poenget er nettopp at den fremmede materielle kulturen ikke ble trykket ned over hodene på lokale grupper, men at deres innlemmelse av koloniale kulturelle uttrykk var en måte å tilpasse seg en ny situasjon på. van Dommelen understreker at den koloniale kulturen skapes lokalt, i møtet mellom stedets kultur og den fremmede kulturen. Resultatet er lokalt fundert, men samtidig begrenset av den hegemoniske koloniale kulturen.

6.8.3. Kreoliserte uttrykk – hybride identiteter?

Dette perspektivet på kultur som sammenvevd og utstrakt, og som et alltid lokalt forhandlet resultat av møtet mellom det hjemlige og det fremmede, kan kaste nytt lys over en del norrøne ”kulturlån” i samisk materiell kultur. Inger Zachrisson har påpekt det hun oppfatter som en ”kulturfiksering”, der trekk fra både samisk og norrøn kultur har blitt bevart i samisk sammenheng opp mot vår tid. Bakgrunnen skal være at disse trekkene minnet om en forgangen storhetstid, nemlig vikingtiden (Zachrisson 1984:109). Blant de bevarte trekkene er blant annet flettebåndsornamentikk, som i utgangspunktet regnes som et norrønt (skandinavisk) trekk, men som fra rundt år 1000 er belagt i samisk kontekst. Ornametikken er da uforandret i form, men anvendes på andre typer gjenstander i den samiske konteksten, blant annet ski, bein- og horn gjenstander, og noe senere på trommehammere (ibid.:107). En trommehammer fra Rendalen, Hedmark, har for øvrig blitt

brukt som eksempel på kulturell hybridisering i dette området på 11-1200-tallet. Denne har samisk flettebåndsortimentikk på den ene siden, og norrøn ornamentikk i ringerikestil på den andre (Hansen og Olsen 2004:107).

Å blande materiell kultur i grenseområder var antagelig en måte å tilpasse seg situasjonen på (jf. van Dommelen 2002:141). Hva du eide og brukte hadde betydning for hvem du var, og fortalte noe om tilhørighet og tilknytning (jf. Storli 1991 om østlige smykker). Blandingen av elementer kan ha vært en mer eller mindre bevisst måte for enkelte grupper å uttrykke en posisjon mellom det samiske og det norrøne/norske. Kanskje var denne materielle kulturen et nødvendig utgangspunkt for en in-between-gruppes samhandling med både samiske og norrøne/norske naboer (jf. også Hansen 1990b:215, Skandfer 1996:101). Disse in-between-gruppene kan ha hatt en egen oppfatning av sin identitet. Muligens har grupper i grenseområdene hatt posisjonen som mellommenn, for eksempel i forbindelse med utveksling eller handel, som en viktig del av sin identitet og sitt eksistensgrunnlag.

Samtidig er det sannsynlig at tilgrensende grupper, både norrøne og samiske, så dem som noe fremmedartede. Det kan sammenlignes med van Dommelens beskrivelse av byen Neapolis på Sardinia: Her møtes lokale og koloniale trekk i blant annet byggeskikk og rituelle statuetter (van Dommelen 2002:134, 137). Han påpeker at byen for de omkringliggende jordbruksområdene må ha fremstått som kolonial. Samtidig fremsto den antagelig som sardinsk og ikke kolonial fra et karthagisk synspunkt (ibid.:142). Dette understreker at identitet i bunn og grunn er lokalt fundert. Kanskje har skikken med deponering av edelmetall i Nord-Norge kommet til å bli spesielt assosiert med de kreoliserte gruppens identitet, og derfor ikke vært attraktive å ta opp for norrøne grupper i samme område (Spangen 2004, sml. Thomas 1996:162).

Det nordskandinaviske materialet i sen vikingtid/tidlig middelalder viser på flere områder en interessant tvetydighet: En rekke formaliserte uttrykk med tidligere lokal avgrensning får større utbredelse i denne perioden (urgravskikken, bjørnegravene, rekkeorganiserte ildsteder og (stallo)tufter, østlige smykkeformer, og en særlig offertradisjon). Dette er uttrykk som markerer en klarere kontrast mellom det norrøne og det samiske. Men samtidig opptrer kulturelle uttrykk som transcenderer dette etniske skillet. Dette kan være uttrykk for ulike, men samtidige valg - en dobbel strategi: På den ene siden en klarere norsk-samisk etnisk markering, på den andre et forsøk på å forhandle

eller mediere denne grensen. Edelmetalldepotene kan være et transcenderende uttrykk, selv om de på sett og vis også manifesterer en grense gjennom sin lokaliseringen.

6.8.4. Trosskiftet og etnisk identitet

En annen mulig forklaring på distribusjonen av edelmetalldepoter i Nord-Norge kan være den pressede situasjonen som oppsto i forbindelse med kristningen. Kristningen regnes som kjent for å være en del av det politiske spillet om landsdelen, et ledd i markeringen av rikskongemakten. Den førkristne religionen og dens ritualer var tett sammenvevd med samfunnslivet for øvrig, og gjenspeilet og naturliggjorde blant annet maktfordelingen. Dermed ble det et poeng å undergrave den tradisjonelle troen, hvis makten skulle samles på en hånd. Dette må ha vært en opprivende prosess, og vi vet ut fra skriftlige og arkeologiske kilder at mange holdt fast på sin førkristne tro til tross for de brutale omvendelsesmetodene som ble brukt (Nordeval 2000, Steinsland 1989).

Den første kristningen ble i hovedsak rettet mot den norrøne befolkningen i Nord-Norge. Den samiske befolkningen holdt til i områder som i tidlige skriftlige kilder (for eksempel i Ottars beretning) betegnes som ødemark og ingenmannsland. Det var ikke dette ”ubebodde” landet de tidlige norske kongene ønsket å legge under seg. De som ble regnet som samer, gikk antageligvis stort sett fri for den brutale framferden. De kunne beholde sin tradisjonelle tro inntil nye misjoneringsforsøk tok til, til dels senere i middelalderen, men fremfor alt i nyere tid (jf. Hansen og Olsen 2004:315ff). I denne situasjonen er det mulig at grupper som tidligere hadde interesse av å identifisere seg med det norrøne samfunnet, søkte mot en mer samisk identitet for å kunne holde på noe av sitt tradisjonelle levesett. Den norrøne og samiske kulten hadde mange likhetstrekk (jf. blant andre Solli 2002, kapittel 7), og i begge sammenhenger var man åpne for innlemmelse av nye guder. De blandede kulturelle uttrykkene i grenseområdene kan være et resultat av at grupper som i lang tid hadde hatt kontakt med samene, søkte mot og styrket disse velkjente forbindelsene i en tid der de norrøne kontaktene ikke lenger fylte sin tidligere posisjon. Det er mulig at disse gruppene hadde hatt en ambivalent mellomposisjon over lengre tid, men at det samiske potensialet ble aktualisert i den pressede situasjonen kristningen førte med seg.

Det har tidligere blitt påpekt at bosetningssporene på blant annet Eiterjord, Beiarn, og Vestvatn, Misvær, er av såkalt norrøn/norsk karakter (for eksempel spor av husdyrhold og åkerbruk, baksteheller, klebergjenstander), men med innslag av typisk samisk materiell kultur (for eksempel pilespisser av reinhorn, østlige ringspenner og anheng) (Munch 1967). Lars Ivar Hansen ser dette som et uttrykk for en samisk tilpasning til norske økonomiske

forhold, blant annet i forbindelse med utviklingen av et mer kommersielt fiske (Hansen 1990a). En alternativ tolkning kan være at bosetningene markerer norrøne grupper som orienterte seg mot samisk kultur og identitet i en situasjon der de ikke lenger fant det attraktivt å være en del av det norrøne/norske samfunnet. Denne tilknytningen til det samiske behøver ikke å ha vært altomfattende, og de behøver ikke selv å ha oppfattet seg som samer. Det var kanskje tilstrekkelig at de kristne maktovertagerne og misjonærene oppfattet dem som samiske. Som nevnt over kan en lokal identitet bli definert på ulikt vis fra ulike synspunkter, slik at det de kristne oppfattet som samer, fremdeles kunne bli oppfattet som norrøne grupper fra samisk hold.

Den brutale kristningen og maktovertagelsen har sannsynligvis gjort gudenes hjelp og støtte enda mer tiltrengt. Mange har vært inne på den økede samiske rituelle aktiviteten i denne perioden, noe som er særlig tydelig i grenseområdene. Urgraver ble en utbredt skikk langs kysten av Finnmark Troms og nordre Nordland (Schanche 2000:328), og utbredelsen av bjørnegraver tyder også på en økt signalisering og konsolidering av samisk religion (Myrstad 1996, Olsen 2000a:37, Schanche 2000:331). Som et tidligere norrønt forankret religiøst uttrykk, kan edelmetalldepotene i denne situasjonen ha blitt innlemmet i en (semi-)samisk kontekst som en markering av at man holdt stand mot de sosiale og religiøse omveltningene. Kanskje var deponeringene en tradisjon og et rituale som markerte tilknytningen til en norrøn fortid for grupper som var tvunget til å søke mot samisk identitet for å kunne beholde en ikke-kristen tro. Det økende innslaget av østlige gjenstander i depotene i tidlig middelalder kan antyde en konsolidering av den samiske tilknytningen.

6.8.5. Mentalitetsendring og videreføring

Det skandinaviske og norrøne-norske kulturfellesskapet ble ved kristningen og rikssamlingen trukket inn i et europeisk fellesskap (Lindh 2000). Også før denne omveltningen hadde beboerne i Nord-Norge drevet handel med områder der bruken av mynt var mer utbredt. Dette økte i tidlig middelalder, blant annet på grunn av tørrfiskhandelen. Det er sannsynlig at forståelsen av penger som system fikk følger for konseptualiseringen av edelmetall. Som tidligere nevnt har introduksjonen av myntøkonomi blitt knyttet til opprinnelsen for rasjonell tenkning (Lång 1982 i Hårdh 1996:15). Det er ikke plass til en lengre diskusjon av dette synspunktet her, og i denne korte fremstillingen fremstår det som noe simplistisk å gjøre økonomi til en forutsetning for filosofi. Men myntsystemet forutsetter en spesiell form for abstraksjon som over tid

antagelig fikk følger for blant annet konseptualiseringen av edelmetallets identitet (jf. også Hårdh 1996:14-15, 165), også i de mange områdene der mynter var lite utbredt gjennom hele middelalderen.

Samtidig overlevde mange forestillinger om blant annet sølvets beskyttende kraft i folketroen helt opp til vår tid, jamfør sølv i kirkeklokkene og brudeparets vernende sølvsmykker (Grieg 1929:303ff, se kapittel 6.6.1.). Kanskje hadde dette en viss sammenheng med at edelmetall og mynter lenge var forbeholdt det øvre sjikt av samfunnet, også etter at myntsystemer var gjort gjeldende i de fleste områder. Lars Ersgård har påpekt at mynt ikke er vanlig i høymiddelalderkontekster i Sverige, selv ikke i tidlige byer som Uppsala. Derimot er det kjent funn av store mengder mynt fra kirkegulv fra 1200-tallet og fremover (Ersgård 2002:292). Det har vært diskutert hvorvidt dette er intensjonelle ofringer eller mistede mynter. Som sagt kan man ikke regne med at folk flest gikk rundt med edelmetall og mynter i lommene til enhver tid. Jeg anser det som sannsynlig at funnene under kirkegulv reflekterer en folkelig videreføring av depotpraksisen innenfor en ny religiøs diskurs, der det dyrebare og myteomspunne edelmetallet skulle komme Kristus og kirken til gode (jf. Zachrisson 1998:216-217). Dette vil i så fall bare være ett eksempel blant mange på at førkristne ritualer ble videreført med et kristent innhold (for eksempel Schjødt 1989).

6.8.6. Avslutningsvis

”There is always more that could be said, more ways in which the thing could be experienced, more associations and connotations that could be investigated. In this sense, there will always be something of the thing that draws back from us.”

(Thomas 1996:81)

Denne oppgaven er bare en forsiktig første tilnærming til et materiale som åpner for utallige spørsmål og problemstillinger, temaer og teorier. Det har ikke vært rom for å utforske alle de interessante innfallsvinklene som kunne ha gitt en enda bedre forståelse av gjenstandene, depotene og deres samtid. Det har vært vanskelig å velge en tolkningsramme og holde fast ved den, for det er så mange aspekter ved disse funnene som kan peke i mange ulike retninger. På en måte ble nettopp det tolkningsrammen: Materiell kultur er ikke statisk, og kan ikke innskriveres med en opp- og avgjort mening. Den åpner for

diskusjon og utfordrer oss, utfordrer våre oppfatninger av samfunn, landskap og identitet i fortid og nåtid. På denne måten spiller hver ting et utall roller. Nettopp fordi de bærer med seg spor av tidligere relasjoner, fortsetter hver arkeologiske artefakt sitt livsløp i samspill med oss lenge etter at produsentene og de opprinnelige ihendehaverne er borte.

LITTERATUR

- Adams, William Y. og Ernest W. Adams
1991 Archaeological Typology and Practical Reality. A Dialectical Approach to Artifact Classification and Sorting, Cambridge University Press, Cambridge.
- Amundsen, Colin, Jørn Henriksen, Elin Myrvoll, Bjørnar Olsen og Przemyslaw Urbanczyk
2003 Crossing Borders. Multi-Room Houses and Inter-Ethnic Contacts in Europe's Extreme North, *Fennoscandia archaeologica* XX, Suomen arkeologinen seura, Helsinki.
- Andersson, Gunnar, Lena Beronius Jörpeland og Jan Dunér
2003 Gudarnas gård. Tre fallosfiguriner från Lunda i Strängnäs socken, Södermanland, *Fornvännen* 98, Stockholm.
- Andreassen, Reidun Laura og Nan Mydske
1984 LNG-terminal i Nord-Norge, rapport fra kulturminneregistrering, topografisk arkiv ved Tromsø Museum.
- Appadurai, Arjun
1986 Introduction: commodities and the politics of value, i Appadurai, Arjun (red.): *The social life of things. Commodities in cultural perspective*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Armstrong, Niall
2004 *Gamle veger og vegfar i Nordland fylke. Spor etter ferdsel fra middelalder og jernalder på Vestvågøya og Gimsøya*, hovedoppgave i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Arne, Ture J.
1909 Några i Sverige funna bronsstatyetter af barbarisk tillverkning, *Fornvännen: tidsskrift för svensk antikvarisk forskning*, Vitterhetsakademien, Stockholm.
- 1927 Östeuropas och Nordbalkans förhistoria, i Friis Johansen, K. (red.): *De forhistoriske tider i Europa I*, Henrik Koppels Forlag, København.
- 1935 Barsoff Gorodok. Ein Westsibirisches Gräberfeld aus der Jüngern Eisenzeit, *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar, del 39:5*, Akademiens Förlag, Stockholm.
- Arrhenius, Birgit
1970 Analyser av silverskatten från Skar, *Viking*, Oslo.
- Ashcroft, Bill, Gareth Griffiths og Helen Tiffin (red.)
1995 *The post-colonial studies reader*, Routledge, London.

-
- Ashmore, Wendy og A. Bernard Knapp (red.)
1999 Archaeological Landscapes: Constructed, Conceptualized, Ideational, i Ashmore, Wendy og A. Bernard Knapp (red.): *Archaeologies of landscape. Contemporary Perspectives*, Blackwell, Oxford.
- Askjem, Julie K. Øhre
under utarb. *Gave, kjøp og offer(arbeidstittel)*, hovedoppgave i arkeologi, Universitetet i Oslo.
- Aspelin, Johan Reinholdt
1877 *Antiquités du Nord Finno-Ougrien II, L'Age du Fer, Antiquités Permiennes*, G. W. Edlund, Helsingfors.
- Baugatal*
1980-2000 oversatt av Andrew Dennis, Peter Foote og Richard Perkins, i Foote, Peter G. (red.): *Laws of early Iceland. Grágás: the Codex Regius of Grágás with material from other manuscripts* (2 bind), University of Manitoba Press, Winnipeg.
- Barley, Nigel
1994 *Smashing Pots. Works of Clay from Africa*, Smithsonian Institution Press, Washington D.C.
- Barrett, James, Roelf Beukens, Ian Simpson, Patrick Ashmore, Sandra Poaps og Jacqui Huntley
2000 What Was the Viking Age and When did it Happen? A View from Orkney, *Norwegian Archaeological Review*, vol. 33, nr. 1.
- Behrend, Rikke
1970 Vandfundne sværd fra middelalderen, *Nationalmuseets Arbejdsmark*, København.
- Bell, Catherine
1992 *Ritual theory, ritual practice*, Oxford University Press, New York.
- Bender, Barbara og Margot Winer (red.)
2001 *Contested Landscapes. Movement, Exile and Place*, Berg Publishers, Oxford.
- Bendixen, B. E.
1888 Fortegnelse over de i 1888 til Bergens Museum indkomne oldsager ældre end reformationen, *Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring, Aarsberetning for 1888*, C.C. Werner og Co.'s Bogtrykkeri, Kristiania.
- Berglund, Birgitta
1995 Tjøtta-riket. En arkeologisk undersøkelsen av maktforhold og sentrumsdannelser på Helgelandskysten fra Kr. f. Til 1700 e. Kr. Doktorgradsavhandling, Vitenskapsmuseet, Fakultet for arkeologi og kulturhistorie, Arkeologisk avdeling, Trondheim.

-
- Bergstøl, Jostein
2004 Fangstfolk eller samer i Østerdalen? i Krogh, Mia og Kjersti Schanche (red.): Samisk forhistorie. Rapport fra konferanse i Lakselv 5. – 6. september 2002, *Varanger Samiske Museums Skrifter*, Varangerbotn.
- Bhabha, Homi
1994 *The Location of Culture*, Routledge, London,
www.prelectur.stanford.edu/lectures/bhabha/location1.html
- 1995a Signs Taken for Wonders, i Ashcroft, B., Griffiths G. & Tiffin, H. (red.) *The post-colonial studies reader*, Routledge, London.
- 1995b Cultural Diversity and Cultural Differences, i Ashcroft, B., Griffiths G. & Tiffin, H. (red.) *The post-colonial studies reader*, Routledge, London.
- Blindheim, Charlotte
1982 Slemmedal-skatten. En liten orientering om et stort funn, *Viking XLV*, Oslo.
- Blom, Gustav Peter
1830 *Bemærkninger paa en Reise i Nordlandene og igjennem Lapland til Stockholm i Aaret 1827*, Christiania.
- Boast, Robin
1997 A Small Company of Actors. A Critique of Style, *Journal of Material Culture*, London.
- Bohannon, Paul
1959 The Impact of Money on an African Subsistence Economy, *Journal of Economic History* 19, New York.
- Bolin, Sture
1926 *Fynden av romerska mynt i det fria Germanien*, doktorgradsavhandling, Lunds Universitet.
- Brøgger, Anton Wilhelm
1910 Et myntfund fra Foldøen i Ryfylke, Norge, fra XI aarhundrede, i *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, Det Kongelige nordiske Oldskrift-Selskab, København.
- 1928 Håløygenes Bjarmelandsferder, *Tromsø Museums Skrifter* 2.
- 1931 Nord-Norges bosetningshistorie: En oversikt. *Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Series C II-4*. H. Aschehoug & Co., Oslo.
- Bugge, Sophus, Magnus Olsen og Olaus Nicolaissen
1906 Runerne paa en sølvring fra Senjen, *Norges Indskrifter med de yngre Runer*, Dybwad, Kristiania.
- Burström, Mats
1993 Silver as Bridewealth. An Interpretation of Viking Age Silver Hoards on
-

Gotland, Sweden, *Current Swedish Archaeology* nr. 1, Swedish Archaeological Society, Stockholm.

Bäcksbäcka, Christina

1975 Föremålsbeståndet i 1000-talets finska myntförande skattfynd. Laudaturarbete i Finlands och Skandinaviens arkeologi, *Helsingin Yliopiston Arkeologian Laitos, Moniste n:o 11*, Helsingfors.

Chapman, John

2000 *Fragmentation in Archaeology. People, places and broken objects in pre-history of South Eastern Europe*, Routledge, London.

Cleve, Nils

1978 Skelettgravfälten på Kjuloholmen i Kjulö. II. Vikingatid och korstågstad. Gravfältet C, *Finska fornminnesföreningens tidskrift* 44, 2, Helsinki.

Drake, Sigrid

1918 *Vesterbottenslapperna under förra hälften av 1800-tallet*. Etnografiska studier. Lapparna och deras land. Skildringar och studier 7, Uppsala.

Eldjárn, Kristján

1948 Gaulverjabær-fundet og nogle mindre islandske møntfund fra vikingetiden, *Nordisk Numismatisk Tidsskrift* nr. 13, København.

Eriksen, Thomas Hylland

1993 *Små steder, store spørsmål. Innføring i sosialantropologi*, Universitetsforlaget, Oslo.

1994 *Kulturelle veikryss. Essays om kreolisering*, Universitetsforlaget A/S, Oslo.

Ersgård, Lars

2002 Västannortjärn. En rituell plats från högmedeltid, i Jennbert, Kristina, Anders Andrén og Catharina Raudvere (red.): *Plats och praxis. Studier av nordisk förkristen ritual*, Nordic Academic Press, Lund.

Falck, Tori

2001 *Havna som sted. En diskusjon om hybriditet og mobilitet i arkeologi*, hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Tromsø.

2003 Polluted Places: Harbours and Hybridity in Archaeology, *Norwegian Archaeological Review*, vol. 36, nr. 2, Oslo.

Fjellström, Phebe

1962 *Lapskt silver. Studier över en föremålsgrupp och dess ställning inom lapskt kulturliv. I. textdel*, Skrifter utgivna genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala, Ser. C:3, Almqvist & Wiksell, Stockholm – Göteborg – Uppsala.

Flateyrbok

1927 oversatt av Finnur Jonsson, Kjøbenhavn.

-
- Friis-Johansen, Knud
1911 Sølvs-katten fra Terslev, *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, Det Kongelige nordiske Oldskrift-Selskab, København.
- Gaimster, Märit
1991 Money and Media in Viking Age Scandinavia, i Samson, Ross (red.): *Social Approaches to Viking Studies*, Cruithne Press, Glasgow.
- 1998 Vendel period bracteates on Gotland. On the significance of Germanic art, *Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No. 27*, Almquist & Wiksell International, Lund.
- Gjessing, Gutorm
1927 Finsk-ugriske vikingetidssmykker i Norge, *Universitetets Oldsaksamlings Årbok 1927*, Oslo.
- 1933 Oldsaksamlingen tilvekst 1931-32, *Tromsø Museums Årshefter* Vol. 56, nr. 2, Tromsø.
- 1939 Noen nordnorske handelsproblemer i jernakeren, *Viking III*, Oslo.
- 1940 Oldsaksamlingens tilvekst 1936-37, *Tromsø Museums Årshefter* vol 63, nr. 1, Tromsø.
- 1946 *Arkeologiens metoder. Forelesninger av Gutorm Gjessing*, Universitetets studentkontor, Oslo.
- Gosden, Christopher
2001 Postcolonial Archaeology: Issues of Culture, Identity, and Knowledge, i Hodder, I. (red.), *Archaeological Theory Today*, Polity Press, Cambridge.
- Graham-Campbell, James
1992 Viking treasure from the North West : the Cuerdale hoard in its context, i Graham-Campbell, James (red.): *Selected papers from The Vikings of the Irish Sea Conference, Liverpool, 18-20 May 1990*, National Museums & Galleries on Merseyside, Liverpool.
- 1994 *The Viking Age Gold and Silver of Scotland*, National Museums of Scotland, Edinburgh.
- Graham-Campbell, James og Colleen E. Batey
1998 *Vikings in Scotland*, Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Grieg, Sigurd
1929 Vikingetidens skattefund, *Universitetets Oldsaksamlings Skrifter 2*, Oslo.
- 1967 Graverte bronseskåler fra tidlig middelalder. Omkring tre funn i Universitetets Oldsaksamling, *Viking*, Norsk Arkeologisk Selskab, Oslo.

-
- Grydeland, Sven Erik
2001 De sjøsamiske siida-samfunn. En studie med utgangspunkt i Kvæningen, Nord-Troms, *Nord-Troms Museums Skrifter I*, Sørkjosen.
- Gurevich, Aron J.
1985 *Categories of Medieval Culture*, Routledge & Kegan Paul, London.
- Gylvagingning*
1973 oversatt av Erik Eggen, i Sturlason, Snorre: *Den yngre Edda*, Norrøne bokverk 42, 4. utgave, Det Norske Samlaget, Oslo.
- Hammervold, Alf
1997 *Dactyliotheca Norvegica Medioevalis*. Fingerringe fra middelalderen i Norge. En undersøkelse av fingerringe fra middelalderen og ringe av middelaldertype, *Varia* 40, Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Hansen, Lars Ivar
1990a *Samisk fangstsamfunn og norsk høvdingeøkonomi*, Novus Forlag, Oslo.
- 1990b Handel i nord. Samiske samfunnsendringer ca. 1550 – ca. 1700, doktorgradsavhandling, Universitetet i Tromsø.
- 1999 Politiske og religiøse sentra i Nord-Norge. Samfunnsfunksjoner i en flerkulturell kontekst, i Drobin, Ulf, Jens Peter Schjødt, Gro Steinsland og Preben Meulengracht-Sørensen (red.): *Religion och samhälle i det förkristna Norden. Ett symposium*, Odense Universitetsforlag, Odense.
- Hansen, Lars Ivar og Bjørnar Olsen
2004 *Samenes historie fram til 1750*, Cappelen Akademiske Forlag, Oslo.
- Hartmann, B.
1914 Meddelelse om to kufiske myntfund, *Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs Skrifter* 1913, nr. 4, Aktietrykkeriet i Trondhjem, Trondheim.
- 1918 De kufiske mynter fra Holte, Orkedalen, og Herten, Alstahaug, *Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs Skrifter* 1916, Nr. 9, Aktietrykkeriet i Trondhjem, Trondheim.
- Hedeager, Lotte
1985 *Arkæologi Leksikon*, Politikens Danmarkshistorie, København.
- 1990 *Danmarks jernalder. Mellem stamme og stat*, Aarhus Universitetsforlag, Aarhus.
- 1999 Sacred topography. Deposition of wealth in the cultural landscape, i Gustafsson, Anders og Håkan Karlsson (red.): *Glyfer och arkeologiska rum – en vänbok till Jarl Nordblad*, Gotarc Serie A, volum 3, Institutionen för arkeologi, Göteborg.
-

-
- 2003 Kognitiv topografi: Ædelmetalldepoter i landskapet, *Universitetets oldsaksamlings skrifter. Ny rekke*, nr. 2, Oslo.
- Helms, Mary
1988 *Ulysses' Sail. An Ethnographic Odyssey of Power, Knowledge, and Geographical Distance*, Princeton.
- 1993 *Craft and the Kingly Ideal. Art, Trade and Power*, Austin.
- Heyerdahl-Larsen, Birgit
1981 Kap. 5 A, Dateringsforsøk, i Blindheim, Charlotte, Birgit Heyerdahl-Larsen og Roar L. Tollnes (red.): Kaupangfunnene. Bind 1, *Norske Oldfunn XI*, Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Hill, J. N. og R. K. Evans
1972 A model for classification and typology, i D. L. Clark (red.): *Models in archaeology*, London.
- Hodder, Ian
1985 Post-processual archaeology, i Schiffer, M. (red.): *Advances in Archaeological Method and Theory*, 8, Academic Press, New York.
- 1991 *Archaeological theory in Europe. The last three decades*, Routledge, London.
- Hoftun, Oddgeir
2001 *Norrøn kult og tro ifølge arkeologiske kilder*, Solum forlag, Oslo.
- Holm, Ingunn
2005 *Forvaltning av agrare kulturminner i utmark*, doktorgradsavhandling, Universitetet i Bergen.
- Holseng, Ove
2004 *Et fangstgropssystem i Orvdalen, Rendalen. Kulturhistorisk kontekst belyst ut fra dateringsproblematikk*, hovedoppgave i arkeologi, NTNU, Trondheim.
- Holst, fogd
1861 Brev av 07.05.1861 om skattefunnet på Skottestad, Hamarøy, <http://www.dokpro.uio.no/arkeologi/oslo/hovedkat.html> og <http://www.dokpro.uio.no/perl/arkeologi/visetekst.cgi?DATABASE=O&KRYSS1290@=on&KRYSS1290@=on>
- Holst, Hans
1943 Uten- og innenlandske mynter i norske funn, nedlagt før år 1100, *Nordisk numismatisk årsskrift*, Nationalmuseet, København.
- Holtorf, Cornelius
2002 Notes on the Life History of a Pot Sherd, *Journal of Material Culture*, nr. 7 (1), London.
-

Hårdh, Birgitta

1976a Wikingerzeitliche Depotfunde aus Südschweden. Probleme und Analysen, *Acta Archaeologica Lundensia, series in 8° minore, no. 6*, CWK Gleerup, Lund.

1976b Wikingerzeitliche Depotfunde aus Südschweden. Tafeln, *Acta Archaeologica Lundensia, series in 4° minore, no. 9*, CWK Gleerup, Lund.

1996 *Silver in the Viking Age. A Regional-Economic Study*, Almquist & Wiksell International, Stockholm.

2000 Vad står det? Graffiti på permiska ringar, *Vi får tacka Lamm...*, *Studies 10*, Statens historiska museum, Stockholm.

Håvamål

1985 oversatt av Ludvig Holm-Olsen, i Holm-Olsen, Ludvig: *Eddadikt*, J.W. Cappelens forlag AS, Oslo.

Islendinga Sögur

1830 Bind 2, Svarfdaela Saga, København.

Jacobsen, Kjersti

2003 *Forskning på gamle vegfar. Case study: fortidens ferdsel på Andøya i Nordland*, hovedoppgave i arkeologi, Universitetet i Tromsø.

Jansson, Ingmar

1983 *Gotland och omvärlden under vikingatiden – en översikt*, i Jansson, Ingmar (red.): *Gutar och vikingar*, Historiska museets förlag, Stockholm.

Jasinski, Marek E. og Oleg V. Ovsyannikov

1998 *The European Arctic Archangel Region: Research Problems and Sources, Vol. 1*, Russian Academy of Sciences, Institute of Material Culture History, Norwegian University of Science and Technology, Institute of Archaeology, St. Petersburg.

Johansen, Arne B.

2004 Da vi lærte å lage jern, i Østmo, Einar (red.): *Før Norge ble Norge. Fra istid til jernalder*, Schibsted Forlagene AS, Oslo.

Johansen, Olav Sverre

1982 Viking Age Farms: Estimating the Number and Population Size. A Case Study from Vestvågøy, North Norway, *Norwegian Archaeological Review*, vol. 15, nr. 1-2, Oslo.

Johansen, Øystein Kock

1993 Norske depotfunn fra bronsealderen, *Universitetets Oldsaksamlings Skrifter. Ny rekke* nr. 15, Oslo.

-
- Jones, Sian
1997 *The archaeology of ethnicity. Constructing identities in the past and present*, Routledge, London.
- Karsten, Per
1994 *Att kasta yxan i sjön. En studie över rituell tradition och förändring utifrån skånska neolitiska offerfynd*, Acta Archaeologica Lundensia, series in 8, no. 23, Almqvist & Wiksell International, Stockholm.
- Kielland, Thor
1927 *Norsk gullsmedkunst i middelalderen*, Steenske Forlag, Oslo.
- Kivikoski, Ella
1939 Die Eisenzeit im Auraflussgebiet. *Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja* 43, Helsinki.
- 1951 *Die Eisenzeit Finnlands. Bilderatlas und Text II*. Finnische Altertumsgesellschaft, Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki.
- 1964 *Finlands förhistoria*, Holger Schildts Förlag, Helsingfors.
- 1973 *Die Eisenzeit Finnlands. Bildwerk und Text*. Finnische Altertumsgesellschaft, Weilin+Göös AB, Helsinki.
- Kopytoff, Igor
1986 The cultural biography of things: commoditization as process, i Appadurai, Arjun (red.): *The social life of things. Commodities in cultural perspective*, Cambridge University Press, Cambridge.
- 2000 Cultural Biography of Things. Commoditization as Process, i Thomas, Julian (red.): *Interpretive Archaeology. A reader*, Leicester University Press, London.
- Kortner, Olaf, Preben Munthe og Egil Tveterås (red.)
1988 *Store norske leksikon*, bind 1-15, Kunnskapsforlaget, Oslo.
- Larssen, Ingegerd
1985 Departementsrapport om fornminner på nordnorske prestegårdseiendommer, topografisk arkiv, Tromsø Museum.
- Latour, Bruno
1996 Vi har aldri vært moderne. Essay i symmetrisk antropologi, Spartacus, Oslo.
- Laux, Friedrich
2000 Bronzezeitliche Funde aus Mooren, fließenden Gewässern und auf festem Boden, i Busch, Ralph (red.): *Opferplatz und Heiligtum. Kult der Vorzeit in Norddeutschland*, Veröffentlichungen des Helms-Museums Hamburger Museum für Archäologie und die Gexichte Hamburgs, Neumünster.
-

-
- Law, John og John Hassard (red.)
1999 *Actor network theory and after*, Blackwell, Oxford.
- Lossius, Knut
1883 Indberetning om en i sommeren 1882 foretagen arkæologisk undersøgelsesreise i søndre Helgelands fogderi, *Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs Skrifter* 1883, Aktietrykkeriet i Trondhjem, Trondheim.
- Lund, Harald
1950 Innberetning av 30.05.1950 om Mindnes, Mindlandet, Tjøtta pgd., Helgeland, topografisk arkiv ved Vitenskapsmuseet i Trondheim.
- Magnus Berrfötts saga
1999 oversatt av Anne Holtmark og Didrik Arup Seip, i Sturlason, Snorre: *Snorres Kongesagaer* [1979], 10. opplag, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
- Makarov, Nicolaj A.
1991 'Eastern' Ornaments of the 11th-13th Centuries in the Sami Areas: Origins and Routes, *Acta Borealia* 2

1992 Trade relations between Russia and Northern Fennoscandia in the early Medieval times, i Julku, Kyösti (red.): *Suomen varhaishistoria*, *Studia historia septentrionalia* 21, Rovaniemi.

1997 *Colonization of the northern periphery of ancient Russia. In the light of archaeological data from the portages of Beloozero and Onega river regions*. Institute of archaeology, Russian Academy of Science, Moskva.
- Malmer, Mats
1963 *Metodproblem inom järnålderens konsthistoria. Sakforskningens metodiska grunder*, *Acta Archaeologica Lundensia*, Series in 8, no. 3, Almqvist & Wiksell International, Stockholm.

1973 En korologisk aspekt på tolkningen av den gotländska järnålderns myntfund, *Finska Fornminnesföreningens Tidskrift* 75, Helsinki.
- Marstrander, Sverre
1953 Et nytt trøndersk skattefunn fra 900-årene, *Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs Skrifter* 1952, nr. 3, Aktietrykkeriet i Trondhjem, Trondheim.
- Montelius, Oscar
1922 *Swedish Antiquities. I. The Stone Age and the Bronze Age*, P.A. Norstedt & Söners Förlag, Stockholm.
- Mulk, Inga Maria
1996 The Role of the Sámi in Fur Trading during the Late Iron Age and Nordic Medieval Period in the Light of the Sámi Sacrificial Sites in Lapland, Northern Sweden, *Acta Borealia* 1.
-

-
- Munch, Gerd Stamsø
1967 Funnene fra Eiterjord i Beiarn og Vestvatn i Misvær, *Viking*, Oslo.
- 1969 Innberetning av befarng av funnsted for sølvskatten fra Skar i Misvær, Nordland, jnr. 62/69, topografisk arkiv ved Tromsø Museum.
- 1970 Skattefunnet fra Skar i Misvær, særtrykk av *Viking*, Oslo.
- 1978 Et nytt skattefunn fra Nord-Norge, *Ottar* 115, Tromsø.
- 1991 Høvdinggården Borg i Lofoten, *Ottar* 187.
- 1993 Two Exceptional Viking Period Finds from Botnhamn, Senja, Troms, i Arwidsson, Greta og Lena Holmquist Olausson (red.): *Pact 38: Sources and Resources. Studies in honour of Professor Birgit Arrhenius*, Rixensart Court-Saint-Etienne, Belgia.
- Munch, Gerd Stamsø og Jens Storm Munch
1965 Innberetning fra befarng i Hadsel 1965, topografisk arkiv, Tromsø Museum.
- Munch, Gerd Stamsø, Olav Sverre Johansen og Else Roesdahl (red.)
2003 *Borg in Lofoten. A chieftain's farm in North Norway*, Tapir Academic Press, Trondheim.
- Munch, Jens Storm
1956 Folkevandringstidens gullskatter i Norge, *Viking* XX, Oslo.
- Myhre, Bjørn
1993 The Beginning of the Viking Age – Some Current Archaeological Problems, i Faulkes, A. og R. Perkins (red.): *Viking revaluations*, London.
- Müller, Sophus
1886 Votivfund fra Sten- og Bronzealderen, i *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1866*, Det Kongelige nordiske Oldskrift-Selskab, København.
- Müller-Wille, Michael
2002 Offerplatser på kontinenten. Några exempel från förkristen tid, i Jennbert, Kristina, Anders Andrén og Catharina Raudvere (red.): *Plats och praxis. Studier av nordisk förkristen ritual*, Nordic Academic Press, Lund.
- Myrstad, Ragnhild
1996 *Bjørnegraver i Nord-Norge*, hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Narmo, Lars Erik
1996 Jernvinna i Valdres og Gausdal – et fragment av middelalderens økonomi, *Varia* 38, Universitetets Oldsaksamling, Oslo.

-
- 1997 Jernvinne, smie og kullproduksjon i Østerdalen. Arkeologiske undersøkelser på Rødsmoen i Åmot 1994-1996, *Varia* 43, Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Nicolaissen, Olaus
- 1890 Undersøgelser i Tromsø og Finmarkens Amter i 1889, *Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring, Aarsberetning for 1889*, C.C. Werner og Co.'s Bogtrykkeri, Kristiania.
- 1903 Katalog over Oldsager i Tromsø Museum, *Tromsø Museums Aarshefter* 26 (1903), Tromsø.
- 1906 Fortegnelse over oldsager, indkomne til Tromsø Museum 1905, *Tromsø Museums Aarshefter* 28 (1905), nr. 2, Tromsø.
- 1911 Oldsamlingens tilvækst i Tromsø museum 1910, *Tromsø Museums Aarshefter* 33 (1910), nr. 3, Tromsø.
- 1913 Oldsamlingens tilvekst i Tromsø Museum 1913, *Tromsø Museums Aarshefter* 35-36 (1912-1913), nr. 2, Tromsø.
- 1919 Arkæologiske undersøkelser samt Oldsamlingens tilvekst i Tromsø Museum i 1917, *Tromsø Museums Aarshefter* 40 (1917), nr. 5, Tromsø.
- 1920a Sølvfundet fra Rønvik, *Tromsø Museums Årshefter* 42 (1919), nr. 1, Tromsø Museum, Tromsø.
- 1920b Arkæologiske undersøkelser samt Tilveksten i Tromsø Museums oldsamling i 1919, *Tromsø Museums Årshefter* 42 (1919), nr. 2, Tromsø Museum, Tromsø.
- 1920c <http://www.saltenmuseum.no/artikler/solvfundet.htm>
- 1922 Arkæologiske undersøkelser samt Tilveksten i Tromsø Museums oldsamling i 1921, *Tromsø Museums Årshefter* 44 (1921), nr. 6, Tromsø Museum, Tromsø.
- 1923 Arkæologiske undersøkelser samt Tilveksten i Tromsø Museums oldsamling i 1922, *Tromsø Museums Årshefter* 45 (1922), nr. 5, Tromsø Museum, Tromsø.
- Nielsen, Svend
- 1987 Denarerne fra romersk jernalder – funktion og utbredelse, *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighet og Historie* 1986, København.
- Nielssen, Alf Ragnar
- 1990 *Fra steinalderen til 1700-tallet. Lødingen, Tjeldsund og Tysfjords historie IV*, Lødingen, Tjeldsund og Tysfjord kommuner.
-

-
- 2001 Fra Nord-Norge til Island – emigrasjonen ca. 870-930, *Ottar* 3 (2003), nr. 236, Tromsø Museum, Universitetet i Tromsø.
- Nilsen, Marianne Utne
2002 Gull – edle skatter fra fortidens Midt-Norge, *Spor – nytt fra fortiden* 1, Trondheim.
- Noonan, Thomas
1994 The Vikings in the East: Coins and Commerce, i Ambrosiani, Björn og Helen Clarke: *Developments around the Baltic and the North Sea in the Viking Age, Birka Studies* 3, Stockholm.
- Nordeval, Øyvind
2000 Fra hedendom til kristendom i Nord-Norge, *Ottar* 1 (2000), nr. 229, Tromsø Museum, Universitetet i Tromsø.
- Nordhuus, John A.
1977 [1848] *Beskrivelse over Brønø hovedsogn*, Helgeland Historielag.
- Nordman, Carl Axel
1924 Karelska järnåldersstudier, *Finska Fornminnesföreningens tidsskrift* XXXIV:3, Helsingfors.
- Nosov, Evgenij N., Oleg V. Ovsyannikov og Vsevolod M. Potin
1992 The Arkhangelsk Hoard, *Fennoscandia Archaeologica* IX, Suomen arkeologinen seura, Helsinki.
- Näsman, Ulf
1999 Hjælp, germanerne kommer, i Fuglestvedt, Ingrid, Terje Gansum og Arnfrid Opedal (red.): *Et hus med mange rom. Vennebok til Bjørn Myhre på 60-årsdagen*, Ams-Rapporter 11A, Stavanger.
- Näsström, Britt-Mari
1999 *Blóta, sóa och senda*. Om offer i fornskandinavisk religion, i Drobin, Ulf, Jens Peter Schjødt, Gro Steinsland og Preben Meulengracht-Sørensen (red.): *Religion och samhälle i det förkristna Norden. Ett symposium*, Odense Universitetsforlag, Odense.
- 2001 *Blot. Tro og offer i det förkristne Norden*, Pax Forlag A/S, Oslo.
- Odner, Knut
1983 *Finner og terfinner: etniske prosesser i det nordlige Fenno-Skandinavia*, Oslo Occasional Papers in Anthropology 9, Oslo.
- Ojanlatva, Eija
2003 A Late Iron Age silver deposit found at Nanguniemi, Inari, Finland, *Fennoscandia Archaeologica* XX, Suomen arkeologinen seura, Helsinki.
-

Olsen, Bjørnar

- 1984 *Stabilitet og endring. Produksjon og samfunn i Varanger 800 f. Kr. – 1700 e. Kr.*, magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- 1986 Norwegian archaeology and the people without (pre-)history, or: how to create a myth of a uniform past, *Archaeological Review from Cambridge*, vol. 5, no. 1, Cambridge.
- 2000a Nye tider, nye skikker. Om å leve sammen som samer og nordmenn for 1000 år siden, *Ottar* 1 (2000), nr. 229, Tromsø Museum, Universitetet i Tromsø.
- 2000b Belligerent Chieftains and Oppressed Hunters? – Changing Conceptions of inter-Ethnic Relationships in Northern Norway during the Iron Age and early Medieval Period, i Appelt, M., Berglund, J. og Gulløw, H.C. (red.): *Identities and Cultural Contacts in the Arctic*. Proceedings from a Conference at the Danish National Museum, Copenhagen. Danish polar Center Publication No. 8, København.
- 2000c Bilder fra fortida? Representasjoner av samisk kultur i samiske museer. *Nordisk museologi 2000-2*, Oslo – Umeå.
- 2001 The end of history? Archaeology and the politics of identity in a globalized world, i Layton, Robert, Peter G. Stone and Julian Thomas (red.): *The destruction and conservation of cultural property*, Routledge, London.
- 2002 Hva er samisk forhistorie? i Schanche, Kjersti og Mia Krogh (red.): *Samisk forhistorie. Konferanserapport. Porsanger 5.-6. September 2002*, Samiske Museums Skrifter/Várjjat Sámi Musea Cálahusat, Varanger Samiske Museum, Varangerbotn.
- 2003 Material Culture after Text: Re-Membering Things, *Norwegian Archaeological Review*, vol. 36, nr. 2, Oslo.

Olsen, Magnus og Aslak Liestøl

- 1960 *Norges innskrifter med de yngste runer* bind 5, Dybwad, Oslo.

Osborne, Robin

- 2004 Hoards, votives, offerings: the archaeology of the dedicated object, *World Archaeology*, volume 36, nr. 1, Routledge, Cambridge.

Petersen, Henry

- 1890 Hypotesen om Religiøse Offer- og Motivfund fra Danmarks Forhistoriske Tid, i *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1890*, Det Kongelige nordiske Oldskrift-Selskab, København.

Petersen, Jan

- 1928 *Vikingetidens smykker*, Stavanger Museum, Stavanger.

-
- Pálsson, Hermann
1997 *Ur lannordri – samar og ystu rætir íslenskrar menningar*, Studia Islandica H. 54, Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands, Reykjavík.
- Rafnsson, Sveinbjörn
1974 *Studier i Landnámabók. Kritiske bidrag til de isländska fristatstidens historia*, doktorgradsavhandling, Lund.
- Reymert, Per Kyrre
1980 *Arkeologi og etnisitet. En studie i etnisitet og gravskikk i Nord-Troms og Finnmark i tiden 800-1200*, magistergradsavhandling i arkeologi ved Universitetet i Tromsø.
- Rigstula*
1985 oversatt av Ludvig Holm-Olsen, i Holm-Olsen, Ludvig: *Eddadikt*, J.W. Cappelens forlag AS, Oslo.
- Rudebeck, Elisabeth
2002 Vägen som rituell arena, i Jennbert, Kristina, Anders Andrén og Catharina Raudvere (red.): *Plats och praxis. Studier av nordisk förkristen ritual*, Nordic Academic Press, Lund.
- Rundberget, Bernt Håkon
2002 *Teknologi og jernvinne. En teoretisk og metodisk tilnærming til jernvinna som kilde for menneskelig kunnskap og handling*, hovedfagsoppgave i arkeologi, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim.
- Rygh, Oluf
1880 Fortegnelse over de til universitetets samling af nordiske oldsager i 1880 indkomne sager, ældre end reformationen, *Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring, Aarsberetning for 1880*, C.C. Werner og Co.'s Bogtrykkeri, Kristiania.
- 1999 [1885] *Norske Oldsager*, Tapir forlag, Trondheim.
- Ryste, Bengta
under utarb. *Edelmetalldepotene fra folkevandringstid og vikingtid i Norge i et kontekstuellet perspektiv* (arbeidstittel), hovedoppgave i arkeologi, Universitetet i Oslo.
- Rønne, Ola
2002 Smeden i jernalder - ildens hersker, www.primitive-tider.com
- Samson, Ross
1991 Economic Anthropology and Vikings, i Samson, R. (red.): *Social Approaches to Viking Studies*, Cruithne Press, Glasgow.
-

-
- Sandmo, Anne-Karine
1994 Del 1. Den lange fortida, *Tromsø gjennom 10.000 år, Fra boplass -til by – opp til 1794*, red.: Sandmo, Anne-Karine, Reidar Bertelsen, Ragnhild Høgsæt, Tromsø kommune.
- Sarvas, Anja
1986 Kuusamon Esihistoria, *Kuusamon Historia IV*, Koillissanomat OY, Kuusamo.
- Schanche, Audhild
1986 *Nordnorsk jernalderarkeologi. Et sosialgeografisk perspektiv*, magistergrad i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- 1988 Jernalderens bosettingsmønster i et fleretnisk perspektiv. Bertelsen, R., Reymert, P. K. & Utne, A. (eds.): Framskritt for fortida i nord. I Povl Simonsens fotefar. *Tromsø Museums skrifter XXII*, Tromsø Museum, Universitetet i Tromsø.
- 2000 *Graver i ur og berg. Samisk gravskikk og religion fra forhistorisk til nyere tid*, Davvi Girji OS, Karasjok.
- Schanche, Audhild og Bjørnar Olsen
1983 Var de alle nordmenn? En etnopolitisk kritikk av norsk arkeologi, *Kontaktstencil* 22/23.
- Schjødt, Jens Peter
1989 Nogle overvejelser over begrebet ”Religionsskifte” med henblik på en problematisering af termens brug i forbindelse med overgangen til kristendommen i Norden, i Andréén, Anders (red.): *Medeltidens fødsel*, Symposier på Krapperrups Borg 1, Gyllenstiernska Krapperrupsstiftelsen, Lund.
- Schlüter, Wolfgang
1970 Versuch einer sozialen Differenzierung der jungkaiserzeitlichen Körpergräbergruppe von Haßleben-Leuna anhand einer Analyse der Grabfunde, *Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen* 6, Hildesheim.
- Schramm, Percy Ernst
1955 Herrschaftszeichen und Staatssymbolik. Beiträge zu ihrer Geschichte vom dritten bis zum sechzehnten Jahrhundert, *Schriften der Monumenta Germaniae historica* 13:2, Stuttgart.
- Serning, Inga
1956 Lapska offerplatsfynd från järnålder och medeltid i de svenska lappmarkerna, *Nordiska Museet: Acta Lapponica XI*, Hugo Gebers Förlag, Stockholm.
- Shanks, Michael og Christopher Tilley
1987 *Re-constructing Archaeology: Theory and Practice*, Cambridge University Press, Cambridge.
-

-
- Sharp, Lauriston
1952 Steel axes for stone-age Australians, *Human organization* 11, Washington D.C.
- Sheehan, John
1992 The Rathmooley hoard and other finds of Viking age silver from Co. Tipperary, *Tipperary Historical Journal*, s. 210-16.
- Simonsen, Povl
1982 Veidemann på Nordkalotten. Hefte 4: Jernalder og middelalder, *Stensilserie B – historie* nr. 21, Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø.
- Sjøvold, Thorleif
1962 The Iron Age Settlement of Arctic Norway. A Study in the Expansion of European Iron Age Culture within the Arctic Circle I, Early Iron Age, *Tromsø Museums Skrifter* vol. X, 1, Universitetsforlaget, Tromsø.
- 1974 The Iron Age Settlement of Arctic Norway. A Study in the Expansion of European Iron Age Culture within the Arctic Circle II. Late Iron Age (Merovingian and Viking periods), *Tromsø Museums Skrifter* vol. X, 2, Universitetsforlaget, Tromsø.
- Skaldskaparmål*
1973 oversatt av Erik Eggen, i Sturlason, Snorre: *Den yngre Edda*, Norrøne bokverk 42, 4. utgave, Det Norske Samlaget, Oslo.
- Skandfer, Marianne
1996 *Coarverbasttet. Samiske hornskjeer fra middelalder til moderne tid*, hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Skirnesmål*
1993 oversatt av Ludvig Holm-Olsen, i Holm-Olsen, Ludvig (red.): *Eddadikt*, 2. reviderte opplag, J.W. Cappelens forlag AS, Oslo.
- Skaare, Kolbjørn
1976 Coins and coinage in Viking Age Norway, Universitetsforlaget, Oslo.
- 1978 *Mynt i Norge*, Det Norske Samlaget, Oslo.
- Skjølvold, Arne
1961 *Klebersteinsindustrien i vikingetiden*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Skovmand, Roar
1942 *De danske skattefunn fra vikingetiden og den ældste middelalder indtil omkring 1150*, særtrykk av Aarbøger for nordisk oldkyndighet og historie, København.
- Snorres Kongesagaer*
1999 [1979] oversatt av Anne Holtsmark og Didrik Arup Seip, 10. opplag, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
-

-
- Solberg, Bergljot
1997 *Jernalderen i Norge. Ca. 500 f. kr. – 1030 e. Kr.* Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.
- Solli, Brit
2002 *Seid. Myter, sjamanisme og kjønn*, Pax Forlag AS, Oslo.
- Spangen, Marte
2004 The Coast as a Meetingplace for Beliefs and Traditions -Silver Hoards in North Norway around 1000 A.D, *Kontaktstencil 44*, Fællesnordisk Råd for Arkæologistuderende, København.
- Staecker, Jörn
1997 Brutal Vikings and Gentle Traders, *Lund Archaeological Review 3*, Lund.
1999 Rex regum et dominus dominorum. Die wikingzeitlichen Kreuz- und Kruzifixanhänger als Ausdruck der Mission in Altdänemark und Schweden, *Lund Studies in Medieval Archaeology 23*, Almquist & Wiksell International, Stockholm.
- Stalsberg, Anne
2003 Norge – Rus'-riket i vikingtiden. Arkeologiske funn, *Middelalderforum 1-2*, Oslo.
2004 Norge og Rus-riket i vikingtiden - De arkeologiske funnene, i Büchten, Daniela, Tatjana Dzijakson og Jens Petter Nielsen (red.): *Norge-Russland: naboer gjennom 1000 år*, Scandinavian Academic Press, Oslo.
2005 intervju i radioprogrammet *Museum* på P2, NRK, 27.02.2005.
- Steinsland, Gro
1989 Religionsskiftet i Norden – et dramatisk ideologiskifte, i Andrén, Anders (red.): *Medeltidens fødsel*, Symposier på Krapperrups Borg 1, Gyllenstiernska Krapperrupsstiftelsen, Lund.
1992 Nordisk hedendom, i Roesdahl, Else (red.): *Från vikingar till korsfarare. Norden och Europa 800-1200*, Föreningen Norden, Stockholm.
1997 *Eros og død i norrøne myter*, Universitetsforlaget, Oslo.
1998 Herkermaktens ritualer: Kan mytologien sette oss på spor av riter, gjenstander og kult knyttet til herskerens intronisasjon? i Jennbert, Kristina, Anders Andrén og Catharina Raudvere (red.): *Plats och praxis. Studier av nordisk förkristen ritual*, Nordic Academic Press, Lund.
- Steinsland, Gro og Kari Vogt
1984 [1979] Den gamle tro, i Semmingsen, Ingrid, Nina Karin Monsen, Stephan Tschudi-Madsen og Yngvar Ustvedt (red.): *Vår fjerne fortid, Norges kulturhistorie, bind 1*, 3. opplag, H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Oslo.
-

-
- Stenberger, Mårten
1947 *Die Schatzefunde Gotlands der Wikingerzeit, Fundbeschreibung und Tafeln*, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm.
- 1958 *Die Schatzefunde Gotlands der Wikingerzeit, Text*, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm.
- 1971 [1964] *Det forntida Sverige*, 2. opplag, Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Stenvik, Lars
2003 Iron Production in Scandinavian Archaeology, *Norwegian Archaeological Review*, vol. 36, nr. 2, Oslo.
- Stig-Sørensen, Marie Louise
1992 Gender Archaeology and Scandinavian Bronze Age Studies, *Norwegian Archaeological Review*, vol. 25, nr. 1, Oslo.
- Stjernquist, Berta
1963 Präliminarien zu Einer untersuchung von Opferfunden. Begriffsbestimmung und Theoriebildung, særtrykk fra *Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum 1962-1963*, Lund.
- Storli, Inger
1991 De østlige smykkene fra vikingtid og tidlig middelalder, *Viking LIV*, Oslo.
- 1992 "Stallo"-boplassene. Spor etter de første fjellsamer? Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Serie B, nr. 90, Novus forlag, Oslo.
- 2001 Tunanleggenes rolle i nordnorsk jernalder, *Viking LXIV*, Oslo
- Sundquist, Olof
1996 Härskaren i kulten under yngre järnåldern, i Engdahl, Kerstin og Anders Kaliff (red.): *Religion från stenålder till medeltid. Artiklar baserade på Religionsarkeologiska nätverksgruppens konferens på Lövsstadbruk den 1-3 december 1995*, Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter nr. 19.
- Svarfdølasaga*
1830 i *Islendinga Sögur*, Bind 2, Svarfdaela Saga, København.
- Sørgård, Kristine Orestad
1999 *Paradigmer og forskningstradisjoner i arkeologi. Om kommunikasjon og flyt på tvers av faglige grenser*, hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Sørum, Geir
2002 *Hus og bosetting på Vestvågøy. Gården som symbol på sosial status i yngre jernalder*, hovedoppgave i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
-

-
- Tallgren, Aarne M.
1931 *Biarmia, Eurasia Septentrionalis Antiqua, Bulletin et Mémoires Consacrés*
nr. 6, Société Finlandaise d'Archéologie, Helsinki.
- Talvio, Tuukka
2000 *Coins and coin finds in Finland AD 800-1200*, Suomen muinaismuisto-
yhdistys, Helsinki.
- Thomas, Julian
1996 *Time, Culture and Identity, an Interpretive Archaeology*, Routledge, London
and New York.
- Thomassen, Ole
1999 *Lappenes forhold, nedskrevet 1896-98 av skolelærer Ole Thomassen om*
Lyngen og Porsanger herreder, Samisk språksenter, Kåfjord kommune.
- Thompson, Kenneth
1986 *Beliefs and Ideology*, Ellis Horwood, Chichester.
- Thurborg, Märit
1988 Regional economic structures: an analysis of the Viking Age silver hoards
from Öland, Sweden, *World Archaeology* vol. 20, No. 2, Routledge,
London.
- 1989 Värde och valuta. Betalningsmedel under järnåldern och medeltid.
Medeltidens födelse. Symposier på Krappertups borg 1, Lund.
- Tilley, Christopher
1994 *A Phenomenology of Landscape. Places, Paths and Monuments*, Berg,
Oxford.
- Trigger, Bruce G.
1996 *Arkeologiens idéhistorie*, Pax Forlag A/S, Oslo.
- Urbanczyk, Przemyslaw
2002 Ethnic aspects of the settlement of Iceland, i Crawford, Barbara E. (red.):
Papa Stour and 1299. Commemorating the 700th anniversary of Shetland's
first document, The Shetland Times Publishing, Lerwick.
- 2001 Breaking the monolith: multicultural roots of the North Atlantic settlers, i
Lewis-Simpson, Shannon (red.): *Vinland Revisited: The Norse World at the*
Turn of the First Millennium: selected papers from the Viking Millennium
International Symposium, 15-24 September 2000, Newfoundland and
Labrador, St. John's, N.L.: Historic Sites Association of Newfoundland and
Labrador.
- van Dommelen, Peter
2002 Ambiguous Matters: Colonialism and Local Identities in Punic Sardinia, i
Lyons, Claire L. og John K. Papadopoulos (red.): *The Archaeology of*
Colonialism, Getty Publications, Los Angeles.
-

-
- Vestergaard, Elisabeth
1991 Gift-giving, Hoarding and Outdoings, i Samson, Ross (red.): *Social Approaches to Viking Studies*, Cruithne Press, Glasgow.
- Wiechmann, Ralf
1996 Edelmetalldepots der wikingerzeit in Schleswig-Holstein: vom "Ringbrecher" zur Münzwirtschaft, *Offa-Bücher* bind 77, Neumünster.
- Wiker, Gry
2000 *Gullbrakteatene – i dialog med naturkreftene. Ideologi og endring sett i lys av de skandinaviske brakteatnedleggelsene*. Hovedfagsoppgave i nordisk arkeologi, IAKK, Universitetet i Oslo.
- Worsaae, Jens J. A.
1865 *Om Slesvigs eller Sønderjyllands Oldtidsminner. En sammenlignende Undersøgelse*, København.
- 1866 Om Nogle Mosefund fra Broncealderen, *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1890*, Det Kongelige nordiske Oldskrift-Selskab, København.
- Wylie, Alison
1989 Archaeological Cables and Tacking: The Implications of Practice for Bernstein's "Options Beyond Objectivism and Relativism", *Philosophy of the Social Sciences* 19.
- 1989 Feminist Theories of Social Power: Some Implications for a Processual Archaeology, *Norwegian Archaeological Review*, vol. 25, nr. 1.
- 1992 The interplay of evidential constraints and political interests: Recent archaeological research on gender, *American Antiquity* vol. 57, no. 1.
- 1994 Reasoning About Ourselves. Feminist Methodology in the Social Sciences, i Martin, Michael and Lee McIntyre (red.): *Readings in the Philosophy of Social Science*, MIT Press, Cambridge Mass.
- 1999 Questions of Evidence, Legitimacy, and the (Dis)Unity of Science, *American Antiquity* vol. 65, no. 2.
- 2002 "Heavily Decomposing Red Herrings". Middle ground in the Anti-/Postprocessualism Wars, i Wylie, Alison: *Thinking from Things. Essays in the Philosophy of Archaeology*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London.
- Ynglinge-saga*
1999 oversatt av Anne Holtmark og Didrik Arup Seip, i Sturlason, Snorre: *Snorres Kongesagaer*, [1979], 10. opplag, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
-

-
- Young, Robert J. C.
1995 *Colonial Desire. Hybridity in Theory, Culture and Race*, Routledge, London and New York.
- Ytreberg, Niels A.
1943 *Tysfjord i fortid og nutid*. Nordland Portland Cementfabrik A/S 1918-1943, Kjøpsvik og Oslo.
- Zachrisson, Inger
1984 De samiska metalldepåerna år 1000-1350, *Archaeology and Environment* 3, Department of Archaeology, University of Umeå.
- Zachrisson, Inger (red.)
1997 Möten i gränsland: samer och germaner i Mellanskandinavien, *Monographs* 4, Statens historiska museum, Stockholm.
- Zachrisson, Torun
1998 Gård, gräns, gravfält. Sammanhang kring ädelmetalldepåer från vikingatid och tidigmedeltid i Uppland och Gästrikland, *Stockholm Studies in Archaeology* 15, Stockholm.
- 2003 Den hängde med halsringen. om en figurin från järnåldern funnen vid Kymbo storegården i Västergötland, *Fornvännen: tidskrift för svensk Antikvarisk forskning* 98, Stockholm.
- Øyrbyggjasaga*
1989 oversatt av Sigurd Angell Wiik, i *Norrøn Saga* bind III, Aschehoug, Oslo.

Hjemmesider:

Sør-Varanger Museums hjemmeside:

<http://www.museumsnett.no/sor-varangermuseum/st%20georgs%20kapell.htm>

Aftenpostens nettutgave:

04.09.2004 http://www.aftenposten.no/kul_und/article863294.ece

Journal of Wetland Archaeology:

<http://www.ex.ac.uk/sogaer/wetlandresearch/jwa/>

Personlige meddelelser:

Ahlquist, Aud (konsulent, Tromsø Museum)

15.09.2004: telefonsamtale

Askjem, Julie Karina Øhre (hovedfagsstudent, Institutt for arkeologi, kunsthistorie og konservering, Universitetet i Oslo)

11.03.2005: telefonsamtale
16.03.2005: telefonsamtale

Berg, Bjørn (arkeolog, Røst)
15.06.2004: mail

Furset, Ole (direktør, Trondarnes Distriktsmuseum)
11.03.2005: telefonsamtale

Davidson, Geir (hovedfagsstudent, Institutt for arkeologi, Universitetet i Tromsø)
26.03.2004: samtale
18.04.2005: telefonsamtale

Graham-Campbell, James (professor emeritus, Institute of Archaeology, University College of London)
30.10.2004: mail

Henriksen, Jørn (arkeolog, Institutt for arkeologi, Universitetet i Tromsø)
13.04.2005: mail

Myklevold, Lars Børge (arkeolog, seksjonsleder ved Árran – lulesamisk senter, Drag)
20.09.2004: telefonsamtale
26.11.2004: mail

Nordby, Camilla (teknisk konservator, Kulturhistorisk Laboratorium, Tromsø Museum)
22.01.2004: samtale
04.02.2004: samtale

Nystad, Berit Merete (språkkonsulent, Samisk senter, Universitetet i Tromsø)
10.11.2004: mail
11.11.2004: mail
18.02.2005: mail

Olsen, Bjørnar (professor, Institutt for arkeologi, Universitetet i Tromsø)
18.12.2003: mail

Pramli, Marte (arkeolog, Hamneidet)
26.09.2002: samtale

Rauø, Kåre (bestyrer, Lenvik bygdemuseum)
27.09.2002: samtale

Ryste, Bengta (hovedfagsstudent, Institutt for arkeologi, kunsthistorie og konservering, Universitetet i Oslo)
14.03.2005: mail

Skre, Dagfinn (professor, Institutt for arkeologi, kunsthistorie og konservering, Universitetet i Oslo)
22.11.01: mail

Stamsø Munch, Gerd (arkeolog, tidligere bestyrer på Tromsø Museum)
20.03.2003: samtale

Torvinen, Markku (koordinator, Kuopion yliopisto - University of Kuopio, Finland)
03.06.2004: mail

Vorren, Karl-Dag (professor i økologisk botanikk, Tromsø)
27.03.2003: telefonsamtale

Forkortelser:

kat. TMU - Tromsø Museums tilvekstkatalog

kat. BM - Bergen Museums tilvekstkatalog

top. ark. TMU - topografisk arkiv ved Tromsø Museum

top. ark. Vit - topografisk arkiv ved Vitenskapsmuseet i Trondheim